

**TC  
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
İKTİSAT ANA BİLİM DALI  
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI**

**CANAN ERMİŞ**

**04710044**

**TEZ DANIŞMANI**

**Prof. Dr. NEVİN COŞAR**

**İSTANBUL**

**2008**

**TC**  
**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İKTİSAT ANA BİLİM DALI**  
**İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI**

**CANAN ERMİŞ**

**04710044**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:04/01/2008**

**Tezin Savunulduğu Tarih:17/01/2008**

**Tez Oy birliği/ Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.**

**Unvan Ad Soyadı**

**İmza**

**Tez Danışmanı:Prof. Dr. Nevin Coşar**

**Jüri Üyeleri :Prof. Dr. Melike Bildirici**

**Doç. Dr. Emel Yurt**

**İSTANBUL**

**2008**

## ÖZ

### KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI

Canan Ermiş

Ocak, 2008

Bu gün kayıt dışı ekonomi hem gelişmiş ölkelerde hem de gelişmekte olan ölkelerde önemli bir toplumsal sorun olarak gündeme gelmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler kamu finansmanının en önemli kalemi olan vergi gelirlerinde büyük bir aşınmaya neden olmaktadır. Kamu gelirlerinde kayıplara neden olan kayıt dışı ekonomi makro ekonomik göstergelerin sağlıklı olmasını engellediğinden dolayı uygulanan ekonomi politikalarında başarısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu tez çalışmasında Türkiye’ de çok büyük boyutlara ulaşan kayıt dışı ekonomi irdelenmiştir. Çalışmanın amacı kayıt dışı ekonomiyi tüm yönleriyle inceleyip, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oluşmasının nedenlerini ortaya koymak ve devletin kayıt dışı ekonomi nedeniyle uğradığı vergi kaybını tespit etmeye çalışmaktır.

Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin vergisel boyutuna ağırlık verilmiştir. Fakat kayıt dışı ekonomi sadece vergi kaybına neden olmamaktadır, bunun dışında kayıt dışı ekonomi verimlilik artışı sağlanması, adil rekabet ortamının yaratılması, doğru iktisadi politikaların oluşturulması ve ekonominin gerçek büyüme potansiyelinin yakalanmasını da engellemektedir. Bu nedenle çalışmanın son bölümlerinde kayıt dışı ekonomi ile mücadele için çözüm önerileri sunulmuştur ve dünyadaki kayıt dışı ekonomi ile mücadelede kullanılan yöntemlerden örnekler verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler :** Kayıt Dışı, Vergi Kaybı

## **ABSTRACT**

### **KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI**

**Canan Ermiş**

**January, 2008**

Today, informal economy comes in order as an important social problem in both developed and developing countries. Informal economic activities cause a huge depreciation in tax incomes, the most important item of the public finance. By causing losses in public revenues and preventing a healthy look in economic indicators, informal economy also effects the successes of the economic policies in a negative way.

In this thesis project, the informal economy reaching to large amounts in Turkey is considered. The aim of this study is to analyse informal economy in all points, to figure out the reasons of formation of the informal economical activities and to confirm the tax losses of the government as a result of informal economy

The tax dimension of the informal economy is emphasized in this study. But the informal economy does not cause only tax revenue losses; besides, it prevents the rise in efficiency, the formation of the fair competition atmosphere and also catching up the real growth potential of the economy. For these reasons, the solutions of the struggle with the informal economy and also the examples of methods used in the world for the struggle with the informal economy are submitted in the last parts of the study.

**Keywords :** Informal Economy, Tax Revenue Losses

## ÖNSÖZ

Kayıt dışı ekonomi, gerek gelişmiş ülkelerde gerekse, gelişmekte olan ülkelerde ciddi bir toplumsal sorun olarak kendini her geçen gün daha fazla hissettirmiştir. Dünya’ da ve Türkiye’ de her dönem var olan kayıt dışı ekonomi, özellikle 1980’ li yılların ikinci yarısından itibaren artış göstermiştir.

Mali alanda yarattığı vergi kayıpları, bütçe açıkları ve bunun finansmanı için başvurulmuş yolların ekonominin genel dengeleri üzerinde meydana getirdiği bozulma, sosyal alana yoksulluk, yolsuzluk ve vergi uyumunun azalması şeklinde yansımakta ve kayıt dışı ekonomi bu faktörlerin etkisi ile daha da gelişip büyüyen bir olgu haline almaktadır. Bu kavramın önemi, hem dünya da hem de Türkiye’ de, yarattığı tahribat nedeniyle her geçen gün daha da artmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi kavramını ile akademik anlamda ilgilenmemde bana katkılarından dolayı, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümün’ deki Sayın hocam Prof. Dr. Nevin Coşar’ a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın başından beri manevi desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Melike Bildirici ve bu çalışmamın başından beri beni her konuda destekleyen aileme ve özellikle de ablam Hatice Ermiş’ e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Üsküdar; Ocak, 2008

Canan Ermiş

## İÇİNDEKİLER

|                                                                        |             |
|------------------------------------------------------------------------|-------------|
| <b>ÖZ.....</b>                                                         | <b>iii</b>  |
| <b>ABSTRACT.....</b>                                                   | <b>vi</b>   |
| <b>ÖNSÖZ.....</b>                                                      | <b>vii</b>  |
| <b>İÇİNDEKİLER.....</b>                                                | <b>viii</b> |
| <b>TABLolar LİSTESİ.....</b>                                           | <b>ix</b>   |
| <b>KISALTMALAR.....</b>                                                | <b>x</b>    |
| <br>                                                                   |             |
| <b>1. GİRİŞ.....</b>                                                   | <b>1</b>    |
| <br>                                                                   |             |
| <b>2. KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI.....</b>                              | <b>5</b>    |
| <br>                                                                   |             |
| <b>3. KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN<br/>SINIFLANDIRILMASI.....</b> | <b>7</b>    |
| 3.1. Beyan Dışı Ekonomi ( Unreported Economy ).....                    | 7           |
| 3.2. Yasadışı Ekonomi ( İlegal ).....                                  | 8           |
| 3.3. Enformel Ekonomi.....                                             | 11          |
| <br>                                                                   |             |
| <b>4. KARA PARA VE KAYIT DIŞI İLE BAĞLANTISI.....</b>                  | <b>15</b>   |
| 4.1. Kara Para Kavramı.....                                            | 15          |
| 4.2. Kara Para ve Kayıt Dışı Ekonomi.....                              | 17          |
| 4.3. Kara Paranın Büyüklüğü ve Ekonomiye Etkileri.....                 | 18          |
| 4.4. Kara Para Aklama.....                                             | 18          |
| <br>                                                                   |             |
| <b>5. KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN SEBEPLERİ....</b>              | <b>22</b>   |
| 5.1. Dışsal Faktörler.....                                             | 22          |
| Dışsal FaktörlerinTürkiye’deki Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi             | 25          |
| Dışsal FaktörlerinTürkiye’deki Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi             | 27          |
| 5.2. Ulusal (İçsel) Faktörler.....                                     | 27          |
| 5.2.1. Kurumsal Faktörler.....                                         | 28          |
| 5.2.1.1. Vergi ve Sosyal Güvenlik Yüğü.....                            | 28          |
| 5.2.1.1.1. Vergi Yüğü.....                                             | 35          |
| 5.2.1.1.2. Sosyal Güvenlik Yüğü.....                                   | 38          |
| 5.2.1.2. Bürokrasi ve Hukuki Yapı.....                                 | 40          |
| 5.2.1.2.1. Vergi Ceza Oranları.....                                    | 42          |
| 5.2.1.2.2. Denetim Oranı (Yakalanma Olasılığı).....                    | 46          |
| 5.2.1.2.3. Vergi Afları.....                                           | 48          |
| 5.2.1.2.4. Vergi Mevzuatının Sürekli Değişmesi.....                    | 49          |
| 5.2.1.2.5. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin<br>Yetersizliği.....   | 49          |
| 5.2.2. Psiko- Sosyal Faktörler ve Ekonomik Faktörler.....              | 49          |
| 5.2.2.1. Psiko-Sosyal Faktörler.....                                   | 50          |
| 5.2.2.1.1. Toplumsal Faktörler.....                                    | 50          |
| 5.2.2.1.1.1. Sosyolojik Yapı.....                                      | 51          |

|              |                                                                      |            |
|--------------|----------------------------------------------------------------------|------------|
| 5.2.2.1.1.2. | Coğrafi ve Demografik Yapı.....                                      | 52         |
| 5.2.2.1.1.3. | İktisadi Alışkanlıklar.....                                          | 52         |
| 5.2.2.1.1.4. | Devlet-Siyaset-Birey İlişkisi.....                                   | 53         |
| 5.2.2.1.1.5. | Rüşvet ve Yolsuzluk.....                                             | 57         |
| 5.2.2.1.2.   | Psikolojik Faktörler.....                                            | 58         |
| 5.2.2.2.     | Ekonomik Faktörler.....                                              | 58         |
| 5.2.2.2.1.   | Pazar ile İlgili Faktörler.....                                      | 58         |
| 5.2.2.2.1.1. | Globalleşme.....                                                     | 60         |
| 5.2.2.2.1.2. | Üretim.....                                                          | 60         |
| 5.2.2.2.2.   | Ekonomik İstikrarsızlık.....                                         | 60         |
| 5.2.2.2.2.1. | Enflasyonun Varlığı.....                                             | 62         |
| 5.2.2.2.2.2. | İşsizlik.....                                                        | 64         |
| 5.2.2.2.2.3. | Gelir Dağılımı Bozukluğu.....                                        | 66         |
| <b>6.</b>    | <b>KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMSUZ ETKİLERİ.....</b>                   | <b>67</b>  |
| 6.1.         | Ekonomik ve Mali Sonuçlar.....                                       | 68         |
| 6.1.1.       | Ekonomik ve Mali Göstergelerin Bozulması.....                        | 70         |
| 6.1.1.1.     | İşsizlik Oranının Gerçeği Yansıtması.....                            | 71         |
| 6.1.1.2.     | Enflasyon Oranının Gerçeği Yansıtması.....                           | 71         |
| 6.2.         | Sosyal Sonuçlar.....                                                 | 72         |
| 6.3.         | AB' ye Girme Sürecinde Yaratdığı Olumsuzluklar.....                  | 73         |
| 6.4.         | Çalışma Hayatına Yönelik Olumsuz Sonuçlar.....                       | 75         |
| <b>7.</b>    | <b>KAYIT DIŞI EKONOMİYİ TAHMİN YÖNTEMLERİ.....</b>                   | <b>75</b>  |
| 7.1.         | Doğrudan Ölçme Yöntemleri.....                                       | 76         |
| 7.1.1.       | Anket Yöntemi.....                                                   | 77         |
| 7.1.2.       | Karma Yöntem.....                                                    | 77         |
| 7.2.         | Dolaylı Ölçme Yöntemleri.....                                        | 78         |
| 7.2.1.       | GSMH Yaklaşımına Göre Yapılmış Tahminler.....                        | 78         |
| 7.2.2.       | İstihdam Yaklaşımına Göre Yapılmış Tahminler.....                    | 79         |
| 7.2.3.       | Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı.....                      | 80         |
| 7.2.4.       | Parasal Yaklaşım.....                                                | 81         |
| 7.2.4.1.     | Sabit Oran Yaklaşımı.....                                            | 82         |
| 7.2.4.2.     | İşlem Hacmi Yaklaşımı.....                                           | 83         |
| 7.2.4.3.     | Ekonomik Elektrik Yaklaşımı.....                                     | 83         |
| <b>8.</b>    | <b>DÜNYA' DA ve TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI.....</b> | <b>84</b>  |
| 8.1.         | Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....              | 85         |
| 8.2.         | Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi.....                    | 89         |
| 8.3.         | Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları.....                     | 91         |
|              | Bavul Ticareti.....                                                  | 93         |
| <b>9.</b>    | <b>KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI.....</b>                        | <b>93</b>  |
| <b>10.</b>   | <b>TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN</b>                 | <b>104</b> |

|                                                         |            |
|---------------------------------------------------------|------------|
| <b>ÖNLENMESİ İLİŞKİN POLİTİKA ÖNERİLERİ.....</b>        | <b>108</b> |
| <b>11. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELE.....</b> | <b>113</b> |
| <b>12. SONUÇ.....</b>                                   | <b>115</b> |
| <b>KAYNAKÇA.....</b>                                    | <b>121</b> |
| <b>ÖZ GEÇMİŞ.....</b>                                   |            |

## TABLOLAR LİSTESİ

|                 |   |                                                                                                            | Sayfa No |
|-----------------|---|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------|
| <b>Tablo 1</b>  | : | İç Borçlanma Senetlerinin Alacaklılara Göre Dağılımı..                                                     | 26       |
| <b>Tablo 2</b>  | : | OECD Ülkelerinde Vergi ve Sosyal Güvenlik Maliyetleri ve Kayıt Dışılık.....                                | 30       |
| <b>Tablo 3</b>  | : | OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Gelirleri / GSYİH....                                                        | 31       |
| <b>Tablo 4</b>  | : | OECD Ülkelerinde Vergi Mükellef Sayıları.....                                                              | 33       |
| <b>Tablo 5</b>  | : | Türkiye’ deki Dolaylı Vergilerin Payı.....                                                                 | 34       |
| <b>Tablo 6</b>  | : | Türlerine Göre Vergi Gelirlerinin Dağılımı.....                                                            | 37       |
| <b>Tablo 7</b>  | : | Türkiye’ deki Vergi Denetim Kadroları.....                                                                 | 43       |
| <b>Tablo 8</b>  | : | Türkiye’ deki Vergi Yaptırım Sistemi ile Bu Konuda Başarılı Ülkelerin Sistemlerinin Karşılaştırılması..... | 44       |
| <b>Tablo 9</b>  | : | Türkiye’ de Mükelleflerin İncelenme Oranı.....                                                             | 46       |
| <b>Tablo 10</b> | : | Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeyi.....                                                                        | 51       |
| <b>Tablo 11</b> | : | Türkiye’ de Sektörlerin Kirlilik Derecesi.....                                                             | 56       |
| <b>Tablo 12</b> | : | Türkiye’ de Enflasyon Oranları.....                                                                        | 61       |
| <b>Tablo 13</b> | : | Türkiye’ deki İşgücü ve İstihdam.....                                                                      | 63       |
| <b>Tablo 14</b> | : | 1966-2004 Döneminde Türkiye’ de Gelir Dağılımı.....                                                        | 64       |
| <b>Tablo 15</b> | : | Sabit Oran Yaklaşımına Göre Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi.....                                   | 81       |
| <b>Tablo 16</b> | : | Bazı OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi/GSYİH Oranları.....                                               | 85       |
| <b>Tablo 17</b> | : | Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı.....                               | 87       |
| <b>Tablo 18</b> | : | Kayıt Dışı Ekonomi ile İlgili Türkiye’ de Yapılan Çalışmalar.....                                          | 90       |
| <b>Tablo 19</b> | : | Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı.....                                                 | 95       |
| <b>Tablo 20</b> | : | Kayıtlı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan Gelir Vergileri Kaybı.....                                           | 97       |
| <b>Tablo 21</b> | : | Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Nominal ve Reel Artış Oranları (2005-2006).....                   | 98       |
| <b>Tablo 22</b> | : | Vergi Türleri İtibariyle 2005 Yılı İnceleme Sonuçları...                                                   | 100      |
| <b>Tablo 23</b> | : | Vergi Türleri İtibariyle 2006 Yılı İnceleme Sonuçları....                                                  | 101      |
| <b>Tablo 24</b> | : | Yapılan İncelemelerin Vergi Türleri İtibariyle Dağılımı (2005).....                                        | 102      |
| <b>Tablo 25</b> | : | Yapılan İncelemelerin Vergi Türleri İtibariyle Dağılımı (2006).....                                        | 103      |
| <b>Tablo 26</b> | : | Kayıt Dışı İstihdam ile Mücadelede Ülke Uygulamaları ve Düzenlemeleri.....                                 | 109      |

## KISALTMALAR

|              |                                                                                                    |
|--------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>AB</b>    | : Avrupa Birliği                                                                                   |
| <b>ABD</b>   | : Amerika Birleşik Devletleri                                                                      |
| <b>DiE</b>   | : Devlet İstatistik Enstitüsü<br>(Yeni adıyla Türkiye İstatistik Kurumu,TÜİK)                      |
| <b>DPT</b>   | : Devlet Planlama Teşkilatı                                                                        |
| <b>FATF</b>  | : Financial Action Task Force(Mali Eylem Görev Gurubu)                                             |
| <b>GSMH</b>  | : Gayrisafi Milli Hasıla                                                                           |
| <b>GSYİH</b> | : Gayrisafi Yurt İçi Hasıla                                                                        |
| <b>ILO</b>   | : International Labour Office (Uluslararası Çalışma Örgütü)                                        |
| <b>IMF</b>   | : International Monetary Fund(Uluslararası Para Fonu)                                              |
| <b>KDV</b>   | : Katma Değer Vergisi                                                                              |
| <b>KOBİ</b>  | : Küçük ve Orta Boy İşlatmeler                                                                     |
| <b>MASAK</b> | : Mali Suçları Araştırma Kurulu                                                                    |
| <b>MIMIC</b> | : Multiple Indicator and Multiple Causes                                                           |
| <b>OECD</b>  | : Organisation for Economic Cooperation and Development<br>(İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) |
| <b>SSCB</b>  | : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği                                                           |
| <b>TEFE</b>  | : Toptan Eşya Fiyat Endeksi                                                                        |
| <b>TESAV</b> | : Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vafkı                                                    |
| <b>TÜFE</b>  | : Tüketici Fiyat Endeksi                                                                           |
| <b>VUK</b>   | : Vergi Usul Kanunu                                                                                |

## 1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan kaynak ihtiyacı, bir yandan gelirlerin arttırılması, diğer yandan da harcamaların daraltılması zorunluluğunu doğurduğundan, devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan vergi gelirinde de hızlı oransal artış yaşanması ve bunun da fiyat ve tüketim kontrolleri ile desteklenmesi, bireylerin kayıt dışı ekonomiye yönelmesine neden olmuştur.<sup>1</sup> Bu durum günümüzde de artan kayıt dışı ekonomi olgusunun ortaya çıkışı olarak kabul edilmiştir.

Ekonomide mevcut dengeleri etkileyen kayıt dışı ekonomi olgusuyla ilgili ilk çalışmalar, ABD’ de ellili yılların sonlarında, kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik olmuştur. Bu konu ile ilgili ilk çalışmayı, ABD’ nin II. Dünya Savaşı yıllarında beyan edilmeyen gelirlerini tahmin etmeye çalışmış olan Philip Cagan 1958 yılında yapmıştır. 1980’ li yıllarda Batı Avrupa’ da da bu konuda yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir.<sup>2</sup> Türkiye’ de ise, ekonomide neden olduğu önemli tesirlerine rağmen, bu konu uzun yıllar ihmal edilmiştir. Dünyada 1970’ li yıllarda daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanan kayıt dışı ekonomi ülkemizde ise ancak, 1990’ lı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır.

Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi, özel ve tüzel kişilerin her türlü iktisadi faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlardan, kamu harcamalarının finansmanı için devletin egemenlik gücünü kullanarak aldığı bir paydır. Ancak, bazı mükellefler çeşitli nedenlerle bu gelirlerinden devlete hiç pay vermemek ya da daha az vermek için kayıtlarının bir kısmını veya tamamını kayıt dışına çıkarma eğilimindedirler. Bu da devletin vergi gelirlerinin azalmasına yol açarak kamu kesimi açığını arttırmaktadır.

---

<sup>1</sup> Gülay Akgül Yılmaz, Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (İstanbul 1996), xii.

<sup>2</sup> Cihan Dura, “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, s.124, (Ocak-Nisan 1997), 3.

Kamu finansmanında vergi gelirleri yerine, borçlanmaya öncelik verilmesi; özel tasarrufların kamu kesimine akmasına neden olmakta ve ekonomideki yatırım tasarruf dengesinin bozulmasına yol açmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin mali alanda yarattığı vergi kayıpları, bütçe açıkları ve bunun finansmanı için başvuru dışı borçlanma, ekonominin genel dengeleri üzerinde bozulmalara neden olmakta ve bu bozulmalar sosyal alana yolsuzluk yoksulluk ve vergi uyumunun azalması şeklinde yansımaktadır. Kayıt dışı ekonomi bu faktörlerin etkisiyle daha da gelişip büyüyen bir olgu haline almaktadır.

Kayıt dışı ekonominin yarattığı en büyük olumsuz etkilerden biri de vergi kaybıdır. Kamunun uğradığı vergi kaybını vergisini zamanında ödeyen dürüst mükellefler vergi oranlarının arttırılması yoluyla karşılamak zorunda kalmaktadır. Bu da toplum içinde huzursuzluklara yol açmakta ve bireylerin devlete olan güvenini azaltmaktadır.

Bu çalışmamızda amaç, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenlerini tespit ederek devletin uğradığı vergi kaybını tahmin etmeye çalışmaktır. Ancak veri toplamadaki yetersizlikler de göz önüne alındığında tam olarak doğru bir rakama ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamızda daha önce yapılan çalışmalardan faydalanarak kayıt dışı ekonominin hangi aralıklarda değiştiği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili bir tahmin yapılmadan önce kayıt dışı ekonomi kavramı tüm yönleriyle incelenmiş, oluşum nedenleri araştırılmış, Türkiye’deki ve dünyadaki boyutları hakkında fikir oluşturulmasına çalışılmıştır. Çalışmamızın ana eksenini kayıt dışı ekonominin neden olduğu vergi kaybıdır. Bu vergi kaybını doğuran etkiler incelenerek, bu etkilerin kayıt dışı ekonomi ile bağlantısı araştırılacaktır. Çalışmamız veri bulmadaki güçlükler nedeniyle ekonometrik bir çalışma değildir.

Çalışmamıza giriş bölümüyle başlanmış ve bu bölümde çalışma hakkındaki ana çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, kayıt dışı ekonomi terimini ifade etmek için kullanılan diğer terimler sıralanmıştır ve kayıt dışı ekonominin dar ve geniş anlamdaki tanımları yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sınıflandırılması yer almaktadır. Bu bölümde kayıt dışı ekonomi kavramının hangi kriterler göz önüne alınarak

sınıflandırıldığı açıklanmaktadır. Bazı faaliyetlerin zaman zaman birden fazla sınıf içinde yer aldığı örneklerle açıklanmaktadır.

Dördüncü bölümde, kara para kavramı açıklanmakta ve kara para kavramının kayıt dışı ekonomi içindeki yeri sorgulanmaktadır. Bu bölümde ayrıca kara para kavramının büyüklüğü ve ekonomiye etkilerinin neler olduğu ve kara parayı yasallaştırmak için kullanılan aklama metodlarından bahsedilmektedir. Kara para ile mücadele için ülkemizde kurulan MASAK ‘ ın faaliyetlerine de yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetler dışsal faktörler ve içsel faktörler olarak iki başlık altında incelenmiştir. Dışsal faktörler başında, dünyadaki rekabet ortamının ve uygulanan ekonomi politikalarının Türkiye’ deki kayıt dışı ekonomiye olan etkileri açıklanmıştır. İçsel faktörlerde ise, kurumsal faktörler, psiko-sosyal faktörler ve ekonomik faktörler olarak kendi içinde sınıflandırılmış ve her faktörün kayıt dışı ekonominin oluşması üzerinde ne gibi etkiler yarattığı irdelenmiştir.

Altıncı bölümde ise, kayıt dışı ekonominin doğurduğu olumsuzlukların neler olduğu ve bunların ekonomik istikrar üzerinde ne gibi sonuçlar doğurduğu açıklanmıştır. Yedinci bölümde, Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmeye yönelik çalışmalar anlatılmış ve bu çalışmaların Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin oranı ile ilgili tahminlerine yer verilmiştir. Sekizinci bölümde ise, dünyada ve Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin boyutları Gelişmiş Ülkeler ve Gelişmekte Olan Ülkeler ayrımı gözetilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Dokuzuncu bölümde, kayıt dışı ekonominin yarattığı en büyük olumsuzluk olan, vergi kaybı üzerinde durulmuş ve yıllar itibariyle bu vergi kaybının nasıl bir seyir izlediği açıklanmıştır. Türkiye’ de son yıllarda oluşan kayıt dışı ekonomi rakamları gelir idaresi başkanlığının verilerinden yararlanılarak irdelenmiştir.

Onuncu bölümde ise, kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik sunulan önerilere değinilmiş ve Türkiye’ de kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için neler yapılabileceğine dair çözüm önerileri sunulmuştur. On birinci bölümde de dünya da kayıt dışı ile mücadele için neler yapıldığına dair ülke uygulamalarından örnekler verilmiştir.

Çalışmamız sonuç bölümü ile bitirilmiş, söz konusu bölümde kayıt dışı ekonominin ülkemizde hangi yöntemlerle tahmin edilmeye çalışıldığı ve tahminlerin hangi aralıkta olduğu belirtilmiştir. Ekonomik istikrarın sağlanması için kayıt dışı ekonomiyi önlenmeye yönelik uzun vadeli kalıcı önlemler alınması gerekliliği bir kez daha yenilenmiştir.

## 2. KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMI

Bugüne kadar kayıt dışı ekonomiyi ifade etmek için otuza yakın terim kullanılmıştır. Bu terim çeşitliliğinin en önemli nedeni, kayıt dışı ekonomi olgusunun kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemler ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde görülmesidir. Bunlardan bazıları şunlardır; “yer altı ekonomisi”, “kara ekonomi”, “enformel ekonomi”, “ikinci ekonomi”, “paralel ekonomi”, “gizli ekonomi”, “düzensiz ekonomi”, “beyan dışı ekonomi”, “nakit para ekonomisi”, “gölge ekonomi” ve “gözlenmeyen ekonomi” ‘ dir. Kayıt dışı ekonominin bileşeni olan enformel ekonomi ile aynı anlamda kullanılan terimler ise; “hane halkı ekonomisi”, “kural dışı ekonomi” ve “gayri resmi (unofficial) ekonomi“ ‘ dir.

Genel olarak kayıt dışı ekonomi bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve Gayri Safi Milli Hasıla hesaplarını elde etmekte kullanılamayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü <sup>3</sup> şeklinde tanımlanmaktadır.

Dar anlamda kayıt dışı ekonomi ise yasal ekonomik faaliyetler alanında yürütülen, fakat vergi idaresine beyan edilmeyen gelir kalemlerinden oluşmaktadır. İdareye bildirilmeyen gelirler ya da gerçek değerlerinin altında beyan edilen gelirler, dar anlamdaki kayıt dışı ekonomik faaliyetleri oluşturur. <sup>4</sup>

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler kural dışılık anlamına da gelmektedir. Bu kuraldışılığın altında yatan temel neden ise ülkenin hukuki ve idari yapısının tam anlamıyla işlemiyor olmasıdır.

Kayıt dışı ekonomi iki açıdan büyük öneme sahiptir. Bunlardan ilki toplumun gerçek üretim yapısının bilinmemesi ve buna bağlı olarak gerçek işsizlik oranı, kamu kesimin ekonomideki ağırlığı doğru tespit edilememekte ve gerekli çözüm önerileri oluşturulamamaktadır.

---

<sup>3</sup> Türkmen Derdiyok, Türkiye’ nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini, **Türkiye İktisat Dergisi**, s. 14 (Mayıs,1993):54.

<sup>4</sup> İzzettin Önder, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme** (İstanbul: İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi), <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm> [23.08.2007]

Kayıt dışı ekonominin önemli olmasının altında yatan diğeri önemli neden ise kayıt dışı ekonominin aynı zamanda vergi dışı olmasıdır. Bu da kamu kesimi açısından vergi kaybına neden olmaktadır. Kamu kesiminin gerekli yatırımları yapabilmesi için elindeki en büyük kaynak vergilerdir. Kayıt dışı ekonomi nedeniyle oluşan vergi kaybı da kamu kesiminin zaten yetersiz olan kaynaklarını daha da azaltmaktadır ve bu nedenle gerekli yatırımlar tam anlamıyla yapılamamakta, buna bağlı olarakta ekonomik büyüme yavaşlamaktadır.

### **3. KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN SINIFLANDIRILMASI**

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasal alandan yasa dışı alana kadar çok çeşitli faaliyetleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bu faaliyetler arasında içsel iliőkilerin de olması faaliyetlerin sınıflandırılmasında güçlük yaratır. Bu bölümde kayıt dışı ekonomik faaliyetler bazı ortak özelliklerinden hareketle üç alt başlıkta incelenecektir.

#### **3.1. Beyan Dışı Ekonomi ( Unreported Economy )**

Kayıt dışı ekonominin bir parçasını oluşturan beyan dışı ekonomi vergi yasalarınca gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler sınıflandırmasında yer almakla birlikte, vergi kanunlarınca beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır.

Yukarıdaki tanım gereğince vergi yasalarınca vergi istisna veya muafiyeti kapsamına alındığı için beyan edilmesi gerekmeyen gelirler beyan dışı ekonominin kapsamına dahil edilmemektedir. Fakat arada çok önemli bir fark mevcuttur; beyan dışı ekonomi vergi yasalarınca beyan edilemesi gerektiği halde beyan edilmeyen ekonomik faaliyetlerden oluőtuėu halde vergi istisna ve muafiyetlikleri vergi yasalarının vergi dışına çıkardığı ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Biri suken diğeri suç değildir. Aralarındaki ortak nokta her ikisinin de vergi kaybı yaratıyor olmasıdır. Beyan dışı ekonomi hukuki ve ekonomik anlamda vergi kaybı yaratırken, muafiyetler ve istisnalar sadece ekonomik anlamda vergi kaybı yaratmaktadır.

Ülkenin milli gelirinden hareketle hesaplanan vergi matrahı ile beyan edilen matrah arasındaki farktan oluşan beyan dışı ekonomi, ekonomide her ne sebeple olursa olsun beyan dışı kalan gelirleri kapsamaktadır.

Kayıt dışı faaliyetler tamamen i içe geçmiştir ve birbirinden tam olarak ayrılamaz. Örneğin kaçak inşaat yapımı kurallara uymadığı için enformel ekonomi özelliği gösterirken, vergi idaresine bildirilmediği için de beyan dışı ekonomik faaliyet özelliği taşımaktadır.

Beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin aşağıdaki örnekler verilebilir;

- Resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışmayacak olanların gerçekleştirdikleri faaliyetler; emekli maaşı olan emeklilerin, malul aylığı alan sakat işçilerin, öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetler.<sup>5</sup>
- Ekonomik hayatın içinde yer almalarına rağmen hiçbir mükellefiyet kaydı olmayan kayıt dışı çalışan kişilerdir; küçük çaplı tamir bakım işleri ile uğraşanlar, evde muhasebe defteri tutanlar, evde fason imalat yapanlar, canlı hayvan ticareti yapanlar, işportacılar, hamallar, evde özel ders verenler, semt pazarlarında sebze meyve satanlar, v.s.
- Faturasız mal ve hizmet alımı-satımı,
- Mal veya hizmetin takas yoluyla el değiştirmesi,
- Serbest meslek faaliyetlerinin kuraldışı olarak gerçekleştirilmesi,

### 3.2. Yasadışı Ekonomi ( İllegal )

Yasadışı ekonomi üretimi, satışı ve bulundurulması hukuken yasaklanmış olan mal ve hizmetlerin üretimi ile, yasal olarak üretimi uygun görülmüş fakat üretimi ve satışı yetkisiz kişiler tarafından yapılan mal ve hizmetleri üretimi ve satışını kapsamaktadır. Bu yasadışı faaliyetler aynı zamanda suç ekonomisi olarakta adlandırılır. Burada önemli olan faaliyetlerin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması değil, faaliyetlerin kendisinin yasaklanmış olmasıdır. Bu faaliyetler kriminal türden faaliyetlerdir. Yasadışı uyuşturucu üretimi ve ticareti, silah kaçakçılığı, yolsuzluk, kaçakçılık, çalınmış malların ticaretini yapmak, rüşvet, kadın ticareti yapmak.... gibi faaliyetler yasadışı ekonomik faaliyetlere örnek olarak verilebilir.

Ancak rüşvet bazı yasalarca tamamen finansal bir transfer olarak kabul edilmekte, milli muhasebe anlayışında bir değer oluşturmadığı gerekçesiyle yeraltı ekonomik faaliyeti olarak kabul edilmemektedir.<sup>6</sup>

---

<sup>5</sup> Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi** ,(İstanbul, Cem Ofset, 1994), 26.

Rüşvet, hırsızlık, kumar oynamak suretiyle gelir elde edilmesi gibi hukuken yasaklanmış tüm yasadışı faaliyetler kayıt dışı ekonomik faaliyetler içinde yer almaz. Kazançları elde edenler açısından gelir olmakla birlikte, ekonomiye katma değer yaratan, ekonomiyi genişleten ulusal hesaplarda değişiklik yaratmayan bu tür faaliyetler sadece yaratılmış olan gelirin el değiştirmesine neden olduklarından dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin içinde değerlendirilmesi doğru olmaz. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlere dahil edildiği takdirde GSMH tahmini gerçeği yansıtmayacak ve olduğundan daha yüksek tahmin edilecektir.

Yasadışı ekonomik faaliyetler ekonomi üzerinde bir çok olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu olumsuz etkiler ise kısaca şunlardır; ekonomik göstergeler üzerinde meydana gelen olumsuz etki ve bu bozucu etkinin ekonominin gerçek performansının doğru biçimde tespitine engel olması, ekonomide kaynak dağılımını ve gelir dağılımını bozması, rekabette eşitliğin bozulması ve devletin varlığına olan kamu güveninin sarsılması sayılabilir. Fakat bu olumsuz etkiler içinde en önemlisi de kuşkusuz yeraltı ekonomisinin yarattığı vergi kaybıdır. Yeraltı ekonomisinin hacmi genişledikçe devletin vergi kaybı da artmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin çeşitli sebeplerle yeraltına kayması vergilendirilebilir kaynakların da yeraltına kayması anlamına gelmekte ve sonuçta vergi kaybına neden olmaktadır.<sup>7</sup> Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tespit edilmesi halinde ilgililer sadece vergi cezaları ile cezalandırılırken, yasadışı faaliyetleri yapanlar vergi cezalarından ayrı olarak ilgili kanunlardaki hapis ve para cezaları ile cezalandırılırlar. Bu faaliyetlerden elde edilen gelirlere “kara para”, bu parayı yasal bir kazanç görünümü kazandırılmasına kara paranın aklanması denir.<sup>8</sup>

---

<sup>6</sup> Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye’ de Kayıt dışı Ekonomi**, (Bağlam Yayınları, 1996), 13

<sup>7</sup> Gülay Akgül Yılmaz . Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile ilgili Yaklaşımlar ve Türkiye’ de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı, **MÜ İİBF Dergisi Özel Sayı Prof. Dr. Halil Nadaroğlu’ na Armağan**, c. XIV, s.1, (1998): 483

<sup>8</sup> Mustafa Ali Sarılı, Türkiye’ de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereklili Tedbirler, **Vergi Sorunları Dergisi**, s.167, (Ağustos, 2002): 133

Kara paranın oluşabilmesi için öncelikle bir suç işlenmiş olması gerekmektedir. Yani bu gelirin kanunen yasaklanmış bir faaliyet sonucu oluşması ve bu suç işlenmemiş olsaydı bu gelirin oluşma imkanının olmaması gerekmektedir.

Suç ekonomisi tamamen risk faktörü üzerine kurulu olan, bir yandan ekonomik yaşam için gerekli düzen ve güven unsurlarına zarar verirken, diğer yandan da kamu düzenini ilgilendiren devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan faaliyetleri kapsamaktadır.

Diğer kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle yasadışı ekonomik faaliyetler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Fakat bu kavramlar genellikle birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bu kavramlar arasındaki en büyük ve en önemli fark; kara paranın tamamen yasadışı faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerden oluşurken, diğer kayıt dışı ekonomik faaliyetler tamamen yasal faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerden oluşmaktadır ve kara para sahipleri gelirlerini aklayabilmek için vergi dahil tüm yasal yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olabilmektedirler. Elde edilen gelirler diğer kayıt dışı faaliyetlerde bireysel özellik taşıırken, kara parada ise faaliyetler genellikle örgütlü bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

Bir ekonomide yasadışı ekonomik faaliyetler GSMH hesabı dışında tutulsa da, gelir doğurdukları için resmi istatistikleri bozucu etkiye sahip olacaktır. Asıl olarak bu tür faaliyetlerin resmi GSMH tahminlerine dahil edilmesi ve kara paranın vergilendirilmesi değil de, önlenmesi amaçlanır. Ancak bu tür faaliyetlerin gelir yaratıcı özellik taşıması ekonomide dolaşıma az ya da çok dahil olması sebepleriyle kayıt dışı ekonomi tahminlerine dahil edilmektedir.<sup>9</sup>

Yapısı nedeniyle yasadışı ekonomik faaliyetler genellikle GSMH rakamlarına dahil edilmezler. Bu, hem kayıt dışılık nedeniyle teknik olarak mümkün değildir ve bu tür faaliyetlerle ilgili hem veri toplamak çok güçtür, hem de üretilen mal ve hizmetlerin toplumun refahını gösteren milli gelir hesaplarına dahil edilmesi yasadışı mal ve hizmet

---

<sup>9</sup> Gülay Akgül Yılmaz, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları** (İstanbul: İSMMM Odası, 2006) , 34.

üretiminin resmi olarak tanınması anlamına gelecektir ki, bunun rasyonel veya normatif olup olmadığı açısından tartışma vardır.<sup>10</sup>

Ancak yasadışı gelir, elde edilmesi açısından bir suça dayanmasına karşın Vergi Usul Kanunu açısından vergilendirilmesi gerekmektedir. Zira VUK’ un 9’ uncu maddesinin 2’nci fıkrası uyarınca: “Vergiye doğuran olayın kanunlarla yasak edilmiş bulunması mükellefiyeti ve vergi sorumluluğunu kaldırmaz”. Yani suça dayalı bir gelir elde edildiğinde, suçlu hakkında ilgili kanun gereğince cezai işlem yapılmasından bağımsız olarak, yasadışı yollardan elde edilen söz konusu gelir, vergisel açıdan VUK madde 9 hükmü çerçevesinde değerlendirilmektedir.<sup>11</sup>

Devletin yeraltı ekonomisi ile mücadele ederken temel amacı, diğer kayıt dışı faaliyetlerden farklı olarak, bu faaliyetleri kayıt altına almak değil, ortadan kaldırmaktır. Çünkü hiçbir devlet yasadışı faaliyetlerden vergi geliri elde etme beklentisi ya da amacına sahip olmayacaktır. Suçun ispatı halinde bu faaliyetler sonucu elde edilen her türlü aktife el konulmakta failler cezalandırılmakta ve iktisadi faaliyette sona erdirilmektedir.

### 3.3. Enformel Ekonomi

Enformel ekonomiyi formel ekonomiden hareketle tanımlamak mümkündür. Formel ekonomi, üretim mübadele ve tüketimi kayıtlı ve yasal bir şekilde yapıldığı ekonomi kesimidir. Ekonomik faaliyetler pazar içinde gelişir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Enformel ekonomi yasalarda konulmuş resmi kurallarla ya tanımlanmamış veya belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Enformel kelimesi devlet kontrolünün eksikliğini ifade etmek için kullanılır, “devletin düzenleyici kurallarından kaçınan kurumsal kuralları takip etmede başarısız olan ve devlet tarafından korunmayan faaliyetleri” kapsar.<sup>12</sup> Enformel ekonomik faaliyetler

---

<sup>10</sup> Sedat Yetim, **Türkiye’ de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıtdışı Ekonomi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, (İstanbul 1999), 8.

<sup>11</sup> Sarılı, 2002 ,133.

<sup>12</sup>Fabio Quassolli, **Migrants in the Italian Underground Economy**, *International Journal of Urban &Regional Research*, Vol. 23, Issues 2, (Jun 1999), 213.

yasalar ve idari düzenlemelerden kaynaklanan maliyetleri ortadan kaldırırken, bir taraftan da iş sözleşmeleri, ticari lisanslar, işçilerle yapılan iş akitleri, finansal kredi ve sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla sağlanan haklar ve faydalardan da yararlanmaktadır.

Enformel sektör;

- Küçük ölçekli,
- İşgücü ve sermaye arasında ayrımın olmadığı,
- İşgücü ilişkilerinin resmi sözleşmelerin aksine, çoğunlukla akrabalık veya kişisel ve sosyal ilişkilere dayandığı faaliyetleri kapsamaktadır.

Enformel girişimciler resmi olarak kayıtlı değildirler, faaliyette bulunmak için lisans veya izine gereksinim duymazlar, vergi ödemezler, çalıştırdıkları kişilerle ilgili çalışma koşullarına ilişkin kurallara uymazlar ( asgari ücret, ücretli tatil, çalışma saatleri, sosyal güvenlik, emeklilik gibi ), üretici veya ticaret erbabı üzerine yasal bağlayıcılığı olan diğer kurumsal düzenlemelerin dışında kalırlar. <sup>13</sup>

Enformel üretim şekli genel olarak, süreklilik arz etmeyen, yeterli düzeyde gelir üretemeyen dolayısıyla, kayıt içinde olmanın maliyetini karşılayacak kadar getirisi olmayan küçük ölçekli firmalarda görülmektedir. Ruhsatsız ve izinsiz olarak çalışan bu tür işletmeler, yasal yükümlülüklerden kaçınmak amacıyla kamu idarelerine kayıtlı olmamakta ve çalışanlarını hiçbir şekilde beyan etmemektedirler. Kayıt dışı ekonominin bu bölümünü istatistiki yöntemlerle ortaya çıkarmak oldukça zordur.

Enformel ekonomi değişik nitelikteki ekonomik faaliyetleri bünyesinde bulundurur: Bu faaliyetlerden bir kısmı pazar içerisinde gerçekleşmekte ve bu faaliyetlerde para bir araç olarak kullanılmaktadır. Burs alan öğrencilerin aynı zamanda çalışmaları, emeklilerin çalışmaları, ikinci iş olarak yapılan faaliyetler küçük işletmelerin kayıtsız faaliyetleri ve kadınların evlerde üretimin belli aşamalarını gerçekleştirmeleri gibi faaliyetler bu gruba örnek olarak verilebilecek enformel ekonomik faaliyetlerdir.

---

<sup>13</sup> Donald C. Mead, Christian Morrisson, **The Informal Sector Elephant**, World Development, Vol. 24, No:10, (1996), 1612.

Bir kısım enformel ekonomik faaliyetlerde Pazar içinde cereyan etmez ve bu faaliyetlerde para bir mübadele aracı olarak kullanılmaz, bu faaliyetler pazar dışı olarak nitelendirilen, mal ve hizmet üreten ekonomik faaliyetlerdir.<sup>14</sup> Bu gruba giren faaliyetler; “hane halkı ekonomisi”, “sosyal ekonomi” ve “yerel ekonomi” olarak bilinmektedir. Bu faaliyetlerden bazıları yasal faaliyetler iken bazıları da yasadışı özellik göstermektedir.

**Hane halkı ekonomisi**, ailenin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik mal ve hizmetlerin aile içinde üretimi ve takas suretiyle değişimi faaliyetlerinden ibarettir.<sup>15</sup>

Kendi tüketimi için çiftlik üretimi, bahçe tarımı, evde giysi dikmek, kullanılmış ev eşyalarının satımı ve evde kendi televizyonunu tamiri hane halkı ekonomisine örnek olarak verilebilir.

**Sosyal ekonomi**, ihtiyaçların belli bir topluluk içindeki kişiler arasında yardımlaşma suretiyle giderilmesine yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerdir.<sup>16</sup>

**Yerel ekonomi ise**, ihtiyaçların aile içindeki üretimi yoluyla giderilmesi veya bir bölgedeki insanların birbirleriyle ihtiyaçlarını giderecek şekilde malları üretip dağıttıkları durumu ifade eder. Pazar içinde cereyan etmeyen ve parasal değişime konu teşkil etmeyen bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında tutulmaktadırlar.<sup>17</sup>

Enformel ekonomi içerisinde yer alan faaliyetlerden bir kısmı da yasa dışı nitelik taşımaktadır. Bunlar enformel ekonomi içerisinde uç noktada yer alan faaliyetlerdir. Aile içinde uyuşturucu üretimi, alkollü içki üretimi, yasal bir malın yasal olmadan; örneğin,

---

<sup>14</sup> Joseph P. Gaughan, Louis A. Ferman, **Toward An Understanding of the Informal Economy**, Annals, AAPSS, 493, (September, 1987), 21. Ayrıca; **U.S. of America Department of Labor, The Underground Economy in the United States**, Occasional Paper, No:2, (September, 1992), 2.

<sup>15</sup> J. I Gershuny. **The Informal Economy, Its Role in Post- Industrial Society**, Futures, Vol:11, (1979),209.

<sup>16</sup> Gershuny, 1979, 6.

<sup>17</sup> Michale Carter, **Issues In the Hidden Economy A Survey**, Economic record. Vol. 60, (1984), 209.

patent haklarını ihlal ederek üretiminin de bu grupta incelenmesine dair görüşler vardır.<sup>18</sup>

Kayıt dışılığın üçüncü şeklini oluşturan bu tür faaliyetlerde; üretim ve dağıtım tamamen yasal (legal) olabilir; sektörün, resmi olmasa da kendine özgü kuralları vardır. Bu tür üretim tarzı daha çok sosyal güvenlik sistemleri gelişmemiş ve ücretlerin düşük olduğu ülkelerde görülmektedir. Son zamanlarda daha az katma değer yaratan alt faaliyetlerin, taşeron olarak çalışan küçük şirketlere aktarılmasıyla da bu tür üretim faaliyetleri artmaktadır.<sup>19</sup>

---

<sup>18</sup> Yılmaz, 1996

<sup>19</sup> Metin Ercan, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü**. (Nurol Matbacılık, Ankara, 2006)10-11

#### 4. KARA PARA VE KAYIT DIŞI İLE BAĞLANTISI

Bu gün dünyada ve Türkiye’ de yasadışı yollardan büyük miktarlarda gelir elde edilmektedir. Bu gelirler uyuşturucu madde kaçakçılığı ve silah kaçakçılığı gibi ekonomik faaliyetlerden elde edilmektedir. Bu tür faaliyetlerden elde edilen gelir kara para olarak nitelendirilmektedir. Yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelirler kayıtlara geçmediğinden dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kapsamı içinde değerlendirilmektedir.

##### 4.1. Kara Para Kavramı

Kara para terimi dünya literatüründe 1973 yılındaki Watergate skandalıyla kullanılmaya başlanmıştır. Kara para terimlerinin içinde para yıkama kavramı da vardır. Bu kavram, literatüre mafya babası Al Capone’ nun yasadışı yollar ile elde ettiği paralara yasallık kazandırmak için çamaşırhaneler açmış ve bu yolla bu paraları yasal yolla kazanmış gibi göstermiştir. Kara para, sosyal, ahlaki, ekonomik, ve hukuki açılardan farklı tanımlanmaktadır;

**Sosyal anlamda kara para;** dolaylı olarak ta olsa toplum hayatına zarar veren her türlü faaliyetten elde edilen kazançlar,

**Ahlaki anlamda kara para,** yasalarla yasaklanmış olsun veya olmasın toplumun nazarında suç sayılan hareketler sonucunda elde edilen tüm kazançlar,

**Ekonomik anlamda kara para,** kanunlar tarafından suç sayılan fiillerin yanı sıra, ekonomik hayatı düzenleyen kural ve usuller ihlal edilerek elde edilen kazançlar;

**Hukuki anlamda kara para ise;** ülke mevzuatında “öncül suç” olarak belirtilmiş fiillerden elde edilmiş kazançlar, olarak nitelendirilir.

Kara paranın bu farklı açılardan yapılan tanımlarındaki ortak özellik suç işlenmesi suretiyle elde edilen gelirleri ifade etmesidir. Kara para, kaynağına göre iki grup içinde değerlendirilebilir. Birinci grupta; başlangıcında itibaren yasadışı faaliyetlerden elde edilen paralar sayılmaktadır. Örneğin uyuşturucu ve silah kaçakçılığından kazanılan paralar gibi. İkinci grupta ise; başlangıçta paranın kaynağını oluşturan faaliyet yasal

olmakla beraber daha sonra sahte fatura düzenlenerek veya vesikalar tahrif etmek suretiyle yapılan vergi kaçakçılığı ile elde edilen paralar sayılmaktadır.

Bu tanımları biraz daha detaylandırırsak, çoğunlukla;

- İthal ve ihrac yasak olan bir malın Türkiye' ye ithal veya ihracı ya da ithal veya ihracına teşebbüs edilmesi, herhangi bir malın gümrük muamelesine tabi olmaksızın yurda sokulması, bu kaçak eşyanın bir yerden diğer bir yere bilerek nakledilmesi veya satın alınması, satılması, saklanması,
- Devletin iznine tabi olan malların izinsiz olarak ithal edilmesi veya ithaline teşebbüs edilmesi, imal edilmesi bir yerden diğer yere nakledilmesi, saklanması, satılması,
- Ateşli silahlar ve mermileriyle, bıçaklar ve salt saldırı veya savunmada kullanılmak üzere özel olarak yapılmış bulunan diğer aletlerin kanuna aykırı olarak ülkeye sokulması, yapılması satılması,
- Bir bedel veya başkaca çıkar karşılığı, organ ve doku alınması ve satılması,
- Devlete, kamu kurum ve kuruluşlarına ait taşınmazlar ile özel hukuk hükümlerine tabi gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan taşınmazlarda, varlığı bilinen veya ileride meydana çıkacak olan korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları devlet malı niteliğinde kabul edilmiş olup, bunların izinsiz olarak alınması satılması ve bunun gibi tasarrufların yapılması,
- Vergi kanunlarınca zorunlu olan defter, kayıt ve belgelerin yok edilmesi veya defter sayfalarını yok ederken yerine başka yaprakların konması ya da hiç yaprak konmaması, belgelerin asıl veya suretlerinin tamamen veya kısmen sahte olarak düzenlenmesi, kullanılması,
- Türk Ceza Kanunu' na istinaden devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlar,
- Maddi çıkar sağlamak amacıyla tehdit veya kötü muamele ya da hileyle bir kişinin hürriyetinin kısıtlanması,

- Tehdit ile menfaat sağlanması, yıkıcı, öldürücü, aletler veya ateşli ecza kaçakçılığı ve ticareti, kalpazanlık, para değerini indirerek başkalaştırma, taklit parayı tedavüle çıkarma, kıymetli damgalar, kamu taşıma biletlerinde kalpazanlık, devlet mührünü taklit veya kullanma, resmi mühür veya aletleri taklit veya kullanma, resmi veya özel belgede ya da suretinde sahtecilik, uyuşturucu madde ticareti, yağma nitelikli dolandırıcılık ve hileli iflas yoluyla elde edilen her türlü kıymetli evrakla, mal veya gelirler ya da para, evrak, mal ve gelirlerin birbirine dönüştürülmesinden elde edilen her türlü maddi menfaat ve değer kara para olarak tanımlanır.

#### **4.2. Kara Para ve Kayıt Dışı Ekonomi**

“Kara para” ile “kayıt dışı ekonomi” kavramları genelde birbirlerine karıştırılabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi genel olarak vergi ve diğer kesintilerden kurtulmak amacıyla, yasal işlemler sonucu elde edilen gelirin herhangi bir belgeye dayandırılmaması ya da yanıltıcı belgelere dayandırılması faaliyetleridir. Elde edilen gelirin büyüklüğüne göre bir değerlendirilme yapıldığında; kayıt dışı para ya da ekonomiyle, kara para aynı şey olarak düşünülebilir.<sup>20</sup> Öte yandan kayıt dışı para ile kara para arasındaki farkları aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz;

- Kara para, kayıt dışı ekonominin bir parçası olup, her zaman kayıt dışı ekonomi kapsamına girer. Buna karşılık, kayıt dışı ekonomi çok geniş bir kavramdır ve bir kısmı kara para olarak adlandırılabilirken, diğer bir kısmına kara para demek mümkün değildir.
- Kayıt dışı ekonomide genel olarak vergilerden kaçınmak hedeflenirken kara parayı elde edenler, resmi sisteme girebilmek için fazladan vergi ödemeye hazırdırlar.
- Kara para ile kayıt dışı ters yönde hareket ederler, kara parayı ellerinde bulunduranlar sisteme girebilmek için fazladan vergi ödemeye hazırdırlar.

---

<sup>20</sup> Dışbank Yayınları, **Kara Para ve Şüpheli İşlemler**, (Haziran, 2003), 11.

- Kara para ile kayıt dışı ters yönde hareket eder. Başka bir ifadeyle, kara para ekonomiyeye girmeye çalışırken, kayıt dışı para ekonominin dışında tutulmaya çalışılır.

#### **4.3. Kara Paranın Büyüklüğü ve Ekonomiye Etkileri**

Dünyadaki kara paranın yarısı uyuşturucu, diğer yarısı da organize suçlar ve terörizm kaynaklıdır. Rakamsal büyüklüklere bakıldığında ise, birçok kaynakta 2002 yılında elde edilen kara para gelirlerinin toplamda 1.460 milyar USD' ye ulaştığı ifade edilmektedir. Yalnızca uyuşturucu maddelerden elde edilen kara para;

ABD' ye göre 500 milyar USD

BM' ye göre 450 milyar USD' dir.

Kara paranın ekonomiye etkileri ise;

- Para talebinde istikrarsızlık ve para talebinin öngörülemezliği,
- Döviz, menkul kıymet ve gayrimenkul piyasasında istikrarsızlık,
- Uzun dönemli büyüme oranında düşme,
- Gelir dağılımında bozukluk,
- Vergi hasılatının düşmesi ve bu düşüşle ortaya çıkan diğer sorunlar,
- İdari hukuk düzenine güvenin sarsılmasıdır.

#### **4.4. Kara Para Aklama<sup>21</sup>**

Kara para aklama yasadışı yollardan elde edilen kazançların yasal yollardan elde edilmiş gibi gösterilmesi için, söz konusu kazancın mali sisteme sokularak özellikle nakit formundan kurtarılmasına ve mali sistem içinde bir süreçten geçirilerek kimliğinin değiştirilmesi suretiyle meşruluk kazandırılmasına yönelik işlemlerdir. Bir başka tanıma göre ise, yasa dışı yollardan kazanılan gelirin değerini mümkün olduğu kadar koruyacak,

---

<sup>21</sup> [www.masak.gov.tr](http://www.masak.gov.tr)

yetkililerin dikkatini çekmeyecek ve kullanılabilirliğini arttıracak şekilde banka varlıklara dönüştürülmesi işlemidir. Bir diğer tanıma göre kara para aklama, yasa dışı faaliyetlerden elde edilen gelirin kaynağını, sahibini, zilyedini, yerini gizlemek veya şeklini değiştirmek niyetiyle işlem yapılmasıdır.

Tüm bu tanımları göz önüne alarak kara para aklamayı, yasalarca tespit edilmiş belli suçlar sonucunda elde edilen her türlü ekonomik değerin, meşruluk kazandırmak amacıyla yasadışı nitelikten çıkarılarak, yasal ekonomik değerlere dönüştürülmesine ve bu suretle yasal ekonomik sisteme dahil edilmesine yönelik işlemler olarak tanımlayabiliriz.

Bu çerçevede kara para aklamadan bahsedebilmek için gerekli unsurları şu şekilde sıralayabiliriz: Bir suç işlenmiş olmalıdır. Bu suç sonucunda herhangi bir ekonomik değer elde edilmiş olmalıdır. Bu ekonomik değerlerin yasadışı nitelikten kurtarılıp yasal görünüme sahip ekonomik değerlere dönüştürülmesi amacına yönelik bir hareket gerçekleştirilmiş olmalıdır.

İlk iki unsurun gerçekleşmesi sonucunda elde edilen ekonomik değerlere yasal görünüm vermek amacına yönelik hareket; kara paranın, iktisap edilmesi, bulundurulması, transfer edilmesi, nakledilmesi, gizlenmesi, sınır ötesi işleme tabi tutulması, kullanılması, işletilmesi, yatırım yapılması, bir ekonomik değerden diğerine çevrilmesi, kaynağının, niteliğinin, sahibinin, zilyedinin farklı gösterilmesi gibi şekillerde ortaya çıkabilir.

Kara paranın aklanması genelde üç basamaktan oluşan bir süreç içerisinde gerçekleştirilmektedir. Bu aşamalar; yerleştirme, ayrıştırma, bütünleştirme aşamalarıdır. Her kara para aklama olayında bu aşamaların üçünün de ayrı ayrı gerçekleşmesi gerekmez. Bazen bu aşamalardan ikisi hatta üçü tek işlemde gerçekleştirilebilir veya bazı aşamalar gerçekleştirilmeden kara paranın aklanması tamamlanabilir.

**a) Yerleştirme aşaması:** Bu aşama, suçtan elde edilen nakit formundaki gelirin finansal sisteme sokulması aşamasıdır. Kara parayı doğuran suçlarda para nakit formunda elde edilmişse kara para elde eden ve bunu aklamak isteyen kişi açısından en önemli problemlerden birisi bu paranın nakit formundan kurtarılmasıdır. Nakit formundaki paranın dikkat çekici olmasının yanısıra aktarılması, taşınması veya benzer işlemlere tabi tutulması zordur ve kamu otoritelerince bulunması ve el konulması riski yüksektir. Kara paranın nakit formundan kurtarılması, özellikle de bankacılık sistemine sokulması teknolojik imkanlar nedeniyle paraya hareketlilik kazandıracak ve kaynağından uzaklaştırılması son derece kolay ve hızlı olacaktır. Kara para aklayanlar açısından en zor ve riskli aşama budur. Kara para aklama ile mücadele eden birimler açısından ise kara paranın takip edilmesinin, tespit edilmesinin ve kara paraya el koymanın en kolay olduğu aşamadır. Bu aşamada kara para ile kara paranın illegal kaynağı arasındaki bağ henüz kesilmemiştir. Dolayısı ile paranın, kara para olduğunu ispat etmek diğer aşamalara kıyasla daha kolaydır.

Bu aşamada, paranın küçük tutarlara bölünerek ülke içindeki çeşitli bankalara yatırılması, farklı kişiler adına açılmış hesaplara yatırılması, hisse senedi, tahvil, bono gibi mali araçlara dönüştürülmesi veya bir şirketin geliri gibi gösterilerek banka hesaplarına yatırılması ve zaman içine yayılarak şirket karı görünümünde mali sisteme dahil edilmesi gibi yöntemler izlenir.

**b) Ayırıştırma Aşaması:** Bu aşamanın amacı yasadışı faaliyetlerden elde edilen fonu kaynağından fiziksel ve nedensel olarak mümkün olduğu kadar uzaklaştırmak, böylece paranın izinin sürülmesini ve bulunmasını imkansız hale getirmektir. Bu aşamada fonun kaynağının kara olduğunu gizlemek yani yasadışı kazancı kaynağından ayırmak amacıyla, sıklık, karmaşıklık ve hacim açısından yasal işlemlere benzeyen bir dizi mali işlem yapılmaktadır. Böylece karmaşık mali işlemler kullanılarak denetim mekanizması aşılmaya çalışılmaktadır.

Kara para aklama suçunun sınır aşan özelliği dikkate alındığında, bu aşamada para finans sistemi içerisinde ülkeden ülkeye aktararak bir dizi işleme tabi tutulabilirken kara para ile mücadele eden birimler açısından, bu aşamada kara paranın izini sürmek

oldukça zor ve zaman alıcıdır. Zira ayırıştırma aşamasında sınırlar suçlular açısından avantaj teşkil ederken, mücadeleci birimler için oldukça uzun zaman alan bir soruşturma sürecinin nedeni haline gelebilmektedir.

- c) **Bütünleştirme Aşaması:** Ayırıştırma aşamasında yasadışı kaynağı ile bağlantısı koparılan kara para bütünleştirme aşamasında yasal bir kimlikle mali sisteme girer. Kara paranın sahibi, aklanmış olan kara parayı yeniden elinde toplar, mali sistemde rahatça işlem yapmaya başlar ve akladığı fonlarla ilgili ekonomik varlığını nereden bulduğu yönündeki bir soruya karşılık yasal mercileri ikna edecek bir cevap verebilir.

Yerleştirme ve ayırıştırma aşamalarında para henüz yasal görünümüne kavuşmamıştır. Oysa bütünleştirme aşamasında mali sistemdeki para artık kullanıma hazır paradır ve herkesin yaptığı yasal işlemler yapılarak tüketim, yatırım veya banka bir şekilde değerlendirilebilir

## 5. KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN SEBEPLERİ

Kayıt dışı ekonominin, ÷lkeden ÷lkeye ve tarihsel süreç içinde bileşiminde ve hacminde farklılıklar gör÷lebilmektedir. Bazı ÷lkelerde yasadışı ekonomik faaliyetler daha ağırlıkta iken bazılarında enformel, bazılarında da beyan dışı ekonomik faaliyetler daha ağırlıklı görünüm kazanabilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin değişik görünümelerde ortaya çıkması, her ÷lkenin, tarihsel süreç boyunca; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bakımdan farklı özellikler göstermesi ve bu konularda farklı gelişmeler kaydetmesi ile yakından ilgilidir.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışında en temel sebep insan ihtiyaçlarının sonsuz fakat kaynakların sınırlı olması gerçeğidir. İnsan nefsi sürekli daha iyiyi daha güzeli arar. Daha iyi hayat şartını sağlayabilmek yani daha çok gelir ve servete sahip olmak ve harcama yapabilmek için kazancını devletle paylaşmayı arzu etmez. Çünkü kayıt içine girdikçe vergi yükü artacağı veya vergi ödeme zorunluluğu başlayacağı için harcamaları veya tasarrufları azalacaktır.

İktisadi faaliyetlerini kayıt dışında sürdüren bir kişi, alıştığı tüketim düzeyinden daha düşük bir tüketim düzeyine geçmek istemeyecektir. İktisatta Duesenberry etkisi olarak adlandırılan bu etkiyi vergilendirme açısından düşünürsek, kayıt dışı kalarak vergi ödemeyen kişi ödemediğı vergi kadar tüketim ve servetini arttırmaktadır. Kayıt içine girmesi sebebiyle ödeyeceğı vergi kadar refahını arttıran kişi, kayıt içine mümkün olduğunca girmemeye gayret edecek ve faaliyetlerini kayıt dışında sürdürmeye çalışacaktır. Dolayısıyla bütün sorunların temelinde insanların doyumsuz arzuları ve kendi faydalarını maksimize etme isteğı yatmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin oluşumunu neden olan faktörleri dışsal faktörler ve içsel faktörler olarak iki ana başlıkta inceleyeceğiz;

### 5.1. Dışsal Faktörler

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde devlet ekonomik ve sosyal hayata özellikle de, gelişmiş ÷lkelerde daha yoğun bir şekilde müdahale etmiştir. Söz konusu dönemde

(1960 dan 1978 yılına kadar), gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin ortalama oranında %71 artış görülmüştür. 1970' li yılların ikinci yarısından günümüze kadar olan dönemde ise esas itibariyle, serbest piyasa ekonomisini savunan ve devletin küçültülmesinden yana olup devlet müdahalelerinin ekonomide istikrarsızlık yarattığı anlayışına dayalı ekonomi politikaları hakim olmuştur. Bu dönemde gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonominin ortalama oranı %93' lük artış göstermiştir. Birinci dönemle ikinci dönem arasındaki temel farklılık devletin ekonomiye müdahalesi ile ilgili anlayıştır.<sup>22</sup>

Devletin ekonomiye müdahalelerinin arttığı, sosyal harcamaların ve kamu harcamalarının yüksek olduğu, ve buna bağlı olarak vergi yükünün ve vergi oranlarının yüksek olduğu dönemlere oranla serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazandığı dönemde kayıt dışı ekonominin hacminde daha yüksek artış görülmüştür. Bu da kayıt dışı ekonominin sadece devlet müdahaleleri ile açıklanabilecek ve devlet müdahaleleri arttıkça artacak bir olgu olmadığını göstermektedir.

Kalkınma hedefinin öncelikli olduğu II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uygulamaya konan vergi istisna ve muafiyetlerinin etkisiyle vergi sistemlerinin karışık hale gelmesi nedeniyle kayıt dışı ekonomi artış göstermeye başlamıştır. Kayıt dışı ekonominin artış göstermesi ile birlikte bu konuya duyulan merak artmıştır ve bu konudaki ilk çalışmayı ABD' deki kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye çalışan Philip Cagan yapmıştır. Philip Cagan kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye yönelik yöntemlerden ilki olan sabit oran yöntemini geliştirmiş, bu yöntemi Amerika için uygulamış ve Amerika' daki kayıt dışı ekonominin %5' in altında olduğunu tespit etmiştir.

1970' li yılların sonlarından itibaren özellikle ABD ve Batı Avrupa da ekonomide tıkanıklıkların başlaması ile birlikte devletin küçültülüp, serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazandırılması temel anlayışına dayalı ekonomi politikaları ile birlikte dışa açık büyüme modeli benimsenip uygulandığı bir dönem başlamıştır.

Dışa açık büyüme modelini benimsemiş fakir ülkeler, uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlamak amacıyla üretim maliyetlerini düşürücü önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu ülkelerde üretim dışa bağımlı olduğundan dolayı maliyet unsurlarından

---

<sup>22</sup> Yılmaz, 2006, 47.

indirilebilecek olan kalem istihdam maliyetleridir. Fakir, ülkeler küreselleşen dünya ekonomisi ile entegre olabilmek için işçi ücretlerini düşürmüşlerdir. Gelişmiş ülkeler ise, çok uluslu şirketler aracılığıyla üretimin özellikle emek yoğun aşamalarını, alt sözleşme ilişkileri ile alt işverenler aracılığıyla küçük ölçekli, emeğin maliyetinin mümkün olduğunca düşük olduğu dünyanın çeşitli yerlerindeki enformel fason atölyelerde yada evlerde gerçekleştirmişlerdir ve bu sebepler enformel ekonomiyi genişletmiştir.

1970' li yılların ikinci yarısından başlayıp günümüze kadar devam eden dışa açık sanayileşme politikalarının benimsendiği süreçte, dünya ekonomisinde ortaya çıkan yeni sermaye birikimi, gelir dağılımı ve ekonomik istikrar üzerinde kayıt dışı ekonomiyi genişleten önemli sonuçlar doğurmuştur. Küreselleşme ile oluşan sermaye hareketleri finansal piyasaların sığ olduğu gelişmekte olan ülkelere serbestçe giriş çıkışları ülke ekonomilerinde kimi zaman krizlere sebep olmuştur. Krizler nedeniyle bu ülkelerdeki istikrar bozulmuş ve gelir dağılımındaki dengesizlik artmıştır. Bu dönemde, ekonomik istikrarsızlık, gelir bölüşümünün de adaletsizlik ve yoksulluk kayıt dışı ekonomiyi besleyip geliştiren önemli ekonomik faktörler olarak ortaya çıkmıştır.

Dünya ekonomisinin içine girdiği daralmadan nasibini alan gelişmekte olan ülkeler, önemli ölçüde 1970' li yılların sonlarına doğru, iç ve dış denge sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Uluslararası finans kuruluşları olan IMF ve Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerin bu dengelerini sağlamak için ihtiyaç duydukları mali desteği, önemli ölçüde küreselleşme ile paralellik arz edecek, serbestleştirme politikaları ana ekseninde bir taraftan dış ticaretin serbestleştirilmesi diğer taraftan finansal serbestleşmenin hayata geçirilmesini garanti edecek önlemlerin yer aldığı uyum ve istikrar programlarının uygulamaya konulması şartına bağlı olarak sağlamışlardır. Yapısal uyum ve istikrar programları devalüasyonlar ve ücretlerin geriletilmesiyle, kamu harcamalarının sınırlandırılması koşullarını önermişlerdir.

Bu tedbirler çok uluslu şirketler için elverişli ortamlar hazırlarken, bir taraftan ulusal ekonomi bakımından uluslararası düzeyde fakirleşme, ulusal gelir dağılımında adaletsizlik, durgunluğa bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik ve giderek artan yoksulluk süreçlerinin işlemlerine sebep olurken diğer taraftan ihracatın reel üretimdeki artışa bağlı olarak arttırılamaması, bu ülkelerin dış borç sarmalına girmelerine ve söz konusu

kuruluşların aynı önlemleri içeren istikrar programlarına uyma şartı ile verdikleri mali desteğe bağımlı hale gelmelerine sebep olmuş, söz konusu programlarda öngörülen tedbirlerin ulusal ekonomilerde meydana getirdiği belirtilen sorunlar kronikleşmiştir.<sup>23</sup>

### **Dışsal Faktörlerin Türkiye’ deki Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi**

Türkiye’ de 1980 yılına kadar “ithal ikameci büyüme” yaklaşımı benimsenmiştir. 1970’ li yılların sonlarına doğru yaşanan ödemeler dengesi sorunları 1980 yılında IMF’den sağlanan finansal destek ile aşılmaya çalışılmıştır. IMF’ den sağlanan bu finansal destek ile birlikte bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak prensip olarak benimsenmiş, küreselleşen dünya ekonomisi ile, önce 1981-1987 döneminde dış ticaretin serbestleştirilmesi, arkasından 1989’ dan itibaren finansal serbestleştirme ile dünya ekonomisi ile eklemlenme sürecine girilmiştir.

Söz konusu istikrar programında ihracatın artırılması için, devalüasyon, ücretlerin sınırlandırılması ve kamu harcamalarının kısılması gibi tedbirler yer almıştır. Bu dönemde Arz Yanlı İktisat anlayışının görüşleri etkili olmuştur. Bu görüşün etkisi ile, vergi istisna ve muafiyetliklerinin sayısı arttırılmış, ayrıca ihracatta vergi iadesi rejimi de uygulanmıştır. Uygulanan bu politikalar nedeniyle bütçe açıkları önemli bir sorun haline gelmiş ve bu açıklar önceleri dış borçlanma ile, daha sonra da iç borçlanma ağırlıklı finanse edilmeye başlanmıştır. İç borçlanmanın artması ile birlikte vergi-harcama mekanizması gelir dağılımındaki var olan dengesizliği daha da arttırmıştır.

Türkiye’ de iç borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe içindeki payı 1980 yılından 2002 yılına kadar çok ciddi bir artış göstermiştir. Şöyle ki; bu oran 1980 yılında %2.3 iken, 2002 yılında %44.8’ e yükselmiştir. 2004 yılında bu oran düşmeye başlamıştır; 2004 yılında %37.1 ‘ e 2005 yılında ise %33.6’ ya gerilemiştir. Fakat hala borç faiz ödemeleri bütçe içinde önemli bir paya sahiptir.

1980 yılından itibaren elde edilen vergi gelirlerinin ne kadarının borç faiz ödemelerinin gerçekleştirilmesinde kullanıldığına bakıldığında ise; 1980 yılında vergi gelirlerinin

---

<sup>23</sup> Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, (Ankara, İmge Kitapevi, 1998), 140.

sadece %4,2’ sinin borç faiz ödemelerine ayrılırken, bu oranın, 1985 yılında %17,6’ ya, 1990 yılında %53,1’ e, 2000 yılında %77,1’ e, ve hatta 2002 yılında %86,9’ una ulaştığı görülmektedir. 2005 yılında %47,5’ a gerilemiş olmakla birlikte hala vergi gelirlerinin yarıya yakın kısmı borç faiz ödemelerinde kullanılmaktadır.

Geniş halk kitlelerinden elde edilen vergi gelirlerinin büyük çoğunluğu iç borç senetlerinin ödemelerine harcanmaktadır , fakat vergi gelirlerinin önemli bir kısmını ödeyen hane halkının, alıcılar içindeki payı çok düşüktür. 1980 yılından 2004 yılına kadar olan yedi yıllık süreçte devlet tahvili ve hazine bonolarının ortalama %80,5’ inin bankalarca, %15,6’ sının resmi kurumlarca, %3’ ünün özel sektörcce, %0,8’ inin hane halkınca alındığı görülmektedir.

Devlet tahvili ve hazine bonosunun en önemli alıcılarının bankalar olması, konsolide bütçe harcamaları içinde borç faiz ödemesi altında yapılan gelir transferlerinin önemli ölçüde bankalara yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

**Tablo 1: İç Borçlanma Senetlerinin Alacaklılara Göre Dağılımı (%) (1998-2004)**

| Yıllar   | Bankalar | Resmi Kurumlar | Özel Sektör | Hane Halkı | Toplam |
|----------|----------|----------------|-------------|------------|--------|
| 1998     | 86.8     | 8.0            | 3.9         | 1.3        | 100    |
| 1999     | 85.3     | 11.2           | 2.1         | 1.3        | 100    |
| 2000     | 75.9     | 20.3           | 3.8         | 0          | 100    |
| 2001     | 74.5     | 22.1           | 1.5         | 1.9        | 100    |
| 2002     | 79.8     | 14.9           | 4.3         | 1.0        | 100    |
| 2003     | 75.5     | 21.8           | 2.7         | 0.1        | 100    |
| 2004     | 85.8     | 11.1           | 3.2         | 0          | 100    |
| Ortalama | 80.5     | 15.6           | 3.0         | 0.8        |        |

**Kaynak:** www.hazine.gov.tr

Türkiye’ de 1980’ li yıllardan 2000’ li yıllara kadar geçen süreçte; gelir dağılımı daha da bozulmuş, yüksek yoksulluk oranı ile karşı karşıya kalınmıştır. DPT’ nin bir araştırmasına göre, Türkiye’ de 1994 yılı itibariyle, minimum gıda harcaması yöntemine

göre yoksulluk oranı %15, temel ihtiyaçlar yöntemine göre %38' dir. Yoksulluk, kırsal alanda (%21-%39), kentsel alanda (%10-%34) göre daha yüksektir.<sup>24</sup>

Türkiye ekonomisinde II. Dünya Savaşı sonrası dönemden 1976 yılına kadar olan ithal ikameci sanayileşme politikalarının izlendiğı yıllarda ortalama olarak büyüme oranı %6.3, enflasyon oranı %9.4, işsizlik oranı %4.3 ve cari işlemler dengesi 190 milyar dolar iken, IMF destekli istikrar ve büyüme politikalarının izlendiğı 1997-2001 döneminde giderek kötüleşmiş, ortalama büyüme oranı %3.3 , enflasyon oranının%59, işsizlik oranı %7.8 olmuştur.<sup>25</sup>

Dışa açık büyüme modelinin uygulandığı dönemde Türkiye ekonomisindeki ekonomik istikrarsızlık, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk artmıştır, buna bağılı olarakta kayıt dışı ekonomi hızla genişlemiştir.

## **5.2. Ulusal (İçsel) Faktörler**

Kayıt dışı ekonomi literatüründe de kayıt dışı ekonominin sebepleri arasında genellikle ulusal ve içsel faktörler üzerinde durulmakta küreselleşmenin zaten her ülkede var olan kayıt dışı ekonomik faaliyetleri genişletici yönde meydana getirdiğı etki üzerinde pek durulmamaktadır. Bu sebeple 1960' lı yıllardan günümüze kayıt dışı ekonominin sebebi olarak belirtilmiş faktörlerin neler olduğı bu bölümde açıklanacaktır.

### **5.2.1. Kurumsal Faktörler**

Kayıt dışı ekonomiye geçişi hızlandıran kurumsal faktörler arasında genel olarak aşırı vergilendirme ve sosyal güvenlik yükümlölükleri, gereğinden fazla regölasyon, bürokratik yapının etkin olmaması ve yolsuzluk sayılmaktadır.

---

<sup>24</sup> Akın İzmirlioğılu, Gelir Dağılımı Sorunu Kronik ve Yapısal Özellikler Taşıyor, **İktisat Dergisi**, s.418-419, (2001), 32

<sup>25</sup> Ahmet Yılmaz, Popüler İktisat Tartışmalarında Kullanılan Bazı Kavram ve Yaklaşımlar Üzerine Notlar, **İktisat Dergisi**, s. 418-419 (2001), 26.

Kamu otoritesinin, özel sektör üzerindeki her türlü bürokratik ve hukuki düzenleme ve yaptırımları kayıt dışılığın niteliğini ve büyüklüğünü doğrudan etkileyen faktörler arasındadır.

Ekonomide vergi ve sosyal güvenlik yükümlülükleri başta olmak üzere, gereğinden fazla maliyet yükleyen ve doğrudan kamunun inisiyatifinde olan önlem ve düzenlemeler kayıt dışılığı körüklemektedir.

#### **5.2.1.1. Vergi ve Sosyal Güvenlik Yükü**

Ekonomi literatüründe kayıt dışılığı hızlandıran kurumsal faktörler arasında, kayıt içinde kalmanın yüksek maliyeti sıklıkla vurgulanmaktadır.<sup>26</sup> Vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin ağır olduğu ekonomilerde kayıt dışılığın yüksek olma ihtimali daha fazladır.

##### **5.2.1.1.1. Vergi Yükü**

Marjinal vergi oranları, vergi ceza oranları, vergi denetimleri, vergi afları, vergi yükü dağılımındaki adalet gibi unsurlar kayıt dışı ekonominin boyutlarını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır.

Vergi yükünden tamamen kurtulmak veya bu yükü hafifletmek amacıyla faaliyetlerin bir kısmını veya tamamını devletin bilgisi dışında gerçekleştirmek, kayıt dışı ekonominin her zaman tek ve en önemli belirleyicisi olmasa da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin her durumda vergi kaybı doğurduğu ortadadır.

Marjinal vergi oranlarının yüksekliği, kaçırılan gelirin faydasını arttırdığı için, vergi kaçakçılığını ve kayıt dışı ekonomik faaliyetleri arttıracak genel kabul görmüş bir yaklaşım olmakla beraber, vergi kaçakçılığı yada kayıt dışı ekonomiyi doğurmak bakımından tek başına yeterli olmayacağı bir gerçektir.

---

<sup>26</sup>F. Schneider, *Can the Shadow Economy be Reduced through Major Tax Reforms? An Empirical Investigation for Austria*, (1994),49

Avusturya’ da yapılan bir çalışmada, doğrudan vergileri yüksek oranda düşüren kapsamlı bir vergi reformunun önemli bir kayıt dışı üretim düşüşü sağlayamadığı görülmüştür. Bunun nedeni olarak, düşen vergilere rağmen yaptırımlarla ilgili mevzuatın aynı kalması gösterilmiştir.<sup>27</sup>

ABD’ de vergi ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmada, vergi idaresinin (Internal Revenue Service-IRS) yaptığı denetimlerin ve verilen cezaların artmasının kayıt dışı ekonominin boyutunu küçülttüğü görülmüştür.<sup>28</sup> Bu tür bir sonuç, denetimin kayıt dışı ile mücadelede ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

---

<sup>27</sup> F Schneider, (1994)

<sup>28</sup> R. J Cebula, ‘An Empirical Analysis of the Impact of Government Tax and Auditing Policies on the Size of the Underground Economy: The Case of the United States, 1993-1994’, **American Journal of Economics and Sociology** (1997).

**Tablo 2: OECD Ülkelerinde Vergi ve Sosyal Güvenlik Maliyetleri ve Kayıt Dışılık (%)**

| Ülke Adı   | A*<br>(1) | B**<br>(2) | C<br>(3) | D<br>(4) | E<br>(3)+(4)=(5) | F<br>(2)+(3)+(4)=(6) |
|------------|-----------|------------|----------|----------|------------------|----------------------|
| Yunanistan | 28.5      | 18.0       | 11.0     | 43.3     | 54.3             | 72.3                 |
| İtalya     | 27.0      | 19.0       | 12.0     | 41.9     | 53.9             | 72.9                 |
| İspanya    | 22.9      | 16.0       | 13.0     | 38.2     | 51.2             | 67.2                 |
| Belçika    | 21.9      | 21.0       | 19.0     | 36.0     | 55.0             | 76.0                 |
| İsveç      | 19.2      | 25.0       | 20.0     | 33.6     | 53.6             | 78.6                 |
| Norveç     | 18.9      | 23.0       | 19.0     | 19.8     | 38.8             | 61.8                 |
| Danimarka  | 18.3      | 25.0       | 36.0     | 9.0      | 45.0             | 70.0                 |
| İrlanda    | 15.9      | 21.0       | 20.0     | 19.5     | 39.5             | 60.5                 |
| Kanada     | 14.6      | 7.0        | 21.0     | 15.0     | 36.0             | 43.0                 |
| Almanya    | 14.5      | 15.0       | 18.0     | 32.2     | 50.2             | 65.2                 |
| Fransa     | 14.3      | 20.6       | 6.0      | 44.0     | 50.0             | 70.6                 |
| Hollanda   | 14.0      | 17.5       | 10.0     | 39.8     | 49.8             | 67.3                 |
| İngiltere  | 13.1      | 17.5       | 16.0     | 21.4     | 37.4             | 54.9                 |
| ABD***     | 8.8       | 3.0        | 17.0     | 21.4     | 38.4             | 41.4                 |
| Avusturya  | 8.3       | 20.0       | 8.0      | 42.4     | 50.4             | 70.4                 |
| İsviçre    | 7.5       | 6.5        | 10.0     | 23.2     | 33.2             | 39.7                 |

**Kaynak:** Schneider, 2002

**A:** Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (GSYİH)\*

**B:** KDV Oranı

**C:** Ortalama Doğrudan Vergi Oranı\*\*

**D:** Toplam Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri

**E:** Sosyal Güvenlik Yükümlülükleri ve Doğrudan Vergi Oranı Toplamı

**F:** Toplam Vergi ve Sosyal Güvenlik Payı

\*1996 yılı oranları

\*\*Kendi hesabına çalışanlar da dahil olmak üzere tüm gelir vergilerinin toplamının ortalama maaşlı çalışanın brüt iş gücü masrafına oranıdır.

\*\*\*ABD Ortalama Satış Vergisi

F. Schneider' in çalışmasına göre, vergi sisteminin toplam maliyeti ile kayıt dışılık arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Tablo 2' de görüldüğü gibi, 1996 yılı itibarıyla OECD ülkeleri arasında, %39,7 ile en düşük vergi ve sosyal maliyetinin olduğu İsviçre' de kayıt dışılık oranı %7,5 ile en düşük düzeyde seyretmektedir. Diğer yandan, vergi oranlarının %72,3 ile yüksek seviyelerde olduğu Yunanistan' da, kayıt dışılık oranı %28,5 ile ilk sıradadır.<sup>29</sup>

<sup>29</sup> F. Schneider, (1994),

OECD ülkelerinin deneyimine bakıldığında, yüksek oranda vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin kayıt dışına kaçışı hızlandırdığı görülmektedir.

Türkiye’ deki durum ise; OECD tarafından yayınlanan istatistiklere göre, 1975-2002 döneminde, Türkiye’ nin vergi gelirlerinin GSYİH’ ya oranı 1975 yılında %16 seviyesinden, 2002 yılında %33,2’ ye yükselmiştir.

**Tablo 3: OECD Ülkelerinde Toplam Vergi Gelirleri / GSYİH (%)**

| Ülke Adı              | 1975        | 1985        | 1990        | 1995        | 2000        | 2002*       |
|-----------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|
| İsveç                 | 40.9        | 47.0        | 51.9        | 48.5        | 54.0        | 50.6        |
| Danimarka             | 40.0        | 47.4        | 47.1        | 49.4        | 49.5        | 49.4        |
| Fransa                | 35.9        | 43.8        | 43.0        | 44.0        | 45.2        | 44.2        |
| İtalya                | 26.1        | 34.4        | 38.9        | 41.2        | 41.9        | 41.1        |
| Almanya               | 32.6        | 34.3        | 32.9        | 38.2        | 37.8        | 36.2        |
| İngiltere             | 35.3        | 37.7        | 36.8        | 34.8        | 37.2        | 35.9        |
| İspanya               | 18.8        | 27.8        | 33.2        | 32.8        | 35.2        | 35.6        |
| Yunanistan            | 21.8        | 28.6        | 29.3        | 32.4        | 37.5        | 34.8        |
| Kanada                | 31.9        | 32.5        | 35.9        | 35.8        | 35.6        | 33.5        |
| İsveç                 | 27.9        | 26.6        | 26.9        | 28.5        | 31.2        | 31.3        |
| Kore                  | 15.3        | 16.9        | 19.1        | 20.5        | 26.1        | 28.0        |
| İrlanda               | 29.1        | 35.0        | 33.5        | 32.8        | 31.2        | 28.0        |
| ABD                   | 26.9        | 26.1        | 26.7        | 27.6        | 29.7        | m.d         |
| Japonya               | 21.2        | 27.1        | 30.0        | 27.6        | 27.5        | m.d         |
| Meksika               | m.d         | 17.0        | 17.3        | 16.7        | 18.5        | 18.9        |
| <b>OECD Gen. Ort.</b> | <b>30.4</b> | <b>33.6</b> | <b>34.8</b> | <b>36.0</b> | <b>37.1</b> | <b>m.d</b>  |
| <b>OECD Avrupa</b>    | <b>32.0</b> | <b>36.4</b> | <b>37.2</b> | <b>38.6</b> | <b>39.6</b> | <b>39.0</b> |
| <b>15 AB Ülkesi</b>   | <b>33.0</b> | <b>38.5</b> | <b>39.2</b> | <b>40.1</b> | <b>41.4</b> | <b>40.5</b> |
| <b>Türkiye</b>        | <b>16.0</b> | <b>15.4</b> | <b>20.0</b> | <b>22.6</b> | <b>33.4</b> | <b>33.2</b> |

**Kaynak:** OECD, Revenue Statistics, 2003-2004

\*Geçici Veriler, **m.d.** : Kaynakta veriler mevcut değil.

Gerçekleşen bu artışa rağmen, vergi gelirlerinin GSYİH’ ya oranının ulaştığı nokta, OECD ülkeleri arasında göreceli olarak henüz düşük bir seviyededir. 2002 yılı itibariyle Türkiye’ de %33.2 olan bu oran, %39 seviyesindeki OECD Avrupa ortalaması ve 15 AB ülkesinin ortalaması olan %40.5 oranının oldukça altındadır.

Türkiye’ de vergi gelirlerinde son dönemde gözlemlenen büyük artışa rağmen, vergi tabanı çok sınırlı bir nüfus üzerindedir. Türkiye’ deki vergi tabanının OECD ülkelerine göre düşük bir seviyede olduğu aşağıdaki Tablo 4’ te görülmektedir.

Gelir vergisi mükellef sayısının iş gücüne oranı açısından, OECD 2003 raporuna göre, Türkiye, %9.3 ile OECD ülkeleri arasında en alt sıradadır. OECD ülkelerinin orta değeri ise %98 seviyesindedir. Söz konusu çalışmaya göre Türkiye’ de kurumlar vergisi mükellefi sayısı 630 bin, KDV mükellefi sayısı ise 2.9 milyondur.

**Tablo 4: OECD Ülkelerinde Vergi Mükellef Sayıları (Milyon Kişi)**

| Ülke Adı        | Toplam Nüfus | İş Gücü | Kayıtlı Mükellef Sayısı |               |     | Mükellef Şahıslar / İş Gücü |
|-----------------|--------------|---------|-------------------------|---------------|-----|-----------------------------|
|                 |              |         | Gelir Ver.              | Kurumlar Ver. | KDV |                             |
| Yeni Zellanda   | 3.9          | 1.9     | 4.6                     | 0.9           | 0.6 | 242.1                       |
| Finlandiya      | 5.2          | 2.6     | 4.6                     | 0.5           | 0.5 | 176.9                       |
| Norveç          | 4.5          | 2.4     | 3.9                     | 0.2           |     | 162.5                       |
| İsveç           | 8.9          | 4.5     | 7.0                     | 1.0           | 0.8 | 155.5                       |
| İtalya          | 57.3         | 23.9    | 37.0                    | 2.0           |     | 154.8                       |
| Belçika         | 10.2         | 4.4     | 6.3                     | 0.4           |     | 143.2                       |
| Danimarka       | 5.4          | 2.9     | 4.1                     | 0.6           | 0.4 | 141.4                       |
| Kanada          | 33.1         | 16.3    | 23.0                    | 1.6           | 2.7 | 141.1                       |
| İzlanda         | 0.3          | 0.2     | 0.2                     | 0.0           | 0.0 | 137.5                       |
| Polonya         | 38.6         | 17.5    | 23.8                    | 1.3           | 1.3 | 135.8                       |
| Fransa          | 59.2         | 27.0    | 33.4                    | 3.5           |     | 123.7                       |
| Slovakya        | 5.4          | 2.7     | 3.0                     | 0.2           | 0.1 | 111.1                       |
| İrlanda         | 4.0          | 1.8     | 1.9                     | 0.1           | 0.2 | 104.0                       |
| Avusturalya     | 19.5         | 9.8     | 10.1                    | 1.8           | 2.3 | 103.1                       |
| İngiltere       | 59.8         | 29.5    | 29.0                    | 0.5           | 1.7 | 98.3                        |
| İsviçre         | 7.2          | 4.3     | 4.2                     | 0.3           | 0.3 | 97.7                        |
| Macaristan      | 10.2         | 4.1     | 4.0                     | 1.2           | 0.6 | 97.5                        |
| ABD             | 285.5        | 144.9   | 130.9                   | 7.9           |     | 90.3                        |
| Hollanda        | 16.0         | 8.1     | 7.0                     | 2.0           | 1.0 | 86.4                        |
| Avusturya       | 8.1          | 3.9     | 3.3                     | 0.1           | 0.7 | 84.6                        |
| Yunanistan      | 10.6         | 4.4     | 3.5                     | 1.0           | 1.5 | 79.5                        |
| İspanya         | 40.3         | 17.9    | 14.0                    | 1.4           | 2.8 | 78.2                        |
| Almanya         | 81.4         | 39.7    | 28.5                    | 4.9           | 4.9 | 71.8                        |
| Portekiz        | 10.3         | 5.3     | 3.8                     | 0.3           |     | 71.7                        |
| Lüksemburg      | 0.4          | 0.3     | 0.1                     | 0.1           | 0.1 | 44.6                        |
| Çek Cumhuriyeti | 10.3         | 5.2     | 1.8                     | 0.3           |     | 34.6                        |
| Japonya         | 127.3        | 67.5    | 20.9                    | 2.9           | 2.3 | 30.8                        |
| Kore            | 47.3         | 22.4    | 4.4                     | 0.5           | 3.9 | 22.3                        |
| Meksika         | 100.1        | 39.1    | 8.3                     | 0.8           |     | 21.2                        |
| Türkiye         | 68.6         | 22.6    | 2.1                     | 0.6           | 2.9 | 9.3                         |

**Kaynak:** OECD in Figures: Statistics on Member Countries (2003, Supplement 1), 2003 WP9/FTA survey on VAT Abuses

\*Bu oran, vergi beyanı gerektirecek bir durum olmadan, iş gücü içinde sayılmayan ve vergi harici amaçlarla tesis ettirilen veya faal olmayan mükellefiyetler nedeniyle '%100' ü geçebilmektedir.

Kamu kesiminin kronik açıklarını azaltmak için başta tüketim vergileri olmak üzere dolaylı vergiler başvurulmakta ve dolayısıyla özellikle son dönemlerde dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payları artmaktadır.

**Tablo 5: Türkiye’ de Dolaylı Vergilerin Payı (%)**

|                          | 1995 | 1996 | 1997 | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 |
|--------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Dolaylı Vergiler/GSMH    | 7.3  | 8.7  | 9.2  | 8.8  | 10.0 | 12.1 | 13.2 | 14.2 | 15.6 |
| Dolaylı Ver. / Top. Ver. | 52.9 | 58.0 | 57.1 | 51.2 | 52.9 | 57.3 | 58.7 | 65.1 | 65.9 |
| KDV/ GSMH                | 4.5  | 5.0  | 5.3  | 5.1  | 5.3  | 6.7  | 7.0  | 7.4  | 7.6  |
| ÖTV/GSMH                 |      |      |      |      |      |      |      | 5.0  | 6.3  |
| Diğ. Dolaylı Ver./GSMH   | 2.8  | 3.7  | 3.9  | 3.7  | 4.7  | 5.4  | 6.2  | 1.8  | 1.8  |

**Kaynak:** T.C. Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, [www.gelirler.gov.tr](http://www.gelirler.gov.tr)

Kayıt dışılık ve yaşanan ekonomik krizlerin dolaysız vergi tahsilatını azalması ile birlikte, kamu otoritesi çıkışı dolaylı vergilerde aramıştır. Özellikle sigara alkollü içkiler ve petrol gibi talep esnekliği düşük mal ve hizmetlerden elde edilen tüketim vergileri kamu için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

Başta KDV olmak üzere dolaylı vergilerin göreceli payının artıyor olması, bu tür işlemlerde kayıt dışılığın olmadığını göstermemektedir. Bozulan gelir dağılımı ve yetersiz denetim ortamında bireyler, faturasız işlemlerle KDV’ den kaçınarak tüketim ve harcama düzeylerini korumaya çalışmaktadırlar. McKinsey tarafından 2003 yılında yapılan bir çalışmaya göre, hızlı tüketim malları perakendeciliğinde satışların sadece %64’ ünden KDV alınabildiği tahmin edilmektedir. Etkin vergi ve prim toplama sistemlerinin tesis edilmesi ile KDV alınan satışların %90 seviyelerine yükseltilmesi halinde kamu gelirlerinin azalma olmadan KDV oranının %18’ den %13’ e düşürülebileceğini hesaplanmaktadır.<sup>30</sup>

<sup>30</sup> McKinsey Global Institute (MGI), **Türkiye - Verimlilik ve Büyüme Atılımının Gerçekleştirilmesi**, (2003)

İstanbul Sanayi Odasının 2001 yılında yaptığı bir çalışmada benzeri bir sonuca varılmıştır. Ekonominin en az %70 oranında kayıt altına alınması ile birlikte, KDV ve gelir vergisi oranları yarı yarıya düşürülmesi durumunda bile vergi tahsilatının mevcut duruma göre artacağı öngörülmüştür.

#### **5.2.1.1.2. Sosyal Güvenlik Yüğü**

Maliye literatüründe “vergi benzeri gelirler” olarak ifade edilen para fiskal gelirler, ağırlıklı olarak sosyal güvenlik hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için oluşturulmuş zorunlu yükümlölükler yani vergi benzeri kesintilerdir. Refah devleti algılayışının yaygınlaşması ile sosyal güvenlik yükümlölükleri sürekli artmış ve hemen hemen tüm dünyada önemli bir maliyet unsuru halini almıştır.

Teorik olarak vergi seviyesi çalışma yada boş zaman (labor-leisure) kararını etkilemekte ve kayıt dışı iş gücü akışını şekillendirmektedir. Özellikle, kayıt içi ekonomide toplam iş gücü maliyeti ile çalışanın vergi sonrası getirisi arasındaki “vergi takozu” olarak tabir edilen farklılık artınca, iş gücünün kayıt dışı ekonomiye geçişi hızlanmaktadır. Toplam iş gücü maliyetindeki sosyal güvenlik sisteminin payının yüksek olduğu durumlarda, sadece vergi indirimi içeren bir düzenleme kayıt dışı ekonominin daha da büyümesini durdurabilmekte, ancak kayıt dışılığı azaltabilmek için yeterli olmamaktadır.<sup>31</sup>

Vergi benzeri yükümlölük olan sosyal güvenlik yükümlölükler de, emeğin istihdam maliyetini arttırması sebebiyle, enformel istihdama dayalı üretimlerin gerçekleştirilmesine sebep olmak suretiyle, kayıt dışı ekonomiyi genişletici özellik gösterirler. Özellikle de istihdam maliyetlerinin vergi sonrası net ücrete oranının yükselmesi durumunda bu durum görülür. Daha çok, ihracata dayalı büyüme modellerinin takip edilmesi durumunda uluslararası alanda rekabette avantaj sağlamak için ucuz fiyatlı, yüksek kaliteli ürünlerin üretilebilmesinin gereği olarak bu yükümlölüklerin getirdiği yüklerden kurtulma isteğinin, enformel istihdama sebep olduğu görülmektedir. Enformel istihdam, faaliyetin yasal formlardan uzak bir şekilde,

---

<sup>31</sup> F. Schneider, **Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries, Around the World**, Avustralya Ulusal Vergi Merkezi’ ndeki bir çalışmada sunulan bir makale, ( ANU, Canberra, Avustralya 2002).

başka deyişle, kayıt dışı gerçekleştirilmesi demektir. Bu durumda çalıştırılan işçi ile ilgili sosyal güvenlik primlerinin ödenmesi söz konusu değildir. Diğer bir şekil ise, faaliyetin yasal formlara uygun olarak gerçekleştirilmesine rağmen çalıştırılan işçilerden bazılarının kayıtlarda gösterilmemesi yahut prime esas kazancın olduğundan düşük gösterilmesidir.<sup>32</sup>

Kaçak işçi çalıştırmak, işverene düşük ücret ödeme imkanı da verir. İşveren, bir taraftan düşük ücret ödeyerek ücret maliyetini azaltmakta, diğer taraftan da sosyal güvenlik primlerinden payına düşeni ödemeyerek emeğin istihdam maliyetini düşürme ve karlılığını arttırma imkanına sahip olmaktadır. Türkiye’ de kayıt dışılığı hızlandıran nedenler arasında ücretten alınan vergi ve sosyal güvenlik paylarının yüksekliği sayılmaktadır. İşgücünün toplam maliyeti ile çalışanın eline geçen ücret arasında istihdam vergileri nedeniyle ciddi bir fark bulunmaktadır.

İstihdam vergileri açısından Türkiye, 2004 yılı itibariyle, vergi takozu açısından (tax wedge) açısından OECD ülkeleri arasında en kötü durumdadır. Ücretten alınan vergiler ve işçi işveren sosyal güvenlik primlerinin toplamının iş gücü maliyetine oranını gösteren vergi takozu itibariyle, Türkiye’ de istihdam vergilerinin yükü ağırdır. OECD verilerine göre, 2004 yılında evli, iki çocuklu ve tek gelirli bir çalışana toplam brüt ödenen tutarın %42.7’ si vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerine gitmektedir. Bu oran OECD genel ortalaması olan %26.6’ nın çok üzerindedir. Aynı dönemde vergi takozu, ABD’ de %16.4, Kore’ de %15.8, İrlanda’ da %5.9 olmuştur.

---

<sup>32</sup> Yılmaz, 2006, 68.

**Tablo 6: Türlerine Göre Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%)**

| Ülke Adı                | Gelir Vergisi | Kurumlar Vergisi | Sosyal Güvenlik ve Diğer Maaş Kesintileri | Servet Vergisi | Tüketim Vergileri |
|-------------------------|---------------|------------------|-------------------------------------------|----------------|-------------------|
| ABD                     | 37.7          | 6.7              | 26.1                                      | 11.9           | 17.6              |
| Almanya                 | 25.1          | 2.9              | 40.3                                      | 2.3            | 29.2              |
| Avustralya              | 38.5          | 16.8             | 5.4                                       | 9.0            | 30.3              |
| Avusturya               | 22.8          | 5.1              | 39.5                                      | 1.3            | 28.2              |
| Belçika                 | 31.7          | 7.6              | 31.6                                      | 3.1            | 24.6              |
| Çek Cumhuriyeti         | 12.8          | 11.8             | 44.1                                      | 1.5            | 29.7              |
| Danimarka               | 53.2          | 5.8              | 3.9                                       | 3.5            | 33.1              |
| Finlandiya              | 31.2          | 9.3              | 26.6                                      | 2.4            | 30.2              |
| Fransa                  | 17.3          | 6.6              | 39.5                                      | 7.5            | 25.4              |
| Hollanda                | 18.3          | 8.8              | 35.5                                      | 5.3            | 30.8              |
| İngiltere               | 29.8          | 8.1              | 17.0                                      | 12.0           | 32.7              |
| İrlanda                 | 26.2          | 13.1             | 15.6                                      | 5.3            | 39.5              |
| İspanya                 | 19.4          | 9.1              | 35.3                                      | 6.6            | 28.6              |
| İsveç                   | 30.4          | 4.8              | 34.8                                      | 3.2            | 26.4              |
| İsviçre                 | 34.4          | 8.8              | 25.6                                      | 8.6            | 22.6              |
| İtalya                  | 25.5          | 7.6              | 29.4                                      | 5.1            | 26.9              |
| İzlanda                 | 38.6          | 3.0              | 8.1                                       | 7.4            | 40.3              |
| Japonya                 | 18.4          | 12.2             | 38.3                                      | 10.8           | 20.1              |
| Kanada                  | 35.0          | 10.1             | 17.2                                      | 9.8            | 26.3              |
| Kore                    | 12.8          | 12.8             | 19.1                                      | 12.7           | 38.8              |
| Lüksemburg              | 16.2          | 20.5             | 26.9                                      | 8.0            | 27.9              |
| Macaristan              | 20.3          | 6.2              | 33.5                                      | 1.9            | 37.4              |
| Meksika                 | -             | -                | 19.4                                      | 1.7            | 49.0              |
| Norveç                  | 24.8          | 18.9             | 22.7                                      | 2.3            | 31.2              |
| Polonya                 | 22.9          | 6.3              | 29.6                                      | 4.3            | 36.9              |
| Portekiz                | 17.9          | 10.8             | 27.0                                      | 3.1            | 40.0              |
| Slovakya                | 10.2          | 8.2              | 43.3                                      | 1.6            | 34.1              |
| Yeni Zelanda            | 42.3          | 12.1             | 0.8                                       | 5.0            | 35.2              |
| Yunanistan              | 14.0          | 10.4             | 32.8                                      | 4.7            | 37.3              |
| <b>OECD Ortalaması</b>  | <b>25.7</b>   | <b>9.4</b>       | <b>26.3</b>                               | <b>5.5</b>     | <b>31.9</b>       |
| <b>AB 15 Ortalaması</b> | <b>25.3</b>   | <b>8.7</b>       | <b>29.0</b>                               | <b>4.9</b>     | <b>30.7</b>       |
| <b>Türkiye</b>          | <b>17.6</b>   | <b>7.1</b>       | <b>19.8</b>                               | <b>2.9</b>     | <b>46.8</b>       |

Kaynak: Tax Foundation Background Paper, 2005

Türkiye' nin vergi türleri itibariyle oransal dağılımına OECD ortalamaları ile karşılaştırmalı olarak bakıldığında en göze çarpan sonuç, Türkiye' nin gelir vergisi ve sosyal güvenlik kesintilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının, OECD ortalamasına göre oldukça düşük, tüketim vergilerinin payının ise yüksek olmasıdır (Tablo 6). Yüksek vergi takozu ortamında iş gücüne göre mükellef şahıs sayısının düşük olması, gelir vergisi ve sosyal güvenlik kesintilerinin ağırlığını azaltmaktadır.

Türkiye' nin vergi türleri itibari ile oransal dağılımı ile OECD ortalamaları karşılaştırıldığında en göze çarpan sonuç Türkiye' de gelir vergisi ve sosyal güvenlik kesintilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının OECD ortalamalarına göre oldukça düşük, tüketim vergilerinin payının ise yüksek olmasıdır. Yüksek vergi takozu ortamında iş gücüne göre mükellef şahıs sayısının düşük olması, gelir vergisi ve sosyal güvenlik kesintilerinin ağırlığını azaltmaktadır. Kamu kesiminin kronik açıklarını azaltmak için başta tüketim vergileri olmak üzere dolaylı vergilere başvurulmakta ve dolayısıyla özellikle son dönemlerde dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payları artmaktadır.

#### **5.2.1.2. Bürokrasi ve Hukuki Yapı**

Mükelleflerin vergiye uyum göstermemesinde hukuki ve idari yapının da etkisi olabilmektedir. Dolayısıyla, vergi kaçakçılığı güdüsü, vergiye uyumsuzluktan kaynaklanabilmektedir. Vergi kanun, yönetmelik ve tebliğlerinin yeterince açık ve anlaşılabilir olmaması ve sık değiştirilmesi sonucu, mükelleflerce düzenlemelerin izlenebilmesinde yaşanan güçlükler, mükelleflere tanınan muafiyetler, vergi istisnaları, genel bütçe gelirlerine dahil olmayan ancak devletçe zorunlu kılınarak karşılıksız olarak alınan katılma payları, kamu vakıf ve derneklerine yapılan zorunlu bağışlar, vergi idaresinin hantal yapısı, bu yapı nedeniyle ortaya çıkan denetleme zorluğu denetim sıklığının seyrekliği gibi nedenler de mükellefleri kayıt dışı çalışmaya itmektedir.<sup>33</sup>

---

<sup>33</sup> Güllü Türkoğlu, **Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri ve Öneriler**, Vergi Raporu, s. 29, (Haziran-Temmuz 1997), 19.

Vergi kanunlarında çok sık değişiklik yapılması vergilemede açıklık ve kesinlik ilkesini zedelemektedir. Mükelleflerin vergileme konusundaki en önemli beklentilerinden biri ne kadar vergiyi, ne zaman ödeyeceklerini bilmeleridir. Yüksek oranlarda seyreden enflasyon nedeniyle aşınan matrahları düzenleme bir zorunluluk olsa da, sık yapılan değişiklikler, açıklık ve kesinlik ilkesini zedelediği gibi, sade mükellefler bir yana konunun uzmanlarının bile değişiklikleri izlemesini zorlaştırmaktadır.<sup>34</sup>

Vergiler çok ve çeşitli ödemesi prosedür olarak zor ise bireyler yine kayıt dışı kalmayı tercih edebilirler. Aynı kapsamda, istisna ve muafiyetlerin çokluğu vergilerin teşvik aracı olarak yoğun bir şekilde kullanılması da mükelleflerin, bu istisna ve muafiyetler kapsamında kalabilmek, teşviklerden yararlananlara bakarak kendi yükünü de hafifletme çabasıyla faaliyetleri ile gelir ve giderlerini olduğundan farklı göstermelerine, dolayısıyla kayıt dışılığa yol açar.<sup>35</sup> Bürokratik yapının işleyişi ve yolsuzluk arasındaki ilişki de kayıt dışılıkla mücadeleyi doğrudan etkilemektedir. Hukuki, kurumsal ve denetim alt yapısı yetersiz ve hesap verilebilirlik prensiplerine uyulmayan bir bürokratik yapılanmada yolsuzluk yapılma ihtimali de yüksek olmaktadır.

Ülkemizdeki mevzuattan kaynaklanan vergi kaçırma olanaklarının çok elverişli olması da kayıt dışılığı teşvik etmektedir. Bunlar;

- Vergi ceza oranları,
- denetim oranı,
- vergi afları,
- vergi mevzuatının sürekli değiştirilmesi,
- muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinin yetersizliğidir.

---

<sup>34</sup> Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, (Ankara, 2001)

<sup>35</sup> Yılmaz Ilgın, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları**, (Uzmanlık Tezi), Yayın No: 2492, Ankara, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Proje Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, Türkiye Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, (Nisan 1999), 29.

#### 5.2.1.2.1. Vergi Ceza Oranları

Vergi ceza oranlarının yüksek olması vergi kaçakçılığını azaltmaktadır. Zira, marjinal vergi oranları vergi kaçırmanın faydasını, kaçırılan gelir üzerine uygulanan ceza oranı ise maliyetini oluşturmaktadır. Bu nedenle vergi ceza oranlarında meydana gelecek artış, vergi kaçırmanın maliyetini arttıracığından kayıt dışılığı azaltacaktır.

Türkiye’ de vergi cezaları ise; para cezası, hapis cezası, ticaret ve sanattan men cezası şeklindedir. Vadesinde ödenmeyen vergiler ile ikmalen , resen ve idarece tarhiyat durumlarında uygulanan gecikme faizi ve gecikme zammı da vergi kaçırma maliyetidir.

01.01.1999 öncesi vergi kaybı yaratan suçlar; kaçakçılık, ağır kusur, kusur olup cezaları sırasıyla; kaçakçılıkta, kayba uğratılan verginin üç katı para cezası ve değişik durumlarda 6 aydan 3 yıla, 3 yıldan 5 yıla hapis cezası ile hapis süresince ticaret ve sanattan men, ağır kusurda kayba uğratılan verginin iki katı para cezası, kusurda ise kayba uğratılan verginin %50’ si kadar para cezası şeklinde uygulanmaktaydı.

Daha sonra, 01.01.1999’ dan itibaren, vergi kaybı yaratan durumlar vergi zıyayı başlığı altında toplanıp hepsi için, “kayba uğratılan verginin bir katı para cezası ile vade tarihi ile ihbarnamenin düzenlendiği tarihe kadar olan dönemde kayba uğratılan vergi tutarı üzerinden hesaplanacak gecikme faizinin yarısı” şeklindeki ceza olarak öngörülürken, vergi zıyayının hürriyeti bağlayıcı türden ceza gerektirmesi durumunda kayba uğratılan verginin üç katı ile bazı fillerde 6 aydan 3 yıla, bazılarında ise 18 aydan 3 yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmektedir.

V.U.K’ nun 359. maddesine göre, kayba uğratılan verginin üç katı ile 6 aydan 3 yıla hapis cezası, vergi kanunlarına göre tutulan veya düzenlenen ve saklama mecburiyeti bulunan defter ve kayıtlarda;

- hesap ve muhasebe hileleri yapanlara,
- gerçek olmayan veya kayda konu işlemlerle ilgisi olmayan kişiler adına hesap açanlara veya

- defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydedenlere, uygulanmak üzere düzenlenmiştir.

Belirtilen fiillerle vergi zıyana sebebiyet olunması durumunda hükmolunacak hapis cezası, hapis cezasının her bir günü için, sanayi sektöründe çalışılan 16 yaşından büyük işçiler için yürürlükte bulunan asgari ücretin bir aylık brüt tutarının yarısı şeklinde uygulanılır ve bu para cezası ertelenemez.

Kayba uğratılan verginin üç katının yanı sıra 18 aydan 3 yıla ağır hapis cezası uygulanılacak olanlar, yine V.U.K.'nın 359. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, vergi kanunları uyarınca tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan;

- defter, kayıt ve belgeleri yok edenler veya
- defter sayfalarını yok ederek yerine başka yapraklar koyanlar veya
- yerine hiç yaprak koymayanlar veya
- belgelerin asıl ve suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleyenler veya
- bu belgeleri kullananlar ile
- belgeleri Maliye Bakanlığı ile anlaşması olmadığı halde basanlar veya
- bu belgeleri kullananlardır.

Bu hallerle vergi zıyana sebebiyet verilmesi halinde hükmolunacak hapis cezası para cezasına çevrilmesine imkan bulunmamaktadır. Fakat, kaçakçılık suçlarını işleyenlerden V.U.K' da yer alan pişmanlık şartlarına uygun olarak durumu ilgili makama bildirenler hakkında söz konusu cezalar uygulanmaz. Birden fazla kişinin V.U.K.' nun 359. maddesinde yazılı olan fiillerin gerçekleştirilmesine, maddi menfaat gözeterek iştirak etmeleri durumunda, iştirak edenlerden her birine, işlenilen fiille ilgili ceza uygulanılır. Söz konusu fiilleri işlemeye azmettirenlere de aynı ceza uygulanılır.

#### 5.2.1.2.2. Denetim Oranı (Yakalanma Olasılığı)

Yakalanma olasılığının olmadığı durumlarda vergi oranları ne kadar düşük olursa olsun vergi kaçırma oranı artar. Vergi kaçıran mükellefin yakalanma olasılığı vergi denetimi oranına bağlıdır. Denetim oranlarının yüksek olması bireyleri caydırıcı bir etki yaratır. Yani, denetim sıklığı arttıkça yada vergi denetimi yaygınlaştıkça vergi kaçırma eğilimleri azalmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin önlenmesinde belki de en etkili olanı denetim mekanizmasıdır. Bir toplumda en iyi yasalar yürürlükte olsa ve en iyi idari işleyiş sağlansa bile, denetimin olmaması zaman içinde sistemin bozulmasını kaçınılmaz kılacaktır. Denetimdeki etkinlik hem doğrudan idarenin başarısını arttırır hem de yasaların öngördüğü yaptırımların uygulanmasına ortam hazırlar. Başka bir deyişle, denetim; sistemin işlemlerini güvence altına alan ve zaman içinde bozulmasını engelleyen bir işleve sahiptir.<sup>36</sup>

McKinsey' in bir araştırmasında, Türkiye' deki vergi sisteminin organizasyonu, yaptırımları ve denetlenme yöntemleri en iyi uygulamalara sahip sistemlerle çeşitli yönlerden karşılaştırılmıştır. Kayıt dışının daha küçük oranlarda olduğu gelişmiş ekonomilerde vergilerin toplanması ve denetlenmesi, teknolojik imkanların gelişmesine rağmen, daha fazla personel tarafından yapılmaktadır. Örneğin İngiltere' de her bin kişiye 1.5, Fransa' da 1.3, vergi müfettişi düşerken, Türkiye' de ise sadece 0.6 vergi müfettişi düşmektedir. Türkiye' deki vergi denetiminde yetkili kadrolarla çok yetersiz olmasının yanında kadro doldurulamamaktadır. Bu yetersiz kadrolarla etkin bir denetim gerçekleştirilmesi tabiki mümkün değildir. Türkiye' deki vergi denetim kadrolarının durumunu 2007 mayıs ayı itibariyle Tablo 7' deki gibidir.

---

<sup>36</sup> Şinasi Aydemir, **Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonomi**, (Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi), Maliye Hesap Uzmanları Derneği, (İstanbul, Acar Matbacılık, Aralık 1995), 84.

**Tablo 7: Türkiye’ deki Vergi Denetim Kadroları (1)**

|                                                      | <b>Dolu Kadro</b> | <b>Boş Kadro</b> | <b>Toplam Kadro</b> |
|------------------------------------------------------|-------------------|------------------|---------------------|
| <b>Bakanlığa Bağlı:</b>                              | 403               | 1.215            | 1.618               |
| Maliye Müfettişi(2)                                  | 114               | 353              | 467                 |
| Hesap Uzmanı                                         | 289               | 862              | 1.151               |
| <b>Gelir İdaresi Başkanlığına Bağlı:</b>             | 3.170             | 5.230            | 8.400               |
| Merkezi (Gelirler Kontrolörü) (2)                    | 338               | 562              | 900                 |
| Mahalli (Defterlik Emrinde)<br>(Vergi Denetmeni) (2) | 2.832             | 4.668            | 7.500               |
| <b>Genel Toplam</b>                                  | <b>3.573</b>      | <b>6.445</b>     | <b>10.018</b>       |

**Kaynak:** www.gib.gov.tr

(1) Mayıs 2007 Tarihi İtibariyle

(2) Maliye Müfettiş Yardımcıları, Hesap Uzman Yardımcıları ve Stajyer Gelirler Kontrolörleri ile Vergi Denetmen Yardımcıları Dahil.

Tablo 7 ‘ deki veriler incelendiğinde Türkiye’ deki denetim kadrolarının yetersiz olmasının dışında eksik olduğuda açıkça görülmektedir. Vergi denetim kadrolarının 10.018 olması gereken sayısının ancak 3.573’ ü doludur. Kadroların %50’ den fazlası boştur. Bu yetersiz denetim kadrolarıyla yapılan denetiminde çok sağlıklı olmasını beklemek çokta doğru değildir. Denetim sıklığının kayıt dışılığı azalttığı gerçeğinden yola çıkarak ülkemizde kayıt dışı ekonominin neden bu kadar yüksek seviyelerde olduğunu bu Tablo.7’ deki verilere bakarak anlamak mümkündür.

**Tablo 8: Türkiye’ deki Vergi Yaptırım Sistemi ile Bu Konuda Başarılı Ülkelerin Sistemlerinin Karşılaştırılması**

|                                                        | <b>En İyi Sistemin Özellikleri/Örnekleri</b>                                                                                                                                                                                                                                      | <b>Türkiye’ deki Durum</b>                                                                                                |
|--------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Organizasyon</b>                                    | Denetimler için özel birimler kurulmuştur. (Örneğin, ABD’ deki Kriminal Soruşturma Bürosu gibi)<br><br>Farklı, riskli, özel itina gerektiren konularda ayrı birimler yer almaktadır (Örneğin, Avusturya ve İngiltere’ de büyük holdinglerin denetimi için kurulan birimler gibi). | Denetim için farklı birimler mevcuttur.<br><br>Farklı, riskli, özel itina gerektiren sektörler için ayrı birimler yoktur. |
| <b>Organizasyonel beceriler</b>                        | 1000 kişi başına 1.1-1.5 arasında vergi müfettişi bulunmaktadır ( Örn: Polonya’ da 1.1, Fransa’da 1.3, İngiltere’ de 1.5).                                                                                                                                                        | 1000 kişi başına 0.6 vergi müfettişi düşmektedir.                                                                         |
| <b>Cezalar</b>                                         | Kaçırılan verginin 2-3 kadar para cezası, tekrarlanır veya belirli bir miktarı geçerse hapis cezası uygulanmaktadır (ABD)                                                                                                                                                         | KDV ihlali için cüzi cezalar söz konusudur ( < 20 ABD Dolar).                                                             |
|                                                        | Para cezasının yanı sıra, devletle çalışma haklarının kaybedilmesi söz konusudur (İspanya).                                                                                                                                                                                       | Hapis cezası yoktur.                                                                                                      |
| <b>Denetlenecek işletmelerin seçimindeki yöntemler</b> | Özel yöntemler uygulanmaktadır.<br><br>Seçilme ihtimalinin işletmenin sicili ile orantılı olduğu gizli bir seçim sistemi bulunmaktadır (ABD).<br>Seçilmiş yüksek riskli şirketler devamlı denetlenmektedir (İspanya).                                                             | Rastgele ve şikayet bazında yapılmaktadır.                                                                                |
| <b>Diğer</b>                                           | Kayıt dışı ihbarlar teşvik edilmektedir (İngiltere).<br><br>KDV dengesizliklerinden kaynaklanan şüphelerin mahkemeden önce şirketlerle görüşüldüğü erken teşhis sistemi bulunmaktadır.                                                                                            |                                                                                                                           |

**Kaynak:** MGI, 2003

Vergi denetiminin ve vergi cezalarının etkin ve yerinde kullanılması vergi hasılatını olumlu etkilemektedir. Mükelleflere göre, vergi kaybının önlenmesinde en etkili araç, vergi denetiminin arttırılmasıdır. Mükellefler kendilerinin ne kadar az denetleneceğini bilirlerse vergi kaçırma konusunda o oranda cesaretli olacaklardır.

Türkiye’ de vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar V.U.K. ‘nın 135. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre; hesap uzmanları, hesap uzman yardımcıları, ilin en büyük mal memuru, vergi denetmenleri, vergi denetmen yardımcıları, vergi dairesi müdürleri, maliye müfettişleri, maliye müfettiş muavinleri, gelirler kontrolörleri ve stajyer gelirler kontrolörleri ve Gelirler Genel Müdürlüğü’ nün merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar vergi incelemesi yapmaya yetkilidirler.

Maliye Bakanlığı bünyesinde; hesap uzmanları kurulu, teftiş kurulu, gelirler kontrolörleri ve vergi denetmenleri tarafından 1984-2004 yılları arasında incelenen mükellef sayıları ile incelenen mükelleflerin toplam mükellef sayısına oranlama suretiyle bulunan mükellef incelenme oranları aşağıdaki Tablo 9’ da görülmektedir.

Tablo 9’ daki veriler incelendiğinde; 1984 yılında %3.4 olan incelenme oranının sadece 1989 yılında %5.6 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleştiği, ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılında ise %0.8’ e düştüğü ve dönem boyunca ortalama %2.19 civarında olduğu görülmektedir. Türkiye’ de denetim oranının 20 yıl boyunca bu denli düşük düzeyde gerçekleşmiş olması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkıp son derece yüksek seviyelere ulaşmasında en önemli faktördür.

Bazı sektörlerin küçük ölçekli olması ve bu sektörde çalışan çok sayıda firmanın bulunması ve dolayısıyla konsantrasyon seviyesinin düşük olması da, denetim zorluğunu artıran ve kayıt dışılığı körükleyen nedenler arasındadır.

**Tablo 9: Türkiye’ de Mükelleflerin İncelenme Oranı (1984-2004)**

| <b>Yıllar</b> | <b>Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi Mükellef Sayıları</b> | <b>İncelenen Mükellef Sayıları</b> | <b>Mükellef İncelenme Oranı (%)</b> |
|---------------|------------------------------------------------------------|------------------------------------|-------------------------------------|
| 1984          | 1.975.209                                                  | 66.681                             | 3.4                                 |
| 1985          | 2.029.051                                                  | 66.550                             | 3.2                                 |
| 1986          | 2.114.096                                                  | 80.264                             | 3.7                                 |
| 1987          | 2.121.608                                                  | 51.495                             | 2.4                                 |
| 1988          | 1.858.034                                                  | 47.225                             | 2.5                                 |
| 1989          | 1.915.839                                                  | 108.574                            | 5.6                                 |
| 1990          | 2.002.319                                                  | 78.803                             | 3.9                                 |
| 1991          | 2.116.737                                                  | 58.590                             | 2.7                                 |
| 1993          | 2.097.344                                                  | 68.954                             | 3.2                                 |
| 1994          | 5.381.043                                                  | 48.056                             | 0.8                                 |
| 1995          | 5.356.169                                                  | 56.096                             | 1.0                                 |
| 1996          | 5.569.185                                                  | 54.536                             | 0.9                                 |
| 1997          | 5.695.113                                                  | 63.519                             | 1.1                                 |
| 1998          | 5.954.402                                                  | 45.639                             | 0.7                                 |
| 1999          | 6.018.948                                                  | 51.731                             | 0.8                                 |
| 2000          | 6.415.952                                                  | 60.335                             | 0.9                                 |
| 2001          | 6.401.152                                                  | 68.132                             | 1.0                                 |
| 2002          | 6.449.485                                                  | 113.244                            | 1.7                                 |
| 2003          | 5.707.114                                                  | 68.251                             | 1.1                                 |
| 2004          | 5.957.984                                                  | 153.881                            | 2.5                                 |

**Kaynak:** “Türk Vergi Sistemi ve 50. Yılında H.U.K. “, H.U.K. 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1995 ve [www.gib.gov.tr](http://www.gib.gov.tr)

### **5.2.1.2.3. Vergi Afları**

Türkiye’ deki KDV kaçağına getirilen cezalar da, çalışmalardaki diğer ülkelere göre daha düşüktür. Örneğin Türkiye’ de KDV kaçırmanın cezası 20 doların altındadır. Aynı çalışmaya göre Türkiye’ de vergi toplama sistemini olumsuz etkileyen diğer bir gelişme ise çok sayıdaki vergi afları olmuştur. Türkiye’ de 1963’ den bu yana toplam 10 vergi affı; 1985’ den itibaren ise 5 sosyal ödemeleri affı çıkarılmıştır. Söz konusu afların

hemen tamamında vergi ve prim borçları yüksek enflasyon etkisi göz ardı edilerek taksitlendirilmiştir. Böyle bir ortamda, vergilerini zamanında ve eksiksiz ödeyen sorumlu yurttaşlar ekonomik anlamda cezalandırılmış olmaktadır. Böyle bir mekanizma vergi yükümlülüklerini zamanında ve eksiksiz ödemeyi caydıran ve tersine işleyen bir teşvik sistemi oluşturmuştur.

Vergi yasalarına aykırı hareket edenlere karşı uygulanan yaptırımların ortadan kaldırılması şeklinde ortaya çıkan vergi afları yasa ile çıkartılır. Devletin vergi alacağından vazgeçmesi anlamını taşıyan vergi afları, geçmişe yürüyüp geçmiş olaylar üzerinde etki meydana getirmektedirler.<sup>37</sup> Devletin vergi kaçakçılığı yapmış olan mükelleflerden alacağı vergi ve/veya cezalardan vazgeçmesi; kaçakçılıkların ödüllendirilmesi, zamanında ve tam olarak vergisini ödeyen dürüst mükellefleri cezalandırması sonucunu doğurur. Bu dürüst mükelleflerin vergi adaleti ile ilgili görüşlerini olumsuz etkileyerek vergiye uyumlarının azalmasına neden olmaktadır. Bir defalık olan ve bir defalık olduğu mükellefe bildirilip arkasından yüksek oranlı vergi cezalarının uygulamaya konulduğu durumda vergi afları vergiye uyumu arttırabilir, aksi takdirde tekrar uygulanacağı yönünde oluşan beklenti vergiye uyumu azaltır.

Türkiye' de de 1928' den beri bazen verginin bazen de vergi cezasının tamamı veya bir kısmının silinmesine dair yirmi beş adet yasa çıkarılmıştır.<sup>38</sup> Söz konusu yasalar

---

<sup>37</sup> Recep Nadiroğlu, 1923 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları, Kapsamları ve Değerlendirilmesi, **Vergi Sorunları Dergisi**, (1991), 26-27

<sup>38</sup> Söz konusu yasalar; 5 Ağustos 1928 gün ve 145 Sayılı Elviyeyi Selased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair kanun, 4 Temmuz 1934 gün ve 2566 Sayılı Vergi Bakiyesinin Tasfiyesine Dair Kanun, 29 Haziran 1938 gün 3586 Sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Bakiyesinin Terkinine Dair Kanun, 15.3.1944 gün ve 4530 Sayılı Varlık Vergisinin Bakiyesinin Terkinine Dair Kanun, 21.1.1947 gün ve 5050 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Kanun, 26 Ekim 1960 gün 113 Sayılı Af Kanunu, 28.2.1961 gün ve 281 Sayılı Bir Kısım Vergi Cezaları ve Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Kanun, 23.2.1963 gün ve 218 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun, 13.6.1963 gün ve 252 Sayılı Spor Klüplerinin Oyunculara ve Karşı Klüplere Şimdiye Kadar Ödenmiş Bulunan Transfer Ücretleri ve Teşvik Primlerinden Oluşan Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Kanun, 5 Eylül 1963 gün ve 325 Sayılı Kanun Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllara Ait Bir Kısım Vergi ve Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Kanun 6 Temmuz 1965 gün ve 691 Sayılı Belediyelere Bağlı Müesese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Kanun, 3 Ağustos 1966 gün ve 1803 Sayılı Cumhuriyetin 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun, 2431 Sayılı Tahsilatın hızlandırılması ve Beyan dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Kanun, 2801 Sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yoluyla Tahsili Hakkında Kanun, 4.2.1985 gün ve 3289 Sayılı Kanun (Geçici 1.madde), 3787 Sayılı Kanun, 1994 Yılı 3986 Sayılı Kanun, 1996 Yılı 4213 Sayılı Kanun, 1998 Yılı 4369 Sayılı Kanun,

arasında özellikle 1960 yılı sonrasında çıkan on dört yasa arasında bir, iki yada üç yıl bulunmaktadır. Kısacası 1960 yılı sonrası Türkiye' de ortalama olarak iki yıllık periyotlarla vergi affı uygulanmıştır. Vergi affı uygulamasının gerekçesi olarak "vergi idaresinin birikmiş olan işlerini hafifletmek ve devlete gelir sağlamak" genel kabul görmüş, vergi affı vergi uyumunu artırma aracı olarak düşünülmemiştir. Nitekim, vergi affı uygulamalarının hiçbirinde mükellefin uyumunu artırıcı unsurların destekleyici olarak kullanılmadığı görülmektedir.

Kısacası, Türkiye' de bugüne kadar uygulanmış olan vergi afları dürüst mükellefler üzerinde olumsuz etki yaratmanın yanı sıra genel olarak mükelleflerde gelecekte vergi affı uygulanacağı yönünde beklenti oluşmasına neden olacak tarzdadır. Bu kadar sıklıkla vergi affı uygulanması bir taraftan da vergi idaresinde aczini göstermektedir. Vergi idaresi ve vergi yargısının vergiyi uygulamadaki aczi kolay yoldan halline gidilmesine sebep olmakta bu yolun tercihi ve uygulanması vergi idaresinin vergiyi uygulamasını daha da güçleştirmektedir.

#### **5.2.1.2.4. Vergi Mevzuatının Sürekli Değişmesi**

Türk vergi sisteminde yer alan vergilerle ilgili çok sık değişiklik yapılmaktadır. Vergi yasalarında sık yapılan değişikliklerin yanı sıra tebliğlerle ve bazen kanun hükmünde kararnamelerle getirilen uygulamalar mevzuatı karmaşıklştırmaktadır. Bu durum, bazen bir takım hükümlerde çelişir ifadelerin dahi bulunmasına yol açarak vergi bilincini olumsuz etkilemektedir. Sistemin karmaşıklığı ve vergi bilincinin düşüklüğü vergi uyumunu azaltmaktadır, vergiye uyum azaldığı ölçüde de beyan dışı ekonomik faaliyetler genişlemektedir.

---

2003 yılı 4792 Sayılı Kanun, söz konusu af kanunları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Nadiroğlu, a.g.m., s.28-39. Fikri Sayar, "1960 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları ve Sonuçları", **Vergi Dünyası**, sayı:73, 1987, s.65-69; Hasan Yalçın ve Arif Baflar, " Türkiye' deki Mali Aflar ve Vergi Sistemi Üzerine Etkileri", **Vergi Dünyası**, sayı: 173.Ocak, 1996, s.105-106. Duran Bülbül, Hülya Karadeniz," Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıtdışı Ekonomi Üzerinde Etkisi", **Türkiye' de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları**, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, s. 801-812.

#### **5.2.1.2.5. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği**

Mükellefle vergi dairesi arasında köprü vazifesi gören muhasebeci ve mali müşavirler vergi kaybının önlenmesinde çok önemli bir role sahiptir. Vergi kaçakçılığının önlenmesinde; bilhassa sahte fatura temininde, mal bedeli yüksek gösterilerek maliyet ve giderler şişirilmektedir.

Dolayısıyla, Muhasebeci ve müşavirlik hizmeti yapanlar, bu hususta çok hassas davranmalı, davranmayanlar hakkında da ağır müeyyideler getirilmelidir.

Bu konuda en önemli problemlerden biri de bu mesleği icra edenlerin nitelikleridir. Vergi ve muhasebe ile çok fazla ilgisi olmayan çeşitli meslek mensuplarının, mesleğin çekiciliği noktasından hareketle yapmış oldukları baskılar sonucu, bir uzmanlık niteliği gerektiren Yeminli Mali Müşavirlik mesleğine kolayca geçebilmelerine olanak tanınmış olması, bu mesleği sıkıntıya düşürmeye başlamıştır. 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun çıkışı sırasında ve daha sonradan, bu mesleklerin gelecekteki parlak yerini gören bazı kesimler ve meslek mensupları bu yasanın kapsamı içine girmeye çalışmışlardır.

#### **5.2.2. Psiko- Sosyal Faktörler ve Ekonomik Faktörler**

Kayıt dışı ekonomi, aslında sadece mali ve iktisadi bir sorun değildir, aynı zamanda sosyolojik bir sorundur. Bu nedenle konunun boyutları sadece ekonomik gereklerle açıklanmaya çalışılırsa, bu hatalı olur bu nedenle bu bölümde kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olan psiko-sosyal faktörlere ve ekonomik faktörlere değinilmiştir.

##### **5.2.2.1. Psiko-Sosyal Faktörler**

Psiko-Sosyal faktörler toplumun yapısal özelliklerinin yattığı dinamiklerdir. Bunlardan, nüfusun demografik özellikleri (yaş, medeni hal, cinsiyet, gelir seviyesi, eğitim düzeyi, meslek durumu), etnik kökeni, göç olgusu sosyal faktörleri oluştururken, toplumun vergi sisteminin adaleti ile ilgili anlayışı, vergi ahlakı, sosyal veya kişisel çıkarların ön planda tutuluyor olması, toplumsal baskı, mükellefin dahil olduğu gruptaki diğer mükelleflerin durumu ile ilgili anlayış ile devlet harcamaları ile ilgili anlayış toplum psikolojisi kayıt dışı ekonomiyi yaratan faktörler olarak sayılabilir.

#### 5.2.2.1.1. Toplumsal Faktörler

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasında toplumsal faktörlerde büyük önem taşımaktadır. Bu bölümde kayıt dışının oluşmasına neden olan toplumsal faktörlere değinilecektir.

##### 5.2.2.1.1.1. Sosyolojik Yapı

Sosyal güvenlik sisteminin sağladığı hizmetlerin kalitesinin düşüklüğü ve emeklilik dönemi ödemelerinin yetersiz kalması, toplumun önemli bir kısmında yapılan ödemelerin yetersiz kalması, toplumun önemli bir kısmında sisteme yapılan ödemelerin karşılığının yeterince alınamadığı kanısını oluşturmaktadır. Bu yüzden bireyler mümkün olduğunca yükümlülüklerinden kaçınmayı hatta tamamen sistemin dışında kalmayı tercih etmektedirler. Genel olarak patronaj sistemine dayalı enformel gruplaşma ve şebekeleşme ve politik bağlantı bularak iş yapma alışkanlığı kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır.

Gelir düzeyi ile kayıt dışı ekonomi arasında sıkı bir ilişki vardır. Gelir yükseldikçe artan oranlı tarifeye dayalı gelir vergisi uygulaması durumunda gelirin ilave birimlerine giderek artan marjinal oranlar uygulanacağı için, geliri kaçırmanın maliyeti artacaktır. Nitekim, bu konuda yapılmış bir çalışmaya göre gelir yükseldikçe, risk alma eğilimi artmaktadır.<sup>39</sup> Gelir düzeyi yükseldikçe vergi kaçırma eğiliminin nasıl seyredeceği, gelir yükseldikçe marjinal vergi oranlarının da yükselip yükselmediği ile (artan oranlı vergileme mi nispi vergileme mi uygulandığına bağlı olarak) yakalanma olasılığının durumuna göre değişir. Nitekim bir çalışma; yakalanma olasılığı ile artan oranlı vergi veri iken gelir yükseldikçe gizlenen gelirlerin artacağını, yakalanma olasılığı gelirin artan fonksiyonu ve vergi oranı nispi ise gelir arttıkça gizlenen kısmının azalacağını ortaya koymuştur.<sup>40</sup> Gelir düzeyi yükseldikçe uzman mali danışmanların yardımının da alınabilmesi gelirin gizlenme olasılığı arttırmaktadır.<sup>41</sup> Gelir düzeyi düşük olanların,

---

<sup>39</sup> Crane E.,Steven, Farrokh Nouzard, **Tax Rates and Tax Evasion; Evidence from California Tax Ammesty Data**, National Tax Journal, (1990), 113.

<sup>40</sup> S. Yitzhaki, **On the Excess, Burden of Tax Evasion**, Public Finance Quarterly, (1987), 63.

yaşamlarını sürdürebilecek geliri temin edebilmek için enformel ekonomi de çalışma eğilimleri yüksektir.

#### 5.2.2.1.1.2. Coğrafi ve Demografik Yapı

Tarım toplumundan kent toplumuna geçiş sürecinde kentlere yoğun bir göç yaşanmaktadır. Göç edilen yeni ortamda istihdam olanakları sınırlı olmakta ve tarım alanında faaliyet göstermek için yeterli olan sınırlı düzeyde eğitim kent yaşamındaki mal ve hizmet üretiminde yeterli olmamaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan niteliksiz iş gücü ancak kayıt dışı çalışarak istihdam imkanı bulabilmektedir.

Yapılan çalışmalara göre, gençlerin yaşlılara, evlilerin bekarlara, kadınların erkeklere göre daha fazla risk üstlenebildikleri tespit edilmiştir. Buna göre, nüfusu genç olan, evlilerin ve kadınların ağırlıkta olduğu toplumlarda vergi kaçakçılığı eğilimide yüksek olur.

Eğitim seviyesi mükellefin vergi bilincinin gelişmesi bakımından kayıt dışı ekonomi ile bağlantılıdır. Nitekim eğitim seviyesinin yükselmesi ile mükellefin vergi bilinci gelişir. Vergi bilinci, vergi sisteminde yer alan bilgiler ve bunların işleyişi hakkında bilgi sahibi olmak demektir. Vergi bilincinin gelişmesi vergiye uyumu olumlu da olumsuz da etkileyebilir. Eğer mükellefin vergiye uyumunu olumsuz etkilerse kayıt dışı ekonomiyi genişletir. İspanya’ da yapılan bir çalışmada teknik okul mezunlarının ortalamanın üstünde, üniversite mezunlarının ise ortalamanın altında vergi kaçırma eğilimi içinde oldukları belirlenmiştir. Türkiye’ de yetişkin nüfusun eğitim durumu Tablo 10’ da gösterilmiştir.

**Tablo 10: Yetişkin Nüfusun Eğitim Düzeyi (1991-2002) (%)**

| Yıllar            | 1991 | 1995 | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 |
|-------------------|------|------|------|------|------|------|------|
| Orta öğretim altı | 82   | 77   | 78   | 78   | 77   | 76   | 75   |
| Orta öğretim      | 15   | 15   | 14   | 14   | 15   | 15   | 16   |
| Yüksek öğretim    | 8    | 8    | 8    | 8    | 8    | 9    | 9    |

**Kaynak:** www.tuik.gov.tr (16.01.2006)

<sup>41</sup>Miriam Dornstein, **Tax: Attitues and Perceptions and Their Social Bases**, Journal of Economics Psychology, (1987), 63.

Yetişkin nüfusun 1991 yılında %82' si orta öğretim altı eğitim seviyesine sahipken bu oran 2002 yılına kadar gerileme kaydetmiş, 2001 yılı itibariyle %75' e inmiştir. Buna karşılık orta öğretim seviyesindeki nüfus oranı 1991 yılında %15 iken 2002 yılında %16' ya, yüksek öğrenim görmüşlerin oranı 1991' de %8 iken 2002' de %9' a yükselmiştir. Her şeye rağmen nüfusun %75' lik kısmı orta öğretim altı eğitim seviyesine sahiptir.

Türkiye etnik köken bakımından da vergi kaçırma eğiliminin yüksek olduğu kabul edilen Akdeniz havzası ülke grubunda yer almaktadır.

#### **5.2.2.1.1.3. İktisadi Alışkanlıklar**

Toplumda nakit kullanma alışkanlığının yaygın olması ve bankacılık sisteminin sağladığı imkanların yeterince kullanılmaması, ekonomide yapılan işlemlerin takibini zorlaştırmakta ve kayıt dışıyla mücadelede etkin denetim imkanlarını sınırlandırmaktadır.

#### **5.2.2.1.1.4. Devlet-Siyaset-Birey İlişkisi**

Geçmişte görülen hukuki, ekonomik, toplumsal ve bürokratik birçok düzenlemenin uygulama boyutunda dikkate alınmaması, bireyler nezdinde kamunun düzenlemelerinin uygulanmasının gevşek olacağı algısını oluşturmuştur. Siyasi irade tarafından çıkarılan her türlü idari ve cezai aflar, istisnalar, her türlü takipsizlik toplumun kurallara ve yaptırımlara bakışını olumsuz etkilemektedir.<sup>42</sup>

Hesap verilebilirlik ve saydamlık ilkesinin benimsenmediği bir siyasi yapılanmada, siyasetçi ve bireyler arasında çıkar ilişkileri devletin işlevlerini de etkisiz kılmaktadır. Bütün bu olumsuzluklar toplumun devlete bakışını olumsuz yönde etkilemekte ve kayıt dışı ile mücadelede siyasi otoritenin samimiyeti ve iyi niyetini şüpheyne düşürmektedir.

---

<sup>42</sup> Ercan, 2006, 66.

#### 5.2.2.1.1.5. Rüşvet ve Yolsuzluk

Rüşvet, kamu görevlilerinin kamusal mal yada hizmetlerin arz edilmesinde görev ve yetkilerini kötüye kullanarak muhatap oldukları kişi ve kurumlara ayrıcalıklı işlem yapmaları ve bu suretle para ve/veya diğer şekillerde menfaat elde etmelerini ifade eder.<sup>43</sup> Bazen, kanuna uygun olan kamu işlemlerini bedel karşılığında yapmak, bazen de kanunca yasaklanmış olan kamu işlemlerini para karşılığında yapmak şeklinde görülür<sup>44</sup>.

Birinci durumda, görülecek kamu hizmeti kanunlara aykırı olmadığı için bedelsiz olarak yapılması da mümkün olmakla beraber, bedel, işlemin daha ön sıraya alınması başka deyişle sonucun daha kısa zamanda alınması için ödenir. Bu amaçla ödenen rüşvete “çabuklaştırılmış rüşvet veya hafif rüşvet” denir.<sup>45</sup> Bu tür rüşvetler, basit bahşişler şeklindedir. Talep edilen miktarına göre az miktarda sunulan ve ödetilen resmi bedele

kıyasla bireye sağladığı bedelin yüksek olduğu kamu hizmetlerinde rüşvetler büyük tutarlara ulaşmaktadır.<sup>46</sup> İkinci durumda ortaya çıkan rüşvete “çarpıcı rüşvet veya ağır rüşvet” adı verilir.<sup>47</sup>

Rüşvetin ortaya çıkması sosyo-ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi ile ilişkilidir. Ekonomik kaynakları kullanma kısıtlılığı ve bundan dolayı ortaya çıkan rekabet ile ekonomik gelişmenin yetersiz olması kıt fırsatlardan yararlanmak isteyenleri rüşvet vermeye teşvik ederken, daha iyi imkanlardan yararlanma isteği kamu görevlilerini rüşvet almaya teşvik etmektedir.<sup>48</sup>

---

<sup>43</sup> Coşkun Can Aktan, **Temiz Toplum ve Temiz Siyaset T Yayınları**, (İzmir, 1994), 25-30

<sup>44</sup> Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş, Kamu Hizmetlerinin İktisadi Tahlili**, (İstanbul: Sermet Matbaası, 1971), 410.

<sup>45</sup> Aktan, 1994, 25.

<sup>46</sup> Bulutoğlu, 1971, 41

<sup>47</sup> Aktan, 1994, 26.

<sup>48</sup> Aktan, 1994, 28.

Rüşvetin bir sonucu olarak ortaya çıkan durum yolsuzluktur. Kısaca, “kamu gücünün kişisel çıkar için kötüye kullanımı” olarak tanımlanan yolsuzluk, devletin kurumsallaşmadaki başarısızlığıdır.<sup>49</sup>

Devletin düzenleyici işlemlerinin yoğunluğu ile yolsuzluk arasında, yolsuzluk ile de kayıt dışı ekonomi arasında pozitif ilişki vardır. Yolsuzluğun fazla olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi de daha geniş olur. OECD, Latin Amerika, Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinden 49’ unu içeren ampirik bir çalışma sonucunda yolsuzluk veya rüşvet ile kayıt dışı ekonomi arasında yüksek bir istatistiksel ilişki bulunmuştur. Diğer koşullar sabitken, yolsuzlukta Transparency International’ ın endeksine göre bir puanlık düşmenin kayıt dışı ekonomiyi % 5.1 oranında azaltacağı tespit edilmiştir.<sup>50</sup>

OECD ülkeleri arasında; vergi yükü İskandinav ülkelerine göre düşük olan Yunanistan, Portekiz, İspanya ve İtalya gibi Güney Avrupa ülkelerinde yolsuzluk oranı da daha düşükken, kayıt dışı ekonomi oranı tersine çok daha yüksektir. İskandinav ülkeleri olan Danimarka, Finlandiya ve Norveç’ te vergi yükleri çok daha yüksekken, yolsuzluğun da daha yüksek olduğu ancak kayıt dışı ekonominin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, düzenleyici işlemler ile yolsuzluk arasında pozitif yönlü, iyi bir kurumsal yapı ile kayıt dışı ekonomi arasında ise negatif yönlü ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir Dünya Bankası uzmanı, Türkiye’de yolsuzluğun % 40’ lar seviyesinde olup ülke sıralamasında ortalarda yer almakta olduğu ve bürokratik yolsuzlukların yargı yolsuzluklarından daha fazla olduğunu belirtmiştir.<sup>51</sup> Price Waterhouse’un araştırmasına göre, Türkiye, yolsuzluk sıralamasında 35 ülke arasında Çin, Rusya, Endonezya’ dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır.<sup>52</sup>

---

<sup>49</sup> Aktan, 1994, 26.

<sup>50</sup> Fredrich Schneider, **Illegal Activities And The Generation of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies**, Bulletin on Narcotics, Vol.LII, Nos.1/2, (2000), 29.

<sup>51</sup> Forum, 2001, 14.

<sup>52</sup> Forum, 2001, 15.

Bu araştırmaya göre; iş dünyası Türkiye’ de yolsuzluğu, enflasyon ve hayat pahalılığından sonra ikinci sorun olarak görmektedir. Hane halkı enflasyon ve işsizlikten sonra üçüncü sıradaki bir sorun olarak görmektedir. Araştırmaya katılanların düşüncelerine göre yolsuzluğun 11 kurum arasında en yüksekte en düşüğe doğru sıralanması şöyledir;

1. Gümrük,
2. Trafik polisi,
3. Tapu dairesi,
4. Belediye,
5. Trafik dışı polis,
6. Vergi daireleri,
7. Devlet hastaneleri,
8. Mahkemeler,
9. Elektrik kurumu,
10. Üniversiteler,
11. Silahlı kuvvetler.

Söz konusu kurumlardan sadece üniversitelerde daha fazla kaynak ayrılmasıyla sorunun çözülebileceği diğer kurumlarda ise devlet denetiminin arttırılmasının gerektiği görüşü ağırlıklı olmuştur.<sup>53</sup>

Toplumsal Saydamlık Hareketi Derneğinin, 2004 yılında Türkiye’ de, çeşitli sektörlerin kirlilik derecesini tespiti yönelik yaptığı çalışmanın sonuçları, bazı ülkelerdeki kirlilik derecesi ortalaması ile karşılaştırıldığında şöyle bir tabloyu ortaya koymuştur.

---

<sup>53</sup> Fikret Adaman, Ali Çakoğlu, Burhan Şenatalar, **İş Dünyası Gözünden Türkiye’ de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler**, (İstanbul: TESEV Yayınları, 2004), 89.

**Tablo 11: Türkiye’ de Sektörlerin Kirlilik Derecesi (2004 Yılı)**

| Sektör                    | Türkiye’ nin Kirlilik Derecesi (5 üzerinden) | Ülkeler Ortalaması | Sapma |
|---------------------------|----------------------------------------------|--------------------|-------|
| Vergi Daireleri           | 4.2                                          | 3.4                | -0.8  |
| Özel Sektör/İş Alemi      | 4.1                                          | 3.4                | -0.7  |
| Gümrükler                 | 4.1                                          | 3.3                | -0.8  |
| Sağlık Hizmetleri         | 4.1                                          | 3.3                | -0.8  |
| Yerel Hizmetler           | 4.1                                          | 3.0                | -1.4  |
| Siyasi Partiler           | 4.0                                          | 4.0                | 0     |
| Polis                     | 3.0                                          | 3.6                | -0.4  |
| Yargı Sistemi             | 3.9                                          | 3.6                | -0.3  |
| Eğitim Sistemi            | 3.9                                          | 3.1                | -0.8  |
| Parlamento, Yasama erki   | 3.8                                          | 3.7                | -0.1  |
| Medya                     | 3.8                                          | 3.3                | -0.5  |
| Lisans ve İzin Hizmetleri | 3.8                                          | 3.0                | -0.8  |
| Sivil Toplum Kuruluşları  | 3.5                                          | 2.8                | -0.7  |
| Din Hizmetleri            | 3.3                                          | 2.7                | -0,6  |
| Silahlı Kuvvetler         | 3.1                                          | 2.9                | -0.2  |

**Kaynak:** [www.saydamlik.org/arastirmalar.html](http://www.saydamlik.org/arastirmalar.html) (14.02.2006)

Kirliliğin ifadesi olarak kullanılmış rakamlardan; 1 en temiz, 5 en kirliliği göstermektedir. Vergi daireleri, en kirli, başka deyişle yolsuzluğun en fazla olduğu yer olarak birinci sırayı almıştır. Özel sektör, gümrükler, sağlık hizmetleri, yerel hizmetler, siyasi partiler, vergi dairelerinden sonra aynı derecede ve ikinci sırada yer alan sektörler olmuşlardır. TESEV’ in yaptığı araştırmanın sonucu ile örtüşür şekilde bu araştırmaya göre de en az kirli sektör silahlı kuvvetlerdir.

Diğer ülkelerdeki kirlilik dereceleri ile kıyaslandığında, en önemli sapma yerel idarelerde görülmüştür. Zira, başka bazı ülkelerde yerel yönetimlerin kirlilik derecesi ortalama olarak 3.0 iken Türkiye’ de 4.1’ dir.

Yukarıda bahsedilenler kısaca şöyle özetlenebilir, marjinal vergi oranları vergi kaçakçılığı eğilimi yaratabilir ama vergi kaçırma olanakları daha belirleyicidir. İyi bir kurumsallaşma kayıt dışı ekonomiyi engeller ancak iyi olmayan bir kurumsal yapı veri iken, aşırı düzenlemeler, yolsuzlukları arttırarak kayıt dışı ekonomiyi genişletici etki yaratır.

#### **5.2.2.1.2. Psikolojik Faktörler**

Vergi kaçırıcılar üzerinde toplumun baskısı bireyler için önemli olabilmekte ve toplum baskısı bireyler üzerinde bir maliyet unsuru oluşturarak bireylerin vergi kaçırmadaki faydasını azaltmaktadır. Bazı toplumlarda vergi kaçırıcılar affedilmez bir suç olmakta ve vergi kaçırıcı bireyler toplumdan dışlanmaktadır. Bazı toplumlarda ise vergi kaçırıcılığı hoşgörü ile karşılanmakta hatta bu bireyler ödüllendirilmektedir. Bu özellikteki toplumlarda bireylerin vergi kaçırma eğilimlerinde artmaktadır.

Türkiye’ de vergi kaçırıcılığı hoşgörü ile karşılanmakta, bireyler alışverişlerinde KDV ödememek için pazarlık yapmaktadırlar. Vergi kaçırıcılığı neredeyse alışkanlık haline gelmiş ve toplumun tüm katmanlarına yayılmıştır ve bu konuda hiçbir toplumsal baskı söz konusu değildir. Hatta Parlamentoda olup ta vergi kaçırıcılığı yaptığı bilinen kişiler tekrar milletvekili seçilebilmekte, bakan bile olabilmektedir.

Bürokrasisi kaliteli hizmet üretmeyen ve etkin çalışmayan ekonomik sistemlerde, hukukun üstünlüğünün de korunamaması durumunda toplumun vergiye bakış açısı değişmekte ve vergi ödeme alışkanlığı bozulmaktadır. Böyle bir ortamda vergi ahlakı bozulmakta ve toplumun değişen normları kayıt dışını teşvik etmektedir. Zorlaşan ekonomik koşulların da etkisiyle kayıt dışılığa karşı toplumsal bir tepki gösterilmemekte, tersine kayıt dışılık mazur hatta haklı görülmektedir. Kayıt dışılığın norm haline gelmesi ile birlikte, kayıt dışında faaliyet gösterenler kayıt içindekilere kötü örnek olmakta ve kayıt dışılıkta yaygınlaşmaktadır.

Toplanan vergilerin doğru harcanmadığı ve/veya kamu hizmetleriyle kişilere dönmediği inancı birey ve kurumların vergi sistemine olan inanç ve güvenini azaltmakta ve kayıt dışına çıkışı hızlandırmaktadır. Ayrıca gerçekleştirilen vergi afları ve sistemdeki diğer aksaklıklar nedeniyle, vergi sisteminin adil olmadığı yönünde oluşan kanı da kayıt içinde faaliyet göstermeye yönelik güveni köreltmekte ve vergi ödemeye karşı direnç oluşturmaktadır.

## **5.2.2.2. Ekonomik Faktörler**

### **5.2.2.2.1. Pazar ile İlgili Faktörler**

Dünyada gittikçe artan rekabet şartları ve üretim yapısındaki değişmelere paralel olarak üreticiler maliyetlerini düşürecek çözüm arayışlarına girmişlerdir. Bir kısım üreticiler yeni yatırımlar yaparak üretimlerini düşürme yoluna giderken bir kısım üreticilerde faaliyetlerinin bir kısmını kayıt dışına çıkartarak maliyet avantajı sağlamaya çalışmaktadırlar bu bölümde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin pazarla ilgili olan nedenleri açıklanacaktır.

#### **5.2.2.2.1.1. Globalleşme**

Uluslararası ticaretin ulusal ticarete göre artan önemi, ulusal piyasalardaki yatırımlara göre, uluslararası para, hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul yatırımlarının da önemini arttırmıştır. Birçok ülke bu yabancı yatırımları çekebilmek için yasalarında gerekli düzenlemeleri yapmışlardır. 1990' lı yılların başında ABD' de yabancıların tahvil piyasalarına girmesini engelleyen yasaların kaldırılması, AB ülkelerinin tüm sınırları kaldırma girişimlerinin finansal piyasaları da kaplaması bu düzenlemelere verilebilecek örneklerdendir.

Global finansal sistemdeki gelişmeler ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bir tarafta üretilmiş mal ve hizmetlerin ticaretinin yapıldığı reel ekonomi, diğer tarafta ise para tüccarları ile spekülâtörlerin yer aldığı kumarhane dünyası yer almaktadır. Çünkü globalleşme ile birlikte bütün dünyada finansal sektör, sanayinin; rantiyeler de yatırımcıların önüne geçmiştir. Reel ekonomiye katkısı olmayan ve sadece rant gözleyen sermayenin kriz oluşturan türde bir gelişime yol açması global finansal piyasaların ülke ekonomilerine negatif etkilerinin başında gelmektedir.

Globalleşme ile birlikte üretim şekillerinde görülen değişiklikler iki farklı yönde kayıt dışını etki etmektedir. Büyüklüğü ve kurumsal yapısı nedeniyle faaliyetlerini beyan etmek durumunda olan kurumların varlığı kayıt dışını azaltıcı yönde rol oynamaktadır. Ancak, hem global rakiplere hem de kayıt dışında faaliyet gösteren diğer firmalara karşı maliyet avantajı elde etmek için dolaylı olarak olsa bile kayıt dışı istihdam doğuran

uygulamalara gidebilmektedirler. Kurumsal yapı ile kayıt içinde olan bazı firmalar, çeşitli mal ve hizmetlerin alınmasında kayıt dışı faaliyetlerde bulunan taşeron firmalar kullanabilmektedirler. Diğer bir ifadeyle dünya üretiminde faaliyetleri kayıt içinde olan uluslararası ölçekte büyük firmalar ile çeşitli şekillerde kayıt dışına çıkabilen küçük firmaların oluşturduğu ikili yapı söz konusudur.<sup>54</sup>

Dünya kapitalizminde yaşanan küreselleşme eğilimleri, ulus ekonomilerinde, serbestleşme ve dışa açık büyüme anlayışlarının kabulü ve bu doğrultudaki uygulamaların gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. 1980 sonrası ulus ekonomilerinin dış piyasaya yönelik üretim yapmaları kayıt dışı ekonominin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Üretimin dış piyasalara yönelik olması, ürünün dış piyasalarda rekabet edebilir nitelikte olmasını gerektirir. Hem kalite hem de fiyat rekabetinin söz konusu olduğu bu durumda maliyetlerin düşük olması önemlidir. Kalite düzeyi, nitelikli hammadde (malzeme) kullanımını gerekli kıldığı için düşürülebilecek maliyet unsuru emek maliyetidir ve kayıt dışı istihdam yoluyla bir taraftan daha düşük ücret ödenebilmesi, diğer taraftan vergi ve sosyal güvenlik primi ile diğer yasal yükümlülüklerin getirdiği maddi külfetlerden kurtulma imkanı, istihdam maliyetlerinin düşürülebilmesine olanak sağlar. Böylece, kayıt dışı ekonomide emek maliyeti kayıtlı ekonomiye göre daha düşük olur. Özellikle toplam üretim maliyeti içinde emek maliyetinin önemli paya sahip olduğu sektörlerin ihracata yönelik üretim yapmaları halinde, kayıt dışı faaliyette bulunmanın önemi artar. Bu noktadan hareketle, ihracata dönük üretim yapan sektörler önemli ölçüde kayıt dışı ekonominin parçası olurlar.<sup>55</sup>

Bazı büyük şirketler alım maliyetlerini düşürmek için, son zamanlara kadar hizmet ya da mal aldıkları işletmelerin kayıt içinde olup olmadıklarını dikkate almadan faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak, gelişmiş ekonomilerde yönetim ve sosyal sorumluluk kavramlarının güç kazanması ile birlikte, zaman içinde büyük üreticilerin mal ve hizmet alımlarında daha hassas olmaları yönünde baskı artmaktadır.

---

<sup>54</sup> Ercan, 2006, 66.

<sup>55</sup> Yılmaz, 2006, 102.

#### **5.2.2.2.1.2. Üretim**

Kayıt içinde oluşan yüksek üretim faktörleri maliyetinde kaçınmak için küçük ölçekli ve verimsiz firmalar, verimli firmalar karşısında rekabet edebilmek ve üretim faktörlerinin maliyet avantajından yararlanmak için kayıt dışında kalmayı tercih etmektedirler.

Denetimin daha zor olduğu tarımda ve sanayinin emek-yoğun sektörlerinde kayıt dışı daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Küçük yatırım ve sınırlı teknik beceri gerektiren üretim alanlarında da artan üretici sayısını denetlemek zorlaşmakta ve kayıt dışılık artmaktadır. Üretim için gerekli olan girdilerin denetlenebilir ve takip edilebilir olması, örneğin kamu tarafından üretilen girdilerin veya kayıtlara geçmiş ithalata dayalı girdilerin kullanımı, kayıt dışına çıkışı zorlaştırmaktadır. Öte yandan, üretim kaynaklarının belirsizliği ve takipteki teknik ve idari zorluklar kayıt dışılığı hızlandırmaktadır.

#### **5.2.2.2.2. Ekonomik İstikrarsızlık**

Ekonomik istikrara, tam istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde istikrarın sağlanmasıyla ulaşılır. Tam istihdam ile kastedilen emek piyasasındaki denge veya başka bir deyişle işsizliğin olmaması, fiyat istikrarı ile kastedilen ise fiyatlar genel düzeyinde dalgalanmanın olmaması, günümüzde enflasyonun görülmemesidir. Ekonomilerde daralma ve kriz dönemlerinde görülen işsizlik ile daha çok genişleme aşamasında görülen enflasyon, kayıt dışı ekonomiyi genişleten unsurlardır.

##### **5.2.2.2.2.1. Enflasyonun Varlığı**

Kayıt dışı ekonominin yoğun bir şekilde yaşandığı ülkelerde en önemli ekonomik sorunlardan birisi de enflasyondur. Çünkü enflasyon mükelleflerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine neden olmaktadır. Enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı durumlarda muhasebe kayıtlarına göre hesap edilen kar gerçek durumu yansıtmaz.<sup>56</sup>

---

<sup>56</sup> Yusuf Kıldış, Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutları ve Çözüm Önerileri, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c.2, s.2, (2000), 1-15.

İşletmeler kazançları üzerinden vergilendirildikleri için bu durum büyük önem taşımaktadır. İşletmelerde bir kısım gelirlerini enflasyonist ortamlarda beyan etmeyerek enflasyonist ortamdan kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Enflasyon etkisiyle bireylerin reel ücretleride gerilemektedir, ve bu durumda bireyler satın alma güçlerini koruyabilmek için ek işlerde düşük ücretlerle kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir.

Enflasyon, enformel ve beyan dışı ekonomik faaliyetleri genişleterek kayıt dışı ekonominin gelişmesine uygun zemin hazırlamaktadır.

**Tablo 12: Türkiye’ de Enflasyon Oranları (1980-2006) (%)**

| Yıllar | Toptan Eşya Fiyat Endeksi |
|--------|---------------------------|
| 1980   | 107.2                     |
| 1981   | 36.8                      |
| 1982   | 27.0                      |
| 1983   | 30.5                      |
| 1984   | 50.3                      |
| 1985   | 43.2                      |
| 1986   | 29.6                      |
| 1987   | 32.1                      |
| 1988   | 68.3                      |
| 1989   | 63.9                      |
| 1990   | 52.3                      |
| 1991   | 55.3                      |
| 1992   | 62.1                      |
| 1993   | 58.4                      |
| 1994   | 120.7                     |
| 1995   | 86                        |
| 1996   | 76                        |
| 1997   | 81.8                      |
| 1998   | 71.8                      |
| 1999   | 53.1                      |
| 2000   | 51.4                      |
| 2001   | 61.6                      |
| 2002   | 50.1                      |
| 2003   | 25.6                      |
| 2004   | 11.1                      |

**Kaynak:** DİE, İstatistik Göstergeler (1923-2004), 535.  
www.tuik.gov.tr, (22.02.2006),

#### 5.2.2.2.2. İşsizlik

Emeğin kayıt dışı ekonomiye kaymasını belirleyen faktörler içinde belki de en önemlisi işsizlik faktörüdür. Konjoktürel dalgalanmaların daralma ve çöküş aşamasında üretimdeki düşmeye paralel olarak işsizlik oranının artmasıyla işsiz kalanlar özellikle de işsizlik sigortasının olmadığı ülkelerde yaşamlarını sürdürebilmek için hiçbir sosyal güvencenin olmadığı hatta ağır çalışma koşullarının söz konusu olduğu işlerde düşük ücretle çalışma pahasına da olsa iş bulmak isterler.

İşsizlik, emek sahiplerinin kayıt dışı çalışan işyerlerine kaymalarına sebep olabileceği gibi kendi kendilerini küçük çaplı işler kurmak yoluyla istihdam etmelerine de yol açabilir. Nitekim, işsizlik oranının düşük olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin nispeten düşük olması bu durumun bir kanıtı olarak görülebilir. Örneğin, İsviçre, Japonya, Norveç de işsizlik oranı düşüktür. Bu ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutu da düşük düzeydedir.

İtalya, ABD, Kanada ve İrlanda' da önceki ülkelere göre işsizlik oranı daha yüksektir, buna paralel olarak kayıt dışı ekonominin hacmi de daha yüksektir. Türkiye' de resmi olarak kabul edilen işsizlik oranı eksik istidam oranı ve işsizlik oranına eksik istidam oranının ilavesiyle ulaşılan oran yıllar itibariyle Tablo 13' de gösterilmiştir.

**Tablo 13: Türkiye’ deki İşgücü ve İstihdam (1988-2006) (Bin)**

| Yıllar | İşgücü | İstihdam Edilenler | Eksik İstihdam | İşsiz | İşsizlik Oranı | Eksik İstihdam (%) (A) | (A+B) (%) Oranı (B) | İşsizlik Oranı |     |
|--------|--------|--------------------|----------------|-------|----------------|------------------------|---------------------|----------------|-----|
|        |        |                    |                |       |                |                        |                     | Kent           | Kır |
| 1988   | 20.617 | 19.373             | 1.359          | 1.802 | 8.5            | 6.4                    | 14.9                | 12.8           | 5.1 |
| 1989   | 20.677 | 18.908             | 1.320          | 1.708 | 8.3            | 6.4                    | 14.7                | 13.0           | 5.3 |
| 1990   | 21.146 | 19.574             | 1.446          | 1.572 | 7.4            | 6.8                    | 14.2                | 10.7           | 4.8 |
| 1991   | 20.731 | 19.016             | 1.337          | 1.714 | 8.3            | 6.4                    | 14.7                | 12.0           | 5.2 |
| 1992   | 21.184 | 19.528             | 1.527          | 1.656 | 7.8            | 7.2                    | 15.0                | 11.7           | 4.7 |
| 1993   | 20.997 | 19.338             | 1.488          | 1.659 | 7.9            | 7.1                    | 15.0                | 11.9           | 4.4 |
| 1994   | 21.586 | 19.784             | 1.605          | 1.802 | 8.3            | 7.4                    | 15.7                | 12.9           | 4.6 |
| 1995   | 22.286 | 21.194             | 1.568          | 1.700 | 7.6            | 7.0                    | 15.0                | 10.8           | 4.9 |
| 1996   | 22.697 | 21.194             | 1.539          | 1.502 | 6.6            | 7.0                    | 14.0                | 9.9            | 3.7 |
| 1997   | 22.755 | 21.204             | 1.398          | 1.551 | 6.8            | 6.0                    | 13.0                | 10.0           | 3.8 |
| 1998   | 23.385 | 21.778             | 1.449          | 1.606 | 6.8            | 6.0                    | 13.0                | 10.5           | 3.3 |
| 1999   | 23.878 | 22.048             | 2.164          | 1.829 | 7.6            | 9.0                    | 17.0                | 11.4           | 3.9 |
| 2000   | 23.078 | 21.581             | 1.591          | 1.497 | 6.5            | 6.9                    | 13.4                | 8.9            | 3.8 |
| 2001   | 23.491 | 21.524             | 1.404          | 1.967 | 8.4            | 6.0                    | 14.4                | 11.6           | 4.7 |
| 2002   | 23.818 | 21.354             | 1.297          | 2.464 | 10.3           | 5.4                    | 15.7                | 14.2           | 5.7 |
| 2003   | 23.640 | 21.147             | 1.141          | 2.493 | 10.5           | 4.7                    | 15.2                | 13.8           | 6.5 |
| 2004   | 24.289 | 21.791             | -              | 2.498 | 10.3           | 5.1                    | 15.4                | 13.6           | 5.9 |

**Kaynak:** DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Aralık 1994, s.151 ve Hazine İstatistikleri 1980-2003 ve <http://www.dpt.gov.tr>

Tablo 13 incelendiğinde Türkiye’ de işsizlik oranının 1988 yılında %8.5 iken 1996 yılında %6.6’ ya kadar gerilediği, ancak 1997 yılından itibaren tekrar artış trendine girip 2004 yılında %10.3’ e yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık, eksik istihdam oranının 1988’de %6.4 iken 1996 yılında %7’ ye ve hatta 1999 yılında %9’ a yükseldiği 2000 yılından itibaren giderek düşüp, 2003 yılında %4.7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İşsizlik artarken eksik istihdamın azalması, işsiz olan bireylerden bir kısmının geçimlerini sağlamak için kısa süreli işlerde çalışmaya yöneldiklerinin işaretidir.

İşsizlik oranı bakımından kent, kır ayırımı yapıldığı zaman ise, kentteki işsizlik oranının 1988 yılına göre 2003 yılında artarken, kırdaki işsizlik oranının 1988 yılından 2000 yılına kadar azaldığı, 2001 yılından itibaren artış trendine girdiği görülmektedir.

Bu durumun ortaya çıkmasında köyden kente göçün kuşkusuz etkisi vardır. İç göçün en önemli sebeplerinden biri kentlerdeki iş imkanlarının genişliğidir. Köyden kente göç

edenlerin kentlerdeki yerleşim yerleri genellikle gecekondu, gecekondu da yaşayanların geçimleri ise marjinal işlere başka deyişle enformel sektöre dayalıdır.<sup>57</sup>

### 5.2.2.2.3. Gelir Dağılımı Bozukluğu

Kayıt dışılığın ekonomik sebeplerinden birisi de Milli Gelirin ülke içerisinde bireyler ve firmalar arasında adil dağılmamasıdır. Gelir dağılımının kayıt dışı ekonomiyle ilişkisi, gelirden düşük pay alan grupların gelirini arttırmak amacıyla kayıt dışı istihdama arz yaratması durumunda ortaya çıkmaktadır. Gelişme yolundaki ülkelerde özellikle orta sınıfın azlığı, alt ve üst tabakaların yoğunluğu; kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

**Tablo 14: 1966-2004 Döneminde Türkiye’ de Gelir Dağılımı (%)**

| Yıllar       | 1966 | 1968 | 1973 | 78/79 | 1986 | 1987 | 2000 | 2002 | 2003 | 2004 |
|--------------|------|------|------|-------|------|------|------|------|------|------|
| İlk %20      | 4.5  | 3.0  | 3.5  | 6.3   | 3.9  | 5.2  | 4.9  | 5.3  | 6.0  | 6.0  |
| İkinci %20   | 8.5  | 7.0  | 8.0  | 12.0  | 8.4  | 9.6  | 8.6  | 9.8  | 10.4 | 10.7 |
| Üçüncü %20   | 11.5 | 10.0 | 12.5 | 13.0  | 12.6 | 14.1 | 12.6 | 14.0 | 14.5 | 15.2 |
| Dördüncü %20 | 18.5 | 20.0 | 19.5 | 21.0  | 19.2 | 21.2 | 19.0 | 20.8 | 20.9 | 21.9 |
| Beşinci %20  | 57.0 | 60.0 | 56.5 | 47.0  | 55.9 | 49.9 | 54.9 | 50.1 | 48.3 | 46.2 |

**Kaynak:** Süleyman Özmucur, (1995), 33, www.die.gov.tr

Türkiye’ de 1966 yılından günümüze nüfusun beşinci %20’ si toplam gelirin ortalama %54’ ünü elde ederken, ilk %20’ lik kısmı %4.5’ unu elde etmiştir. Başka bir bakışla, beşinci %20’ nin dışında kalan %80’ lik nüfus, gelirin ortalama %46’ sını paylaşmaktadır. Bu kısmın %20’ lik nüfus dilimlerine göre paylaşımı ise; ikinci %20 gelirin %8.9’ unu, üçüncü %20 gelirin %12.5’ unu, dördüncü %20 gelirin %17.4’ ünü, beşinci %20 gelirin %4,5’ unu elde etmektedir. 2004 yılı itibarıyla 71.1 milyonluk nüfusun 14.2 milyonu, gelirin %46.2’ sini elde ederken, ilk ve ikinci %20’ de yer alan 28.4 milyon kişi gelirin %16.7’ sini elde etmektedir. Bu tablo kısaca, Türkiye’de gelir dağılımının oldukça adaletsiz olduğunu bunun sonucunda nüfusun %40’ lık kısmının daha düşük marjinal oranlara tabi olmak için beyan dışı ekonomik faaliyetlere ve en az %40’ lık kısmının da gelirini yaşayabilecek düzeye çıkarabilmek için enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmaya yatkın olduğunu göstermektedir.

<sup>57</sup> Nusret Ekin, **Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam**, (İTO Yayın No: 1995-17) 73-99

Ücretlerin reel olarak gerilemesinin kayıt dışı ekonomiyi yaratan önemli bir faktördür. 1980' li yıllar boyunca bir taraftan gelir dağılımında adaletsizlik ve ücretlilerin milli gelirden aldıkları paylardaki gerileme, diğer taraftan artan dolaylı vergiler ile enflasyonun satın alma gücünde meydana getirdiği tahribat, iletişim kanallarının çoğalmasıyla artan ve çeşitlenen ihtiyaçlarla birleşince insanları "telafi edici ve destekleyici" gelir kaynakları yaratma yönünde teşvik etmiştir. Başka bir deyişle, çalışanları kayıt dışı ekonomiye yöneltecek zemini hazırlamıştır.<sup>58</sup>

---

<sup>58</sup> Yılmaz, 2006 , 109.

## 6. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMSUZ ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonominin bazen resmi ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu söyleyen görüşler de bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin olumlu sonuçlarına örnek olarak işsizliğin azaltılması, tüketiciler üzerindeki enflasyonist baskıyı hafifletmesi, düşük fiyatla mal arzı ve sermaye birikimine katkıda bulunması gösterilebilir.<sup>59</sup> Bunlara ek olarak kayıt dışı ekonominin olumlu yanları; katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde ve koőullarında esneklik sağlaması da gösterilebilir. Fakat olumlu yönleri olduğu söylense de kayıt dışı ekonominin olumsuz yönleri çok daha fazladır ve ekonomiye yaptığı tahribat sayılan olumlu etkileri yok etmektedir. Kayıt dışı ekonominin kısa vadede ekonomiye canlılık getiriyor gibi gözükse de uzun vadede ekonominin istikrarını bozan bir çok olumsuzluk yaratmaktadır. Biz  alıőmamızda kayıt dışı ekonominin olumsuz yönleri üzerinde duracağız.

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin varlığı ve büyüklüğünün önemi yol açtığı sonuçlar bakımından değerlendirilmektedir. Kayıt dışılığın ekonomik, mali, sosyal ve çalışma hayatına yönelik etkileri bulunmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri arasında; mevcut tekniklerce ölçülemediği için resmi kayıtların dışında kalan faaliyetlerin ekonomik göstergeler üzerinde meydana getirdiği bozucu etki, bu bozucu etkinin ekonominin gerçek performansının doğru biçimde tespitine engel olması, ekonomide kaynak dağılımının ve gelir dağılımının bozulması (etkinlik ve adalet ile ilgili sorunlar), rekabette eşitliği bozması ve devletin varlığına olan kamu güvenini sarsması sıralanabilir. En önemli olumsuzluk ise vergi kaybı yaratmasıdır. Faaliyetlerin kayıt dışına kayması vergilendirilebilir kaynakların da kayıt dışına kayması anlamına gelmektedir. Bu sebeple yeraltı ekonomisinin hacmi genişledikçe devletin vergi kaybı da artmaktadır.

---

<sup>59</sup> Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı , (2001):9

## 6.1. Ekonomik ve Mali Sonuçlar

Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin vergi gelirlerini de azaltmaktadır. Kayıt dışı işlemler nedeni ile ödenmeyen vergiler bütçe açıklarına neden olmaktadır.<sup>60</sup> Devletin vergi gelirlerinin azalması sonucu doğan bütçe açıkları da ya borçlanma ya da para basma yoluyla karşılanır. Bütçe açıkları, borçlanma yoluyla karşılandığı takdirde faiz oranları yükselmekte dolayısıyla özel sektörün yatırım maliyetlerini arttırarak (dışlama etkisi) yatırımları azaltabilmektedir. Yatırımların azalması işsizliği arttırarak işsiz kitlelerin kayıt dışı ekonomide çalışmasına neden olmaktadır. Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması sonucu artan faiz oranları nedeniyle kamu borçlanma maliyetide artmakta, dolayısıyla bütçe açıkları daha da artmaktadır. Bütçe açıklarının Merkez Bankası aracılığıyla para basılarak karşılanması, enflasyon oranının yükselmesine dolayısıyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.<sup>61</sup> Açıkların kendisi enflasyonist beklentileri arttırmakta, para basma ve/veya iç ve dış borçlanma yöntemleriyle açıkların kapatılmaya çalışılması da enflasyonist baskıların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Kayıt dışılık enflasyona ve yüksek enflasyondan kaynaklanan gelir dağılımında bozulmalara, istikrarsızlığın yol açacağı üretim ve yatırımlarda düşüşe ve işsizliğe durgunluk gibi krizlere ve diğer sosyal maliyetlere yol açabilmekte, kamu kesimi açıkları, hükümetin ekonomiyi yönlendirmede kullanacakları para ve maliye politikalarının etkinliğini azaltmaktadır.<sup>62</sup>

Kayıt dışı üretilen mal ve hizmetlere, vergisinin ödenmemesi nedeniyle daha düşük bedelle satılma imkanı verilerek dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar yakalanmadıkları sürece yasal yükümlülüklerinden kurtulacakları için, kayıtlı firmalardan daha rekabetçi

---

<sup>60</sup> Yavuz Abulak ve A. Koray Tahtakılıç., “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı:468, (Mart, 2003), s.27.

<sup>61</sup> Sarılı, 2002, 146.

<sup>62</sup> Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu, (2001-2005), 8

bir fiyat politikası izleyebilirler.<sup>63</sup> Ürettikleri mal ve hizmetleri piyasa fiyatlarından daha düşük fiyattan satmak suretiyle satış hacimlerini ve karlarını arttırabilirler. Bu, ekonomide rekabet yapısını bozmakta, sonuçta rekabetçi piyasanın etkin kaynak tahsisini gerçekleştirme fonksiyonu kaybedilmektedir.<sup>64</sup>

Kayıt dışı ekonominin en olumsuz sonuçlarından birisi, devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin azalmasıdır. Devlet gelirleri içinde en önemli yeri vergiler oluşturmaktadır. Vergi kaçakçılığı, diğer bir vergide de kaçakçılığa yol açar. Faturasız mal satışında bulunarak gelirini gizleyen bir mükellef, diğer mükelleflerin de aynı mali gelirini gizleyerek satmasına neden olur. Devlet gelirini arttırmak için vergi oranlarını yükselttiğinde, vergi kaçırmak daha cazip hale gelecek ve yeni vergilerin gizlenmesine neden olacaktır. Kayıt dışı ekonominin en önemli nedenlerinden biriside vergi oranlarının yüksek olmasıdır ve vergi oranları arttırıldığında kayıtlı çalışan kesimin vergi yükü de artacak ve bu da kayıtlı kesim aleyhine olan adaletsizliği daha da arttıracaktır.

#### **6.1.1. Ekonomik ve Mali Göstergelerin Bozulması**

Geniş anlamda, ölçülemeyen ve bu sebeple GSMH hesaplarına dahil edilemeyen ekonomik faaliyetler olarak, dar anlamda ise, beyan edilemediği için resmi istatistiklerce ölçülemeyen GSMH olarak tanımlanan kayıt dışı ekonominin varlığı halinde ortaya koyulduğu gibi ilk olarak GSMH rakamını bozmaktadır. Kayıt dışı ekonomi sebebiyle GSMH rakamının olduğundan daha düşük tespit edilmesi başta büyüme oranının doğru bir şekilde tespitine engel olur.

Büyüme oranı gerçekte olduğundan daha küçük görünür. Bundan başka GSMH' ya oranla belirlenen bir takım ekonomik büyüklüklerinde olduğundan farklı görünmesine

---

<sup>63</sup> Hakan Çetintaş, ve Hasan Vergil, Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, s.4 (Ocak 2003), 20

<sup>64</sup> Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu (2001-2005), 7.

sebepler olur.<sup>65</sup> Nitekim, çeşitli ekonomik büyüklüklerin (tasarruf, yatırım, ithalat, ihracat gibi) yıllar itibarıyla seyrinin tespitinde olduğu kadar vergi politikasına şekil veren vergi yükü, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü gibi hususlar ile uluslararası refah düzeylerinin karşılaştırılmasında kullanılan kişi başına GSMH'nin tespitinde GSMH rakamı esas alınmaktadır. GSMH rakamında meydana gelen bozulma söz konusu büyüklüklerin olduğundan farklı görünmesine sebep olur.<sup>66</sup>

Kayıt dışı ekonomide ödemelerin çoğunlukla nakit paraya dayalı olması, fiyat istikrarının olmadığı ekonomilerde, istikrarlı paranın yerli paraya ikame edilmesine, bir diğer deyişle dolarizasyona yol açmaktadır. Dolarizasyonun ise para talebini istikrarsız hale getirdiği, para politikasının etkinliğini azalttığı ve senyoraj gelirinde de düşüşe yol açtığı bilinmektedir.<sup>67</sup>

İstatistiki anlamda kayıt dışılığın olumsuz etkileri, kaynağından eksik ve hatalı olarak gelen verilere göre hazırlanan göstergeleri temel alarak oluşturulacak politikaların ve alınacak önlemlerin uygulamada başarısız olması ve istenmeyen sonuçlara yol açması şeklinde dolaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.<sup>68</sup> Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediğinden kayıtlı ekonomide belirlenen ekonomik göstergeler gerçekte olduğundan farklı çıkmaktadır. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçaklarının önemli boyutlara ulaşması, o ülkenin milli gelir, istihdam, kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına olan güveni sarsmaktadır.

Kayıt dışılık, ekonomi politikalarının başarısını engellemektedir.<sup>69</sup> Çünkü yeterince etkin parasal ve mali politikalar oluşturabilmek için üretim ve istihdam gibi anahtar istatistiklerde belirli bir kesinliğin olması gerekmektedir.

---

<sup>65</sup> Peter Reuter. "The Irregular Economy and the Quality of Macro Economic Statistics", The Underground Economy in the U.S. and Abroad, Ed. Vito Tanzi, a.g.e., s. 125-208

<sup>66</sup> Yılmaz, 1996, 83.

<sup>67</sup> Vuslat Us, **Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, 14.

<sup>68</sup> Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 6.

<sup>69</sup> Osman Altuğ, **Kayıt Dışı Ekonomi**, (İstanbul: Cem Ofset Matbacılık, 1994), 114.

İstatistiksel verilerin saptırılması sonucunda GSMH' dan başlayarak, bir dizi veri eksik ya da yanlış olarak hesaplara yansıtılmış olur. Bunun sonucunda örneğin ülkedeki kamu kesimin hacmi ve vergi yükü gerçek boyutlarından çok yüksek çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez ve bunların doğal sonucunda da anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemez.<sup>70</sup>

Büyük oranlara ulaşan kayıt dışı ekonomi, devletin bütün plan ve programlarını alt üst ederek, bir çok yönetsel hatalara düşülmesine neden olmaktadır. Verilerin sağlıklı olması, bazen var olan sorunu yokmuş ya da farklı bir sorunmuş gibi gösterebilmektedir. Dolayısıyla, çağdaş iktisatçıların, uzmanların sağlam ve güvenilir bilgi kaynağı olması gereken çalışmaları, araştırmaları, ölçülemeyen ekonominin varlığı nedeniyle güvenilirliğini büyük ölçüde kaybedebilmektedir.<sup>71</sup> Çünkü resmi ekonomik göstergeler sadece kayıtlı ekonominin göstergeleridir.

#### **6.1.1.1. İşsizlik Oranının Gerçeği Yansıtması**

Kayıt dışı ekonomide çalışmakta olanlar işsiz olarak nitelendirildikleri takdirde işsizlik oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünecektir . Türkiye' de son yıllarda milli gelir artarken işsizliğinde artması başka bir takım faktörlerin yanı sıra bu bağlamda değerlendirilebilir. Resmi kayıtlarda görünmeyen gizli nitelikteki ekonomik faaliyetlerde çalışan insanların istihdam edilen işgücü içinde değerlendirilmesi beklenemez.

Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin var olduğu ülkelerde kayıt dışı istihdama bağlı olarak istihdam oranı (istihdam edilen işgücü/ toplam işgücü) gerçekte olduğundan daha düşük çıkacaktır. Özellikle kayıt dışı ekonominin hacminin genişlediği yıllarda işsizlik oranı daha yüksek çıkabilecektir. Tabi bu bir ihtimaldir, çünkü, işsizlik oranındaki artışları tamamen kayıt dışı ekonomiye bağlamak da pek doğru değildir. Zira, işgücü piyasasına giren kişi sayısının çeşitli sebeplerle artış göstermesi de işsizliğin artması bakımından önemlidir. Örneğin Türkiye' de özellikle son yıllarda hız kazanmış özelleştirmeler

---

<sup>70</sup> İzzettin Önder, **Türkiye' de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, (İstanbul :Türk Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 18.

<sup>71</sup> Ahmet Kılıçbay, **Değişen Dünya' da Türkiye Ekonomisi**, (İstanbul, 1995), 204

sonucu özelleştirilen kamu iktisadi teşebbüslerinde istihdam edilen kişilerin işten çıkarılması son yıllarda işsizlik oranının artışında ve kırsal kesimin milli gelirden aldığı payın gerilemesinde oldukça önemli olmuştur.<sup>72</sup>

#### **6.1.1.2. Enflasyon Oranının Gerçeği Yansıtması**

Kayıt dışı ekonomide, bazı mal ve hizmetler, yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sebebiyle, kayıtlı ekonomiye göre daha düşük maliyetle üretilebilmektedir. Buna, bir de kayıt dışı üretilmiş mal ve hizmetlerin kayıtlı ekonomiye entegre olmaması durumunda muamele vergilerine de tabi olmamaları eklenince, daha düşük fiyatla mal sunmak mümkün olmaktadır. Bu durum, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yaygınlaştıkça, fiyatlar genel seviyesi üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratması sonucunu doğurur.<sup>73</sup> Kayıt dışı ekonominin fiyatlar genel düzeyinde meydana getirdiği bu etki, gerek tüketici fiyat endeksi gerekse toptan eşya fiyat endeksinin belirlenmesinde oluşturulmuş sepete konulan mal ve hizmetlerin fiyatlarının kayıtlı ekonomideki fiyatlar olması sebebiyle resmi enflasyon oranına yansımaz ve resmi olarak açıklanan enflasyon oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünür.

### **6.2. Sosyal Sonuçlar**

Kayıt dışı faaliyetlerin artması toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Zira, yasal olmayan şekilde, haksız ve kolay yoldan para kazanma düşüncesinin kabul görmesine neden olmaktadır.<sup>74</sup> Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenini azaltır. Devlete olan güvenlerin azalması sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözme yoluna gidebilir. Özellikle, bireyler sorunlarını rüşvet, suiistimal yoluyla ya da yasa dışı örgütler yoluyla giderebilirler. Kayıt dışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı, diğer bir deyişle

---

<sup>72</sup> Yılmaz, 2006, 164.

<sup>73</sup> Reuter, a.g.m, 113-115

<sup>74</sup> Sakıp Şeker, Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri, **Yaklaşım Dergisi**, s:25 (Ocak 1995), 87.

ekonomik anarşi yaratır, moral değerleri bozar.<sup>75</sup> Ahlaki değerler üzerinde ortaya çıkan bu yozlaşma, kişileri devlete ve topluma karşı suç işlemeye yöneltir.<sup>76</sup>

Ülkede bir kısım insanların gelirlerinden devlete vergi vermesine karşılık, diğer bir kısmının böyle bir yükümlülüğün altına girmemesi; bir taraftan insanlar arasında sosyal barışı zedelerken, diğer taraftan ödenen vergilerle devletin verdiği hizmetlerden ayırt etmeksizin herkesin yararlanması (hatta işini bilen daha fazla yararlanması) ülke içerisinde hem sosyal adaletin bozulmasına, hem de insanların vergi verme şevkini kırmaktadır.<sup>77</sup>

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler belirlenmiş standartların dışında üretim gerçekleştirmektedir. Denetim dışı olarak üretilen bu mal ve hizmetler düşük kalitede olmaktadır ve bu düşük kaliteli mal ve hizmetlere maruz kalan kişilerde refah kaybına uğramaktadır.

Son olarak, birey ve kurumların kayıt dışılık nedeniyle her türlü vergi ve sosyal güvenlik payları gibi yükümlülüklerini yerine getirmemeleri kamu gelirlerini azaltmakta ve kamu mal ve hizmetlerinin finansmanında zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda, başta eğitim ve sosyal güvenlik olmak üzere, kamu hizmetlerinin kalitesi azalmakta ve kapsamı daralmaktadır. Kayıt dışında olanlar, “bedavacılık” (free riding) nedeniyle, kayıt içinde olanların aleyhine haksız rekabet yaratmaktadırlar.<sup>78</sup>

### 6.3. AB’ ye Girme Sürecinde Yarattığı Olumsuzluklar

Kayıt dışı ekonominin Türkiye’ de ulaşmış olduğu boyutlar, her şey bir yana, Avrupa Birliği’ ne üye olmak isteyen bir ülkenin önüne konulmuş bütün normlara uygunluk sağlansa da, maalesef Avrupa Birliği’ ne girmenin önünde engel teşkil edecek büyüklüktedir. Zira, Avrupa Birliği komisyonu, üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin

---

<sup>75</sup> Osman Altuğ, Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı, **Görüş Dergisi**, s: 14 (Mart 1994), 66

<sup>76</sup> Sarılı, 2002, 147.

<sup>77</sup> Mehmet Karagül, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’ deki Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi, **Yönetim ve Ekonomi**, s: 3, (1997), 192.

<sup>78</sup> Ercan, 2006, 76.

varlığından hoşnutsuzdur. Üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonomiyi araştıran ve üye ülkelerde GSMH' nin ortalama %10' u büyüklüğünde kayıt dışı ekonomi tespit eden ve bunu büyük bir sorun olarak nitelendiren bir rapor yayınlamıştır. Avrupa Birliği komisyonunun, kayıt dışı ekonomiden hoşnutsuzluk duymasının sebebi GSYİH ve işsizlik oranı ile ilgili istatistiksel verilerde yarattığı tahribatın, AB bütçesi üzerinde yarattığı olumsuzluklardır. Nitekim, kayıt dışı ekonominin GSYİH' nin olduğundan düşük, işsizlik oranını ise gerçekte olduğundan daha yüksek oranlarda tespit edilmesine sebep olması, hem üye ülkelerin Avrupa Birliği bütçesine katılım paylarını azaltarak AB bütçesi gelirlerinin azalması, hem de üye ülkelere yapılan fon ödemelerinde artış yaratarak harcamaları arttırıcı sonuç doğurmaktadır. Türkiye' deki kayıt dışı ekonominin boyutları düşünüldüğünde bunun engel olarak görüleceği açıktır.<sup>79</sup>

#### **6.4. Çalışma Hayatına Yönelik Olumsuz Sonuçlar**

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutta olması ile birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında toplanmamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmeti etkin olarak yerine getirememektedir. Genelde vergi, fon, prim gibi yükler olmadan yaratılan bu kayıt dışı istihdam da primler ödenmediği için sosyal güvenlik sisteminin finansmanı sorun olmaktadır.<sup>80</sup> Kayıt dışı ekonomi söz konusu kuruluşlarda aktüarya dengelerini bozar ve açıkların bütçeden karşılanması, kamu hizmetlerine daha az kaynak ayırmak ve devletin borçlanması gibi, iktisadi istikrarı bozucu etkiler yaratır.<sup>81</sup>

---

<sup>79</sup> Yılmaz, 2006, 169.

<sup>80</sup> Berna Kırkulak, Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi, **Vergi Sorunları Dergisi**, s: 132, (Eylül, 1999), 158.

<sup>81</sup> Esfender Korkmaz, **Kayıt Dışı İstihdam**, (28 Haziran 2003), 3.

Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar, sosyal güvenlik primi ödemedikleri için devletin vergi gelirlerini azaltarak, düşük gelir gruplarına devletçe sağlanan sosyal transferleri sınırlandırabilir. Azalan sosyal transferler, düşük gelirli grupların yaşam şartlarını daha da zorlaştırarak, sosyal ve siyasal huzursuzluklara neden olabilir.<sup>82</sup>

---

<sup>82</sup> Hakan Çetintaş, ve Hasan Vergil, Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, s: 4 (Ocak 2003), 20

## 7. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ TAHMİN YÖNTEMLERİ

Kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak ilk defa 1958 yılında Philliph Cagan tarafından “sabit oran yöntemi” veya “emisyon yöntemi” denilen yöntem geliştirilmiş ve Amerika’ daki kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın yayınlanmasıyla kayıt dışı ekonomi kavramı iktisat literatüründe ilk defa gündeme gelmiştir.

Kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin edebilmek için 1958 yılından günümüze, bu yöntemin yanı sıra, pek çok yöntem geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bununla beraber geliştirilen yöntemlerden hiçbirisi kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek bakımından mükemmel olamamış bir takım eksikleri bünyelerinde taşımışlardır. Zira her biri bilinenden hareketle bilinmeyi tahmin etmeye çalışmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, bir taraftan birbirleri arasında içsel ilişkinin de bulunduğu değişik türden faaliyetleri bünyesinde bulunduruyor olması, diğer taraftan gizli doğası, hacminin tahmin edilmesinde güçlük yaratmaktadır.<sup>83</sup>

### 7.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Bu yönteme göre kişi ve kuruluşlara yapmış olduğu ekonomik faaliyetlerin ne kadarını belgelendirmedikleri ve kayıt dışı faaliyetlerde bulunup bulunmadıkları doğrudan sorularak yapılan anket çalışmasının bulgularından hareket etmek suretiyle kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemde ekonominin uzun dönemdeki gelişimi ve büyümesine ilişkin bir tahminde bulunulamaz.<sup>84</sup> Bu yöntemin en önemli özelliği, kişilere doğrudan soru sorulması ve sorulara verilen cevapların da açıklanılmayacağına inanılmasıdır. Burada, bu yöntem iki ana başlık altında incelenecektir.

---

<sup>83</sup> Yılmaz, 2006, 169.

<sup>84</sup> Çetintaş, 2003, 21.

### 7.1.1. Anket Yöntemi

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan yöntemler içinde anket yöntemi en avantajlı olanıdır. Çünkü, vergilendirme ile ilgili en gerçekçi bilgileri faaliyetin uygulayıcısından öğrenilebilir. Ayrıca anket ayrıntılı bir şekilde hazırlanıp geniş bir örnekleme uygulanabildiği takdirde kayıt dışılığın hacmi hakkında asgari düzeyde de olsa doğru sonuçlar elde edilebilmektedir.<sup>85</sup> Ancak, pratikte durum farklıdır. Örneğin anket uygulayıcısı kamu otoritesi ise, gelir elde edenler gelirlerini olduğundan az, bankalar tarafından anket uygulaması yapılırsa da gelir elde edenler gelirlerini olduğundan fazla gösterecektir. İlk durumda kayıt dışı ekonomi boyutu olduğundan fazla, ikinci durumda da olduğundan düşük tespit edilecektir. Ayrıca, ankete katılanların yasa dışı ekonomik faaliyetlerle ilgili sorulara karşı doğru bilgi vermesi ise mümkün değildir. Dolayısıyla, anket çalışmasına kişi ve kuruluşların beyanlarının güvenilirliği kuşkulu olmasından dolayı elde edilen bulguların gerçeği yansıtamaması sonucunu doğuracağından bu yöntemle sağlıklı bir tahmin yapılamamaktadır.<sup>86</sup> Bu yöntem ayrıntılı bilgi elde edilmesini sağlamakla beraber bünyesinde bir takım güçlükleri barındırmaktadır.<sup>87</sup>

1. Verileri elde etmek güçtür, aynı zamanda da maliyetlidir,
2. Anket çalışmaları çoğu kez belli periyotlarla tekrar edilmediği için veriler karşılaştırma yapmaya ve belli bir seyir tespit etmeye olanak vermez,
3. Örnekleme tabanı ile ilgili olarak seçilecek tabanın geniş yada belli bir bölge veya grup ile sınırlandırılması sorunu vardır. Örnekleme tabanının dar olması durumunda elde edilen sonuçların genelleştirilmesi sorunu, geniş olması durumunda da nüfus içindeki belli grupların diğerlerine göre daha fazla temsil edilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır.
4. Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar faaliyetleri ile ilgili konuşmak istemezler. Bununla beraber kayıt dışı ekonomiden (ki burada vergi idaresinin

---

<sup>85</sup> Sedat Yetim, **Türkiye’ de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi**, (İstanbul Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1999) 21.

<sup>86</sup> Yetim, 1999, 21

<sup>87</sup> Yılmaz, 2006, 118.

bilgisi dışında olan faaliyetler ile genellikle seyyar satıcılık kastedilmektedir) alışveriş yapanlar alışveriş hakkında konuşmak isterler. Bu sebeple bilgi temin etmek bakımından anketi mal ve hizmet satın alanlara uygulamak daha kolaydır. Bu özellik, satıcılar hakkında ayrıntılı bilgi sağlama konusunda yöntemi başarısız kılmaktadır.

Sayılan güçlüklerle rağmen anket yöntemi bir çok araştırmacı tarafından kullanılmıştır.

### **7.1.2. Karma Yöntem**

Amerika' da kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmek amacıyla IRS tarafından uygulanmış bir yöntemdir . Amerika' da GSMH tahmini, gelir vergisi beyannamelerinde beyan edilen gelirden hareketle yapıldığı için, gelir vergisi beyannamelerine yansımayan başka deyişle beyan dışı gelir toplamının kayıt dışı ekonominin hacmine eşit olacağı kabul edilmiştir. Yöntemde beyan dışı gelirin; beyannamelerde beyan edilmeyen yasal kaynaklı gelir, yasa dışı kaynaklı beyan dışı gelir ve kayıt dışı üretim sonucunda beyan dışı kalmış gelirlerden ibaret olduğu kabul edilmiş ve bu bileşenlerden her birinin hacminin tespitinde farklı yöntemler uygulanmıştır. Farklı yöntemlerin aynı anda kullanımı yöntemin "karma yöntem" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Karma yöntem içinde toplam beyan dışı gelirin hacmini tahmin etmeye yönelik uygulanan yöntemler; karşılaştırma yöntemi, denetim ve anket yöntemidir.<sup>88</sup>

### **7.2. Dolaylı Ölçme Yöntemleri**

Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomide bıraktığı düşünülen izlerden hareketle kayıt dışılığın boyutunu tahmin etmeye yönelik olarak yapılan çalışmalardır. Bu yöntemlere dolaylı denilmesinin sebebi, başka amaçlar için hazırlanan milli muhasebe hesapları, parasal büyüklükler, demografik göstergeler, vergi istatistikleri gibi verilerin bu verilerdeki gelişmelerin analiz edilmesi esasına dayalı olmalarındandır. Doğrudan yöntemlerle daha çok sınırlı bir alandaki kayıt dışılığın yerinde ölçümü ve buradan hareketle makro düzeydeki kayıt dışılık tespit edilmeye çalışılırken, dolaylı yöntemlerle

---

<sup>88</sup> Yılmaz, 2006, 120.

daha çok doğrudan kayıt dışı GSMH, kayıt dışı toplam istihdam, beyan dışı gelir gibi makro büyüklükler tahmin edilmeye çalışılır.<sup>89</sup>

### **7.2.1. GSMH Yaklaşımına Göre Yapılmış Tahminler**

Bu hesaplama yöntemi GSMH hesaplama yöntemlerinden gelir, harcama ve üretim yöntemlerinden her birinden elde edilecek sonuçların aynı olacağı varsayımına dayanmaktadır. Ülkemizde, gelir ile ilgili istatistikleri temin etmekte yaşanan güçlükler nedeni ile gelir yöntemi göz arda edilerek, karşılaştırmalarda harcama ve üretim yöntemi ile hesaplanan GSMH rakamı kullanılmaktadır.<sup>90</sup> Harcama yoluyla elde edilen GSMH, üretim yoluyla elde edilen GSMH rakamından fazla çıkmıştır. Bunun nedeni olarak, organize olmayan işçi kesiminin nispi büyüklüğünün artması, küçük imalat sanayinin artması, kentleşmenin yoğunluğu ve özellikle yasa dışı faaliyetlerin yüksekliği gösterilebilir.<sup>91</sup>

Bu yöntem, ilk defa İngiltere' de 1978 yılında uygulanmıştır ve kayıt dışı ekonominin, ölçülen GSMH' nın %2,5-3' ü civarında olduğu tahmin edilmiştir. Gelir ve harcamalar arasındaki uyumsuzluktan hareket eden bu yöntemin yurtdışından veya yurtdışına transferlerin söz konusu olduğu, altın ve döviz gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin arttığı dönemlerdeki kayıt dışı ekonominin hacmiyle ilgili sağlıklı netice veremeyeceği temel varsayımından da anlaşılmaktadır.<sup>92</sup>

### **7.2.2. İstihdam Yaklaşımına Göre Yapılmış Tahminler**

Bu yaklaşımın temelinde belli bir dönemde ekonomide gerçekleşen iş gücü artış oranıyla aynı dönemde istihdam edilen emeğin artış oranının aynı olması yatmaktadır. Eğer incelen dönem içinde iş gücü artış oranı istihdam edilen emeğin artış oranından fazla ise ekonomide ya işsizlik oranının arttığı ya da istihdam edilen emeğin kayıt dışı kesimde

---

<sup>89</sup>İlgin, 2002, 146.

<sup>90</sup>Sarıllı, 2002, 138.

<sup>91</sup>Topbaş, "Türkiye' de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri", (Ankara: TES-AR Yayınları, 1998), 13.

<sup>92</sup>Yılmaz, 2006, 123.

yer aldığı söylenir.<sup>93</sup> Bu yöntemin olumlu yanı hesaplama yönteminin basit ve pratik olmasıdır. Ancak yöntemin bazı sakıncaları da vardır.

Türkiye’ de son 30 yıl içinde kadının iş hayatına katılması eğilimi gözlenmektedir. Bu durum sivil iş gücünün nüfusa oranını değiştirmezken istihdamın nüfusa oranını arttırmaktadır.<sup>94</sup> Diğer taraftan okullaşma oranının artması sivil iş gücünün nüfusa oranını azaltırken istihdamın nüfusa oranının değiştirmemektedir. Ancak bu sayılanlar, kayıt dışı ekonomi hacminin azaldığının göstergesi değildir. Sözü edilen sosyal gelişmelerden bazıları, görüldüğü üzere, istihdamın toplam nüfusa oranını yükseltirken bazıları da sivil iş gücünün nüfusa oranını düşürerek kayıt dışı ekonominin azaldığı izlenimini doğurduğundan bu yöntemin güvenilirliğini zedelemektedir.

### **7.2.3. Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı**

Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde, incelemelerde ortaya çıkan matrah farklılıkların istatistiksel yöntemlerle ekonominin geneline uygulanması ile, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tespiti söz konusu olmaktadır.<sup>95</sup> Ancak, vergilendirilemediği halde milli gelir büyüklüğü içinde yer alan bazı faaliyetler bu yaklaşımın sonucuna dahil değildir. Bunlar, vergi sisteminde uygulamaya konulan istisna ve muafiyetler ve vergi mevzuatına tabi olup vergilendirilemeyen ancak GSMH rakamlarına dahil olan ekonomik faaliyetlerdir.

---

<sup>93</sup> Abulak, Yavuz ve A. Koray Tahtakılıç., “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, s:468, (Mart, 2003), 30.

<sup>94</sup> Topbaş, 1998, 14.

<sup>95</sup> Us, a.g.e. 17-18.

Vergi inceleme sonucu ortaya çıkan verilerden hareketle, kayıt dışı matrah tutar ve oranının hesaplanması doğru değildir. İncelenen mükellefler, vergi dairesinde özellikle dosyaların seçimi ya da ihbar nedeniyle alındığı için, vergi inceleme sonuçlarının, tüm mükellefleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması, hatalı bir yaklaşım olacaktır. Motorlu Taşıtlar Vergisi ve çok sayıda vergide, beyan dışı bırakma, vergi kaybı ve kaçakçılığı gibi durumlar söz konusu değildir. Bu nedenle, toplam vergilere yönelik bir tahminde bulunmak hatalı olmaktadır. Vergi incelemesi sonucu bulunan matrah farkları ile tahsil edilen tutar aynı değildir. Bazı incelemelerle ilgili trilyonluk vergi ve cezalar yargı da kısmen ya da tamamen kaldırılmakta veya uzlaşma sırasında önemli bir kısmı indirilmektedir. O nedenle, bulunan farkın tutarı üzerinden salınan vergi ve cezaların, ne kadarlık kısmının tahsil edildiği önemlidir. Ancak, Maliye Bakanlığı, vergi inceleme sonuçlarını açıklarken, tahsil edilen tutarı açıklamamaktadır. Bu nedenle vergi inceleme sonucu bulunan farklar, kayıt dışı bırakılan matrah farkının hesaplanmasına ölçü olamaz.<sup>96</sup>

#### **7.2.4. Parasal Yaklaşım**

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün parasal istatistikler de kullanılarak ölçülmesidir. Bu yaklaşıma göre kayıtlı ekonomideki parasal göstergelerden hareketle kayıt dışı ekonomi hacmine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşımın savunduğu görüşe göre kayıt dışı ekonomik faaliyetler denetimden kaçabilmek amacıyla nakden yapılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler nakit stoklarındaki artışlarda kendisini gösterecektir. Fakat Türkiye gibi Gelişmekte Olan Ülkelerde bu yöntemle sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Bu yöntem kendi içinde üçe ayrılmaktadır. Bunlar; Sabit Oran Yaklaşımı, İşlem Hacmi Yaklaşımı ve Ekonometrik Yaklaşımıdır.

---

<sup>96</sup> Şükrü Kızılot ve Şafak Ertan Çomaklı, “Maliye Sempozyumu”, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi, 2004, [http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2\\_2\\_s.kizilot-e.comakli.doc](http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2_2_s.kizilot-e.comakli.doc),

#### 7.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Emisyon Hacmi Yaklaşımı adı da verilen Sabit Oran Yaklaşımı, gizli ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle nakit olarak yapılacağı varsayımına dayanmaktadır. Dolaşımdaki para miktarı olan emisyon hacminin kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide kullanılan para miktarının toplamına eşit olacağı düşünülecek olursa, paranın dolaşım hızı sabit kalmak suretiyle, emisyon hacminin toplam mevduatlara olan oranının artması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artmasına işaret edecektir.

**Tablo 15: Sabit Oran Yaklaşımına Göre Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi (1970-2004)**

| Yıllar | Kayıtlı Ekonomi       | Kayıt Dışı Ekonomi     | Kayıt Dışı Ekonomi/<br>Kayıtlı Ekonomi<br>(%) | Kayıt Dışı Ekonomi<br>Artış<br>Oranları<br>(%) |
|--------|-----------------------|------------------------|-----------------------------------------------|------------------------------------------------|
| 1970   | 207.814.800.000       | 10.285.413.140         | 4.9                                           |                                                |
| 1971   | 261.072.600.000       | 5.988.083.693          | 2.2                                           | -55                                            |
| 1972   | 314.139.600.000       | 2.897.702.500          | 0.9                                           | -59                                            |
| 1973   | 399.088.600.000       | 0                      | 0                                             |                                                |
| 1974   | 537.677.600.000       | 1.065.206.105          | 1.9                                           | 190                                            |
| 1975   | 690.900.800.000       | 519.144.154            | 0.07                                          | -2614                                          |
| 1976   | 868.065.800.000       | 262.693.533            | 3.0                                           | 4185                                           |
| 1977   | 1.108.270.700.000     | 926.379.369            | 8.3                                           | 176                                            |
| 1978   | 1.645.968.500.000     | 2.838.515.876          | 17.2                                          | 107                                            |
| 1979   | 2.876.522.900.000     | 7.701.404.651          | 26.7                                          | 55                                             |
| 1980   | 5.303.010.200.000     | 18.341.165.840         | 34.5                                          | 29                                             |
| 1981   | 8.022.745.300.000     | 34.993.024.700         | 43.6                                          | 26                                             |
| 1982   | 10.611.859.200.000    | 64.199.695.200         | 60.4                                          | 8.5                                            |
| 1983   | 13.933.008.100.000    | 35.049.618.750         | 25.1                                          | -58.4                                          |
| 1984   | 22.167.739.900.000    | 16.081.290.360.000     | 72.5                                          | 188.8                                          |
| 1985   | 35.350.318.400.000    | 29.064.023.780.000     | 82.2                                          | 13.3                                           |
| 1986   | 51.184.759.300.000    | 26.871.122.690.000     | 52.4                                          | -36.2                                          |
| 1987   | 75.019.388.000.000    | 39.394.803.300.000     | 52.5                                          | 0.19                                           |
| 1988   | 129.175.103.700.000   | 98.648.335.560.000     | 76.3                                          | 45.3                                           |
| 1989   | 230.369.937.100.000   | 197.990.202.300.000    | 85.9                                          | 12.5                                           |
| 1990   | 397.177.547.400.000   | 374.173.657.800.000    | 94.2                                          | 9.6                                            |
| 1991   | 634.431.097.000.000   | 687.160.048.700.000    | 108.3                                         | 14.9                                           |
| 1992   | 1.103.843.422.900.000 | 1.267.145.934.000.000  | 114.8                                         | 6.0                                            |
| 1993   | 1.997.323.000.000.000 | 2.490.689.281.000.000  | 124.7                                         | 8.6                                            |
| 1994   | 3.887.903.000.000.000 | 5.573.114.208.000.000  | 143.3                                         | 14.9                                           |
| 1995   | 7.854.887.000.000.000 | 13.702.969.093.000.000 | 174.4                                         | 21.7                                           |

**Tablo 15- devam**

|      |                         |                         |       |       |
|------|-------------------------|-------------------------|-------|-------|
| 1996 | 14.978.067.000.000.000  | 16.154.031.411.000.000  | 107.8 | -38.1 |
| 1997 | 29.393.262.000.000.000  | 35.278.822.989.000.000  | 120.0 | 11.3  |
| 1998 | 53.518.332.000.000.000  | 85.989.694.109.000.000  | 160.6 | 33.8  |
| 1999 | 78.282.967.000.000.000  | 113.079.000.000.000.000 | 144.4 | -10.0 |
| 2000 | 125.596.129.000.000.000 | 223.746.000.000.000.000 | 178.1 | 23.3  |
| 2001 | 176.483.953.000.000.000 | 236.719.000.000.000.000 | 134.1 | -24.7 |
| 2002 | 275.032.366.000.000.000 | 398.884.000.000.000.000 | 145.0 | 8.1   |
| 2003 | 356.680.888.000.000.000 | 420.536.000.000.000.000 | 117.9 | -18.6 |
| 2004 | 428.932.343.000.000.000 | 460.465.000.000.000.000 | 107.3 | -8.9  |

**Kaynak:** İstatistik Göstergeler 1923-2005, DİE, <http://www.die.gov.tr>, T.C. Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr>

Tablo 15 incelendiğinde kayıt dışı ekonominin özellikle kriz yıllarında büyük bir artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye'nin yoğun ekonomik kriz içinde bulunduğu 1994 yılında 5.573.114.208.000.000 TL iken bu tutar 1995 yılında 13.702.969.093.000.000 TL' ye yükselmiş ve bir önceki yıla göre kayıt dışı ekonomi % 21,7' lik bir artış göstermiştir. Yine ülke olarak ekonomik kriz yaşadığımız 2000 yılında kayıt dışı ekonomi bir önceki yıla göre % 23.3' lük bir artış göstererek, 1999 yılında 113.079.000.000.000.000 TL olan kayıt dışı ekonomi, 2000 yılında 223.746.000.000.000.000 TL' ye yükselmiştir. Bu tablodan çıkarılacak en önemli sonuç ise, Türkiye' nin ekonomik kriz içerisinde olduğu yıllarda kayıt dışı ekonomi oranında büyük artışlar yaşandığı görülmektedir. Bu da ekonomik istikrar ile kayıt dışı ekonomi arasındaki yakın ilişkiyi bir kez daha ortaya koymaktadır.

#### **7.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı**

İşlem Hacmi Yaklaşımında Fisher' in Miktar Teorisi Eşitliği kullanılmaktadır. Bu yöntemde, işlem hacminin milli gelire oranındaki değişiklikten kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi edinilebileceği düşünülmektedir. Hesaplamalarda, çek ve senetle yapılan ödemelerde dikkate alınırken, paranın dolaşım hızı, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı kabul edilmektedir.

#### 7.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Bu yöntemde, nakit para talebi ekonometrik yöntemlerle, birtakım belirleyici faktörlere bağlı olarak tahmin edilmekte ve elde edilen sonuçlar, bazı varsayımlar yapılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin en önemli nedeninin yüksek vergi oranları olarak görüldüğü bu yöntemde, nakit para talepleri vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesini göstermektedir. Analize paranın dolaşım hızı da dahil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü öngörülmektedir.<sup>97</sup> Bu yöntemin üstünlüğü, herhangi bir yılda kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımına gerek duyulmamasıdır.

---

<sup>97</sup> Abulak ve Tahtakılıç, 2003, 33.

## **8. DÜNYA' DA ve TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI**

Kayıt dışı ekonominin boyutlarını tam olarak ortaya çıkarmak, ölçüm zorlukları nedeniyle zordur. Ölçüm yöntemlerinden çıkan genel sonuç, dünyanın pek çok ülkesinde değişen oranlarda kayıt dışılığın var olduğudur. Yapılan çalışmalarda kullanılan veri, seçilen yöntem ve varsayımlara bağlı olarak kayıt dışı ekonomi farklı büyüklüklerde tahmin edilmektedir.

### **8.1. Gelişmiş Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları**

2000 yılında yapılan bir çalışmada, ülkeler bazında kayıt dışılık oranları ölçülmüştür. ABD, Japonya, İsveç, Singapur gibi gelişmiş ülkelerde, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün GSYİH' ya oranının %8 ile %15 arasında değiştiği görülmektedir. Vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin daha yüksek olduğu İtalya ve İspanya gibi ülkelerde, kayıt dışılık oranı %30 seviyelerine kadar çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki ortalama kayıt dışılık oranı %15 civarındadır.<sup>98</sup>

---

<sup>98</sup> Ercan, 2006, 13

**Tablo 16: Bazı OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi/GSYİH Oranları**

| OECD Ülkeleri                      | 1989-1990<br>Ortalaması | 1994-1995<br>Ortalaması | 2001-2002<br>Ortalaması |
|------------------------------------|-------------------------|-------------------------|-------------------------|
| ABD                                | 6,7                     | 8,8                     | 8,7                     |
| Almanya                            | 11,8                    | 13,5                    | 16,3                    |
| Avustralya                         | 10,1                    | 13,5                    | 14,1                    |
| Avusturya                          | 6,9                     | 8,6                     | 10,6                    |
| Belçika                            | 19,3                    | 21,5                    | 22,0                    |
| Danimarka                          | 10,8                    | 17,8                    | 17,9                    |
| Finlandiya                         | 13,4                    | 18,2                    | 18,0                    |
| Fransa                             | 9,0                     | 14,5                    | 15,0                    |
| Hollanda                           | 11,9                    | 13,7                    | 13,0                    |
| İngiltere                          | 9,6                     | 12,5                    | 12,5                    |
| İrlanda                            | 11,0                    | 15,4                    | 15,7                    |
| İspanya                            | 16,1                    | 22,4                    | 22,5                    |
| İsveç                              | 15,8                    | 19,5                    | 19,1                    |
| İsviçre                            | 6,7                     | 7,8                     | 9,4                     |
| İtalya                             | 22,8                    | 26,0                    | 27,0                    |
| Japonya                            | 8,8                     | 10,6                    | 11,1                    |
| Kanada                             | 12,8                    | 14,8                    | 15,8                    |
| Norveç                             | 14,8                    | 18,2                    | 19,0                    |
| Portekiz                           | 15,9                    | 22,1                    | 22,5                    |
| Yeni Zellanda                      | 9,2                     | 11,3                    | 12,6                    |
| Yunanistan                         | 22,6                    | 28,6                    | 28,5                    |
| <b>Ağırlıklandırılmış<br/>Ort.</b> | <b>13,2</b>             | <b>15,7</b>             | <b>16,0</b>             |

Kaynak: Schneider, 2002

## 8.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi

Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin hacmini tespit etmeye yönelik olarak, bazı Afrika ülkeleri, Asya ülkeleri ile Orta ve Güney Amerika ülkelerinde, 1989-1990 dönemi için fiziksel girdi yöntemi, 1999-2000 dönemi için sabit oran yöntemi kullanılmıştır. Orta ve Güney Amerika ülkeleri ile bazı Asya ülkeleri için 1990-1993 dönemi için ayrıca MIMIC yöntemine göre yapılmış tahminler tabloda gösterilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin, genel olarak, uzun bir dönem boyunca gelişme trendini tespiti için verecek veriler elde edilememiştir. Bu sınırlı

veriler, sadece belli tarihlerdeki boyutun büyüklüğü ve her grup içindeki ülkelerin kendi aralarında ve birbirleriyle kıyaslanmasına olanak verecek niteliktedir.<sup>99</sup>

Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi, özellikle iş gücü piyasasına yönelik yasal düzenlemelerden ve vergilerden kurtulmanın bir aracıdır. Latin Amerika’ da 30 milyon insan enformel sektörde çalışmaktadır. Afrika’nın alt sahara bölgesinde 1985 yılında kentli iş gücünün %60’ ının enformel sektörde çalıştığı tespit edilmiştir. Asya ülkelerinde 1980’ lerde bu oran ülkeden ülkeye %40-66 nispetinde değişmektedir. Kaba bir tahminle gelişmekte olan dünyadaki toplam enformel sektör istihdamının 300 milyona vardığı hesaplanmaktadır. Elverişli veriler olduğu bazı ülkelerde yapılan hesaplamalar ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bu katkının GSMH’ nin %5-35’ ine ulaştığı hesaplanmaktadır.<sup>100</sup> Bu ülkelerde resmi ekonomi hem göç hem de doğumlardan kaynaklanan kentsel iş gücündeki büyümeyi masdedebilecek yeterli istihdam yaratamamaktadır.<sup>101</sup>

Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi, Gelişmiş ülkelerin aksine yoğun olarak vergi kayıp ve kaçaklarından değil daha ziyade, cinayet, kumar uyuşturucu gibi yasa dışı suç ekonomisi faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır.<sup>102</sup> Bolivya bu ülkeler içinde kayıt dışı ekonominin hangi boyutlara ulaşabileceğini ve kayıt dışı ekonomiyi nasıl etkileyebileceğini gösteren güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bolivya ekonomisini uyuşturucu ekonomisi olarak ta adlandırmak mümkündür. Yapılan bir araştırmaya göre 1985 yılında bu ülkede 2.446 Milyar \$’ lık kokain üretilerek yurt dışına ihraç edilmiştir.<sup>103</sup> Araştırmacılara göre, polis ve diğer silahlı kuvveler ile yasama organı ve yargı organı üyelerinin gelirlerinden yasa dışı gelirler önemli bir yer tutmaktadır.

---

<sup>99</sup>Gülay Akgül Yılmaz, “Maliye Sempozyumu”, Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi, 2004, [http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/1\\_2\\_g.yilmaz.doc](http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/1_2_g.yilmaz.doc),

<sup>100</sup> Nusret Ekin, 1995, 49.

<sup>101</sup> Çetintaş ve Vergil, 2003, 17.

<sup>102</sup>Şükrü Kızılot, ve Şafak Ertan Çomaklı, “Maliye Sempozyumu”, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi, 2004, [http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2\\_2\\_s.kizilot-e.comakli.doc](http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2_2_s.kizilot-e.comakli.doc),

<sup>103</sup> Ilgın, 2002, 81.

**Tablo 17: Gelişmekte Olan Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomiye Oranı (1989-2000)**

| <b>Afrika Ülkeleri</b> | <b>Fiziksel Girdi Yak.(Elek.)1989-90 Ort.</b> | <b>Sabit Oran Yöntemi 1989-90 Ortalaması</b> | <b>MIMIC Yak. 1990-93 Ort.</b> | <b>Sabit Oran Yön. 99-2000 Ort.</b> |
|------------------------|-----------------------------------------------|----------------------------------------------|--------------------------------|-------------------------------------|
| Bostwana               | 27.0                                          | -                                            | -                              | 33.4                                |
| Mısır                  | 68.0                                          | -                                            | -                              | 35.1                                |
| Mauritius              | 20.0                                          | -                                            | -                              | -                                   |
| Moroco                 | 39.0                                          | -                                            | -                              | 36.4                                |
| Nigerya                | 76.0                                          | -                                            | -                              | 57.9                                |
| Güney Afrika           | -                                             | 9.0                                          | -                              | 28.4                                |
| Tanzanya               | -                                             | 31.0                                         | -                              | 58.3                                |
| Tunus                  | 45.0                                          | -                                            | -                              | 38.4                                |
| Ortalama               | 45.8                                          | -                                            | -                              | 41.1                                |
| <b>AMERİKA</b>         |                                               |                                              |                                |                                     |
| Arjantin               | -                                             | -                                            | 21.8                           | 25.4                                |
| Bolivya                | -                                             | -                                            | 65.6                           | 67.1                                |
| Brezilya               | 29.0                                          | -                                            | 37.8                           | 39.8                                |
| Şili                   | 37.0                                          | -                                            | 18.2                           | 19.8                                |
| Kolombiya              | 25.0                                          | -                                            | 35.1                           | 39.1                                |
| Kosta Rika             | 34.0                                          | -                                            | 23.2                           | 26.2                                |
| Ekvator                | -                                             | -                                            | 31.2                           | 34.4                                |
| Guatemala              | 61.0                                          | -                                            | 50.4                           | 51.5                                |
| Meksika                | 49.0                                          | 33.0                                         | 27.1                           | 30.1                                |
| Panama                 | 40.0                                          | -                                            | 62.1                           | 64.1                                |
| Paraguay               | 27.0                                          | -                                            | -                              | -                                   |
| Peru                   | 44.0                                          | -                                            | 57.4                           | 59.9                                |
| Uruguay                | 35.2                                          | -                                            | -                              | 51.1                                |
| Venezuela              | 30.0                                          | -                                            | 30.8                           | 33.6                                |
| Ortalama               | 37.3                                          |                                              | 39.0                           | 42.2                                |
| <b>ASYA</b>            |                                               |                                              |                                |                                     |
| Kıbrıs                 | 21.0                                          | -                                            | -                              | -                                   |
| Hong Kong              | 13.0                                          | -                                            | -                              | 16.6                                |
| Hindistan              | -                                             | 22.4                                         | -                              | 23.1                                |
| İsrail                 | 29.0                                          | -                                            | -                              | 21.9                                |
| Malezya                | 39.0                                          | -                                            | -                              | 31.1                                |
| Filipinler             | 50.0                                          | -                                            | -                              | 43.4                                |
| Singapur               | 13.0                                          | -                                            | -                              | 13.1                                |
| G. Kore                | 38.0                                          | -                                            | 20.3                           | 27.5                                |
| Sri Lanka              | 40.0                                          | -                                            | -                              | 44.6                                |
| Tayvan                 | -                                             | 14.9                                         | 16.5                           | 19.6                                |
| Tayland                | 71.0                                          | -                                            | -                              | 52.6                                |
| Ortalama               | 34.8                                          |                                              |                                | 29.3                                |

**Kaynak:** Yılmaz, 2006, s.141-142.

Afrika ülkeleri için genel olarak fiziksel girdi yöntemine göre bulunan büyüklükler, sabit oran yöntemine göre bulunanlara kıyasla daha yüksektir. Fiziksel girdi yaklaşımına göre, Afrika ülkelerinde 1989-1990 döneminde kayıt dışı ekonomi %45.8' dir. Kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla; Nijerya (%76.0), Mısır (%68.0), Tunus (%45.0)' dur. Sabit oran yöntemine göre, 1999-2000 döneminde kayıt dışı ekonomi ortalama %41.1 olup yüksek olduğu ülkeler sırasıyla;

Tanzanya (58.3), Nijerya(%57.9), Tunus (38.4)' dur. Her iki yönteme göre sıralama değişmiş olsa da Nijerya ve Tunus kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler olup ikinci tahminde Mısır' daki kayıt dışı ekonomi %35.1 olarak tahmin edilmiş ve sıralamada beşinci ülke olmuştur.<sup>104</sup>

Orta ve Güney Amerika ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin fiziksel girdi yöntemine 1989-1990 döneminde ortalama %37.3, MIMIC yöntemine göre 1990-1993 döneminde ortalama %39.0' dır. Sabit oran yöntemine göre 1999-2000 döneminde ortalama %42.2 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Kullanılmış yöntemler farklı olduğu görülmektedir. Ülke bazında incelediğimizde, fiziksel girdi yöntemine göre kayıt dışı ekonominin en yüksek görüldüğü ülkeler sırasıyla; Guatemala (%61.0), Meksika (%49.0) ve Peru (%44.0)' dur. MIMIC yönteme göre; Bolivya(%65.6), Panama (%62.1), Peru (%57.4) ve Guatemala (%50.4)' dır. Sabit oran yöntemine göre ise; Bolivya(%67.1), Panama (%64.1), Peru (%59.9) ve Guatemala (%51.1)' dır. Üç yönteme göre farklı oranlar elde edilmiş olsa da ülke sıralamalarında ciddi farklılıklar görülmemektedir.<sup>105</sup>

Üç ayrı grupta topladığımız Gelişmekte olan ülkelerdeki kayıt dışı ekonomi ortalamaları birbiriyle kıyaslandığında kayıt dışı ekonominin Afrika ülkelerinde daha yüksek oranda görüldüğü, ikinci sırada Orta ve Güney Amerika ülkelerinin yer aldığı, Asya ülkeleri ortalama olarak en düşük oranların olduğu söylenebilir.

---

<sup>104</sup> Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve ...., 7.

<sup>105</sup> Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve ...., s.8.

### 8.3. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin boyutları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda GSMH’ nin %1.91’ i ile %137.8’ i arasında değişen tahmin sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunun nedeni yapılan çalışmalarda, ölçüm yılı kullanılan yöntemler, varsayımlar ve verilere bağlıdır. Türkiye’ de kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ilişkin genel bir fikir vermek üzere, Tablo 18’ de çeşitli çalışmalarda kullanılan yöntemler ve sonuçları sunulmuştur.

**Tablo 18: Kayıt Dışı Ekonomi ile İlgili Türkiye’ de Yapılan Çalışmalar**

| Çalışmayı Yapan             | Yıl  | Kayıt Dışılık<br>(% GSYİH) | Kullanılan Yöntem           |
|-----------------------------|------|----------------------------|-----------------------------|
| Fatih Savaşan               | 2003 | 27                         | Çoklu Neden- Çoklu Gösterge |
| Çetintaş&Vergil             | 2003 | 18-30                      | Ekonometrik Yöntem          |
| Yılmaz Ilgın                | 2002 | 45                         | Basit Parasal Oran          |
| Aktürk ve diğerleri         | 2002 | 16,20                      | Ekonometrik Yöntem          |
| Ayşegül Şimşek Tandircioğlu | 2002 | 43,51                      | Sabit Oran Yaklaşımı        |
| Yılmaz Ilgın                | 2001 | 65,70                      | Vergi Matrah Farkı Oranı    |
| Öğünç&Yılmaz                | 2000 | 0-23,5                     | Sabit Oran Yaklaşım         |
| Öğünç&Yılmaz                | 2000 | 0-46,2                     | Sabit Oran Yaklaşım         |
| Öğünç&Yılmaz                | 2000 | 10,6-22,1                  | Para Talebi                 |
| Yılmaz Ilgın                | 1999 | 26,60                      | Ekonometrik Yöntem          |
| Yılmaz Ilgın                | 1998 | 82,50                      | Emisyon Hacmi               |
| Öğünç&Yılmaz                | 1998 | 2,49                       | GSMH Yaklaşımı              |
| Temel ve Diğerleri          | 1994 | 2,20                       | GSMH Yaklaşımı              |
| Nebiye Yamak                | 1994 | 10                         | Ekonometrik Yöntem          |
| Yılmaz Ilgın                | 1993 | 56,90                      | Emisyon Hacmi               |
| Osman Altuğ                 | 1992 | 35                         | Vergi Yaklaşımı             |
| Yılmaz Ilgın                | 1992 | 48,80                      | Ekonometrik Yöntem          |
| Temel ve Diğerleri          | 1992 | 1                          | İşlem Hacmi Yaklaşımı       |
| Temel ve Diğerleri          | 1992 | 8,10                       | Para Talebi                 |
| Türkmen Derdiyok            | 1991 | 40,40                      | Vergi Yaklaşımı             |
| Temel ve Diğerleri          | 1991 | 16,40                      | Vergi Yaklaşımı             |
| Temel ve Diğerleri          | 1991 | 7,90                       | Ekonometrik Yöntem          |
| Zehra Kasnakoğlu            | 1990 | 7,80                       | Ekonometrik Yöntem          |
| Zehra Kasnakoğlu            | 1990 | 9,30                       | Parasal Yaklaşım            |
| Ahmet Özsoylu               | 1990 | 7,50                       | GSMH Yaklaşımı              |
| Ahmet Özsoylu               | 1990 | 11,50                      | İşlem Hacmi Yaklaşımı       |
| Ahmet Özsoylu               | 1990 | 12,90                      | Emisyon Hacmi               |
| Koçoğlu                     | 1987 | 19,60-26,50                | Duyarlılık Analizi          |
| Türkmen Derdiyok            | 1984 | 27,30                      | Ekonometrik Yöntem          |

**Tablo18-devam**

|                    |      |        |                      |
|--------------------|------|--------|----------------------|
| Temel ve Diğerleri | 1984 | 23,10  | Vergi Yaklaşımı      |
| Hakioğlu           | 1984 | 137,80 | Ekonometrik Yöntem   |
| Temel ve Diğerleri | 1981 | 7,80   | Sabit Oran Yaklaşımı |

**Kaynak:** Farklı kaynaklardan derlenmiştir.

Aynı dönemlerde farklı sonuçların elde edilmesinin sebeplerinden biriside verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesidir. Bir başka neden de Türkiye ekonomisinin istikrarsızlığı, araştırma için gerekli mali kaynak ve yaptırım gücü eksikliği gibi değişkenlerin sonuçların farklı çıkmasına yol açmasıdır.<sup>106</sup>

Dolayısıyla, yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, bazen verilerdeki yetersizlikten dolayı, Türkiye’ deki kayıt dışı ekonomiyi açıklayıcı olmamış, pek de sağlıklı olmayan sonuçları ortaya koymuşlardır. Kayıt dışı ekonomi hacmini ölçme yöntemlerinde sabit oran yöntemi, bazı eksikliklere rağmen en sağlıklı sonuçları verebilmesi niteliğinden dolayı başka ülkelere de kullanılmaktadır. Sabit oran yöntemi Türkiye’ deki araştırmacılar tarafından kayıt dışı ekonomi hacmini ölçmek için kullanılmış, baz alınan yılın farklı olması nedeni ile bazen farklı bazen de güvenilirliği düşük sonuçlar elde edilmiştir.

Türkiye’ de üretimde kayıt dışılık, genelde kaçak olarak faaliyet gösteren firmalar tarafından değil, yasal kaydı ve ruhsatı bulunan yani “kayıtlı” işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. İşletmeler yaptıkları işin yapısına bağlı olarak vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinden kaçınabilmek amacıyla ticari gelirlerini ve çalışan sayılarını fiili durumdan düşük göstermektedirler. Türkiye’ deki işletmelerin kayıt dışı faaliyetleri” kayıtlı firma” olarak gerçekleştirmelerinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Türkiye’ de şirketlerin kayıt olma maliyetleri düşük, izin prosedürünün nispeten kolay ve kayıtlı olmadan faaliyet göstermenin risklerinin yüksek olması kayıtlı işletmelerin sayısını arttırmaktadır. Ancak kayıt işlemlerinin sadece belediyeler tarafından kontrol edilmesi ve vergi otoritesinin bu sürecin dışında olması, vergi ve diğer

---

<sup>106</sup> Topbaş, 1998, 17

yükümlülüklerden kaçınma eğilimde olan işletmelerin kayıt dışı faaliyetlerde bulunmalarına imkan tanımaktadır.<sup>107</sup>

Türkiye’ de ayrıca, “bavul ticareti” olarak tanımlanan kayıt dışı faaliyet türü gözlemlenmektedir. Bu tür bir ticaret ülkeye döviz geliri sağlaması nedeniyle göz ardı edilmekte, ancak ödemeler dengesi hesaplarında karışıklığa yol açmakta ve ülkeye gelen dövizin gerçek kaynağını gizlemektedir.<sup>108</sup>

### **Bavul Ticareti<sup>109</sup>**

Tamamına yakını kayıt dışı olarak gerçekleştirilen bavul ticareti, eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen kişilerin Türkiye’ de aldıkları malları kendi ülkelerine satmaları suretiyle gerçekleştirilen ticaret türü olarak ifade edilebilir. Bu tür ticaret SSCB’ nin dağılmasından sonra hızla gelişmiş ve ölçümlenmeye başladığı 1996’ da 9 milyar dolara kadar yükselmiştir. Ödemeler dengesine olumlu etkisi nedeniyle kayıt dışılığı göz arda edilen bavul ticareti, başlarda turist olarak giriş yapan münferit faaliyetleri olarak gerçekleştirilirken, sonra karlı bir alan olması nedeniyle firmalarında ilgisini çekmiş ve organize bir hal almaya başlamıştır.

1996 yılındaki azami seviyesinden sonra bavul ticaretinin hacmi hızla düşüşe geçmiş olup 1999 yılında, Rusya krizinin de etkisiyle 2,3 milyar dolara kadar gerilemiştir. Son yıllarda bavul ticareti hacmi yıllık 4 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmektedir. 1996-2004 döneminde gerçekleşen toplam bavul ticareti hacmi ise 38,5 milyar dolardır.

Bavul ticaretindeki düşüşün nedenleri arasında Rusya’ nın ticareti zorlaştıracak önlemler alması ve bu yolla ülkeye yabancı yatırımları çekmeye çalışması sayılmaktadır. Çin ve Balkan ülkelerinde gelen rekabette Türkiye’ nin bavul ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca bavul ticaretinin başlangıcında ürün kalitesi ikinci planda kalırken, zaman içinde bavul ticaretini gerçekleştirenlerin piyasa bilgilerinin gelişmesi, gelir düzeylerinin artışı ve kalite bilinçlerinin oluşması nedeniyle satın almalarda kalite

---

<sup>107</sup> McKinsey Global Institute (MGI), 2003, “Türkiye - Verimlilik ve Büyüme Atılımının Gerçekleştirilmesi”

<sup>108</sup> Ercan, 2006, 18.

<sup>109</sup> Ercan, 2006, 19.

ön plana çıkarak bavul ticaretine konu olan ucuz ve kalitesiz mallara olan talep azalmıştır.

## 9. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE VERGİ KAYBI

Vergi ve benzeri yükümlölüklerin yükünden kurtulma isteği bazen kayıt dışı ekonomik faaliyetlere sebep olsa da, hangi sebeple ve ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın, kayıt dışı ekonomi her durumda vergi kaybı yaratmaktadır. Genellikle kamuoyunda vergi kayıplarının sadece vergi kaçakçılığı yada kayıt dışı ekonominin varlığından kaynaklandığına dair bir inanıő olsa da, vergi yasalarının oluşturulmasına hakim olan siyasal anlayış ile vergi yönetimindeki etkinsizlik de vergi kayıplarının oluőmasında oldukça önemli bir paya sahiptir.<sup>110</sup>

Vergi kaybı ekonomik anlamda ve hukuki anlamda olmak üzere iki şekilde ele alınabilir.

Ekonomik anlamda vergi kaybı; kayıt dışı ekonominin olmadığı yani bütün faaliyetlerin kayıtlı olarak gerçekleőtirildięi bir durumda, toplam GSMH’ dan hareketle mevcut vergi yasaları da dikkate alınarak hesaplanan potansiyel vergi hasılatı ile gerçekleşen, başka bir deyişle idarenin elde ettiği, vergi hasılatı arasındaki fark olarak kabul edilir. Hukuki anlamda vergi kaybı ise; vergi yasalarına göre öngörölmüş olan gelir, servet veya harcamaların vergilendirme alanı dışında kalması sebebiyle devletin uğradığı gelir kaybıdır. Bu bakımdan vergi yasalarındaki hükümlere uygun hareket etmemek dolayısıyla ortaya çıkan vergi kaybı hukuki anlamda vergi kaybı olarak kabul edilirken, vergi istisna ve muafiyetlikleri ile başka bir deyişle vergi harcaması ile vergiden kaçınma hukuki anlamda vergi kaybı doğurmazlar, suç sayılmadıkları için bir cezaları da yoktur.<sup>111</sup>

Literatürde vergi kaçırma ve vergiden kaçınma kavramları çoğu kez birbiri yerine kullanılmakla beraber iki kavramında anlamı çok farklıdır. Biri suçken diğeri genellikle yüksek gelir grubuna sahip kişilerin daha az vergi ödemek için kullandıkları vergisel boşluklardan yararlanma őeklidir.

---

<sup>110</sup> Ömer Faruk Batirel, “**Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri**”, Türkiye’ de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, Panel, (Yayınlanmamış Tebliğ), T.C.M.Ü. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, (14 Haziran 1989, İstanbul):1.

<sup>111</sup> Yılmaz, 2006, 177.

Vergi kaçırma kavramı çoğunlukla ülkelerin yurt içi kanunlarında tanımlanmaktadır. Fakat yasal tanımlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

OECD’ nin de bu iki kavramla ilgili resmi tanımları yoktur.

Vergi kaçırma;

- bilinçli olarak ödenmesi gerekenden daha az vergi ödemek,
- gizleme, yanlış beyanda bulunma gibi yolları kullanarak daha az vergi ödemenin vergi kanunlarında genellikle bir suç olarak tanımlanan durumu ifade etmektedir.

Vergiden kaçınma da ise;

- Vergi rejiminin mükellef tarafından kendi lehine kullanılması yoluyla daha vergi ödemek hedeflenmektedir. Uygulama kanuni sınırlar içindedir, kanuna direkt olarak aykırılık yoktur. (Kanunun konuluş amacıyla çelişki vardır)

ABD vergi kanunlarında “vergiden kaçınma” kavramları tanımlanmıştır. Fakat Türk vergi kanunlarında da olduğu gibi, bir çok ülke vergi kanunlarında bu kavram tanımlanmamıştır.<sup>112</sup>

Gerek kayıt dışı ekonominin gerekse vergi dışı piyasa ekonomisinin tam ve doğru olarak tespit edilebilmesi son derece güç, hatta imkansızdır. Kayıt dışı ekonominin ve vergi dışı piyasa ekonomisinin tespit etmeye çalıştığı büyüklüklerin bir kısmı esasen “gizli” olarak sürdürülmektedir. Örneğin, uyuşturucu ticareti, kumar ve benzeri yasadışı yürütülen ekonomik faaliyetlerin parasal olarak büyüklüğünü tespit etmek ve aynı zamanda bu tür faaliyetler dolayısıyla devletin vergi kaybını hesaplamak hiç de kolay değildir. Bu amaçla yapılacak hesaplamalar hiçbir zaman bir tahminden öteye gidemez.<sup>113</sup>

Kayıt dışı gelirler bir taraftan vergi dairesinin bilgisi dışında kalması sebebiyle gelir vergisi kaybı yaratırken diğer taraftan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerce üretilen mal ve hizmetler kayıtlı ekonomik faaliyetlere entegre olmadığı ölçüde mübadelesi sırasında

---

<sup>112</sup> Özge Günay, “OECD Yaklaşımı Çerçevesinde Vergi Kaçırma ve Vergiden Kaçınma”, **Hesap Uzmanları Kurulu Vergi Dünyası Dergisi**, s.312, (Ağustos 2007):86-87.

<sup>113</sup> C.C.Aktan, **Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi**, Ankara: TOSYÖV Yayınları, (2000).

katma değer vergisi veya özel tüketim vergisi gibi dolaylı vergiler bakımından da kayıp yaratmaktadırlar. Bu sebeple kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybı aslında bu vergilerin tümü bakımından hesaplanmalıdır. Ancak genellikle sadece gelir vergileri bakımından yapılmaktadır.

Kanuni oranlardan hareketle, “kayıt dışı ekonomik faaliyetler vergilendirilseydi ne kadar vergi hasılatı elde edilebilirdi?” sorusunun yanıtı olarak elde edilen ve Tablo 19’ da “gelir vergisi kaybı” sütununda yer alan tutarlar, ilgili yıllar kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilmiş ve tabloda “gerçekleşen vergi hasılatı” sütununda yer alan tutarlara göre oldukça yüksektir.

**Tablo 19: Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı**  
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi) (1985-2004) (Milyar TL)(%)

| Yıllar | Kayıt Dışı Ekonomi | Gelir Vergileri Ortalama Oranı (Kanuni Oran) | Gelir Vergileri Kaybı | Gerçekleşen Gelir Vergileri Hasılatı | Kaybın Gerçekleşen Hasılatı Oranı (%) |
|--------|--------------------|----------------------------------------------|-----------------------|--------------------------------------|---------------------------------------|
| 1985   | 29.064             | 32                                           | 9.301                 | 1.772,7                              | 524                                   |
| 1986   | 26.871             | 35                                           | 9.405                 | 3.053,9                              | 308                                   |
| 1987   | 39.395             | 35                                           | 13.788                | 4.424,4                              | 312                                   |
| 1988   | 98.648             | 35                                           | 34.527                | 6.918,5                              | 499                                   |
| 1989   | 197.990            | 35                                           | 69.297                | 13.468,5                             | 514                                   |
| 1990   | 374.174            | 35                                           | 130.961               | 23.245,9                             | 563                                   |
| 1991   | 687.160            | 35                                           | 240.506               | 40.418,5                             | 595                                   |
| 1992   | 1.267.146          | 35                                           | 443.501               | 70.133,7                             | 632                                   |
| 1993   | 2.490.689          | 35                                           | 871.741               | 125.748,2                            | 693                                   |
| 1994   | 5.573.114          | 25                                           | 1.393.279             | 246.579,5                            | 565                                   |
| 1995   | 13.702.969         | 25                                           | 3.425.742             | 433.036,3                            | 791                                   |
| 1996   | 16.154.031         | 25                                           | 4.038.508             | 865.354,5                            | 466                                   |
| 1997   | 35.278.823         | 25                                           | 8.819.706             | 1.896.481,9                          | 465                                   |
| 1998   | 85.989.694         | 25                                           | 21.497.424            | 4.230.135,0                          | 508                                   |
| 1999   | 113.079.000        | 28                                           | 31.662.120            | 6.537.403,1                          | 484                                   |
| 2000   | 223.746.000        | 23                                           | 51.461.580            | 10.503.316,1                         | 489                                   |
| 2001   | 236.719.000        | 23                                           | 54.445.370            | 15.647.635                           | 348                                   |
| 2002   | 389.884.000        | 23                                           | 91.743.320            | 19.343.160                           | 474                                   |
| 2003   | 420.536.000        | 23                                           | 96.723.280            | 25.716.037                           | 376                                   |
| 2004   | 460.465.000        | 23                                           | 105.906.950           | 29.309.952                           | 361                                   |

**Kaynak:** Bütçe Gerekçeleri; 1989, 2000, 2002, 2006 ve <http://www.muhasabat.gov.tr>, Tablo.5, Tablo.6, ile Tablo.15’ deki verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

1985 yılında toplam 1 trilyon 772.2 milyar gelir ve kurumlar vergisi hasılatı elde edilmişken, kayıt dışı ekonomik faaliyetler dolayısıyla 9 trilyon 301 milyar TL, 1990 yılında 23 trilyon 245.6 milyar TL hasılat elde edilmişken 130 trilyon 961 milyar TL, 2000 yılında 10 katrilyon 503 trilyon 316,1 milyar TL hasılat elde edilmişken 51 katrilyon 461 trilyon 580 milyar TL, 2004 yılında 29 katrilyon 309 trilyon 952 milyar TL vergi kaybı olmuştur.

1985-2004 dönemi boyunca elde edilen hasılatla göre ortalama olarak yılda yaklaşık 5 kat kayıp gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonominin hacminde 2000 yılından itibaren görülen gerilemeye dayalı olarak, kayıt dışı ekonominin yarattığı vergi kaybının elde edilen hasılatla oranında da gerilemeler olmuştur. Nitekim 2000 yılından itibaren kayıt dışı ekonominin sebep olduğu gelir vergisi kaybının elde edilene oranı ortalama 4 kata inmiştir.

Türkiye’deki vergi hasılatının bu kadar düşük olmasının tek nedeni kayıt dışı ekonomik faaliyetler değildir. Vergi hasılatının düşük olmasını etkileyen bir diğer unsurda vergi istisna ve muafiyetleri nedeniyle bir kısım kayıtlı ekonomik faaliyetinde vergi alanın dışında kalarak vergi hasılatını düşürmesidir. Vergiden kaçınma davranışı da tıpkı vergi istisna ve muafiyetleri gibi vergi hasılatının düşük olmasına neden olmaktadır. Tablo 20’de kayıtlı ekonomide vergi istisna ve muafiyetleri ile vergiden kaçınma nedeniyle vergi hasılatında meydana gelen vergi kayıpları gösterilmiştir.

**Tablo 20: Kayıtlı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan Gelir Vergileri Kaybı**  
(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi) (1985-2004) (Milyar TL)(%)

| Yıllar | Kayıt Dışı Ekonomi | Gelir Vergileri Ortalama Oranı (Kanuni Oran) | Gelir Vergileri Kaybı | Gerçekleşen Gelir Vergileri Hasılatı | Kaybın Gerçekleşen Hasılatı Oranı (%) |
|--------|--------------------|----------------------------------------------|-----------------------|--------------------------------------|---------------------------------------|
| 1985   | 35.350             | 32                                           | 11.312                | 1.772,7                              | 638                                   |
| 1986   | 51.185             | 35                                           | 17.915                | 3.053,9                              | 586                                   |
| 1987   | 75.019             | 35                                           | 26.257                | 4.424,4                              | 593                                   |
| 1988   | 129.175            | 35                                           | 45.211                | 6.918,5                              | 653                                   |
| 1989   | 230.370            | 35                                           | 80.630                | 13.468,5                             | 598                                   |
| 1990   | 397.178            | 35                                           | 139.012               | 23.245,9                             | 598                                   |
| 1991   | 634.471            | 35                                           | 222.051               | 40.418,5                             | 549                                   |
| 1992   | 1.103.843          | 35                                           | 386.345               | 70.133,7                             | 551                                   |
| 1993   | 1.997.323          | 35                                           | 699.063               | 125.748,2                            | 556                                   |
| 1994   | 3.887.908          | 25                                           | 971.976               | 246.579,5                            | 394                                   |
| 1995   | 7.854.887          | 25                                           | 1.963.722             | 433.036,3                            | 453                                   |
| 1996   | 14.978.067         | 25                                           | 3.744.517             | 865.354,5                            | 432                                   |
| 1997   | 29.393.262         | 25                                           | 7.348.316             | 1.896.481,9                          | 387                                   |
| 1998   | 53.528.332         | 25                                           | 13.379.583            | 4.230.135,0                          | 316                                   |
| 1999   | 78.282.967         | 28                                           | 21.919.231            | 6.537.403,1                          | 335                                   |
| 2000   | 125.596.129        | 23                                           | 28.887.110            | 10.503.316,1                         | 275                                   |
| 2001   | 176.483.953        | 23                                           | 40.591.309            | 15.647.635                           | 259                                   |
| 2002   | 275.032.366        | 23                                           | 63.257.444            | 19.343.160                           | 327                                   |
| 2003   | 356.680.888        | 23                                           | 80.036.604            | 25.716.037                           | 311                                   |
| 2004   | 428.932.343        | 23                                           | 98.654.439            | 29.309.952                           | 336                                   |

**Kaynak:** Tablo 15 ve Tablo 19’ daki verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır

Tablo 20’ den kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler üzerinden alınan vergilerdeki kayıpların 1985 yılından 1993 yılına kadar çok daha yüksek olduğu, 1993 yılından itibaren, devam etmekle beraber daha düşük oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim, 1985 yılında 1993 yılına kadar yıllık ortalama 6 kat kayıp varken 1993 yılından itibaren ortalama 4 kata gerilemiştir.

Her ne kadar Türkiye’ de gelir vergisi tarifesinde en az geçim indirimi yoksa da, (yani gelirin belli bir kısmı tüm mükellefler için vergi dışı bırakılmamıştır), gelir vergileri matrahı GSMH’ ya eşit değildir. Bu durumu yaratan çeşitli faktörler arasında; gelir ve kurumlar vergisinde yer alan geniş istisna ve muafiyetlikler ile vergiden kaçınma ve

kaçırma olanaklarının varlığının yanı sıra, çeşitli gelir unsurlarının yasada belirtilmiş oranlarda kaynaktan kesinti suretiyle vergilendirilmesi de sayılabilir.

Genel bütçe gelirlerinin 2005 ve 2006 yılları arasındaki artışının vergi türleri itibarıyla nominal ve reel değişimi Tablo 21’ de görüldüğü gibidir. Tablo 21 incelendiğinde vergi gelirlerindeki artışın çok yüksek olmadığı görülmektedir. Kurumlar vergisi tahsilatındaki azalmanın nedeni ise Kurumlar Vergisi oranının düşürülmesidir. 2006 yılında 151.265.721 YTL olan toplam vergi gelirleri içinde 37.102.948 YTL olan Özel Tüketim Vergisi en yüksek paya sahipken, bu vergide 2005 yılına göre 2006 yılında sağlanan reel artış oranı oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır.

Özel Tüketim Vergileri içinde vergi tahsilatındaki en yüksek reel artış oranı ise dayanıklı tüketim ve diğer mallara ilişkin Özel Tüketim Vergisinde yaşanmıştır. Bunun nedeni ise dolar kurunun çok düşük olmasından dolayı bu mallara olan aşırı talep nedeniyle satış miktarlarındaki artıştır. Ancak 2005 ve 2006 vergi gelirleri karşılaştırıldığında reel olarak çok küçük bir artış sağlanmıştır. Bu düşük artış oranı ülkemizin vergi gelirini arttırmadaki başarısızlığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

**Tablo 21: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Nominal ve Reel Artış Oranları (2005-2006) (BİN YTL)**

| GELİRİN ÇEŞİDİ                     | 2005        | 2006        | Nominal Artış (%) | Reel (TEFE) (%) | Reel (TÜFE) (%) |
|------------------------------------|-------------|-------------|-------------------|-----------------|-----------------|
| VERGİ GELİRLERİ                    | 131.948.778 | 151.265.721 | 14,6              | 4,8             | 4,6             |
| GELİR, KAR VE SER.KAZANÇ.ÜZ.AL.VER | 40.433.099  | 44.175.055  | 9,3               | -0,1            | -0,3            |
| GELİR VERGİSİ                      | 26.849.808  | 31.727.706  | 18,2              | 8,1             | 7,8             |
| -Beyana Dayanan Gelir Ver.         | 1.501.833   | 1.656.774   | 10,3              | 0,9             | 0,7             |
| -Basit Usulde Gelir Vergisi        | 127.270     | 167.689     | 31,8              | 20,5            | 20,2            |
| -Gelir Vergisi Tevkifatı           | 24.257.578  | 28.900.839  | 19,1              | 9,0             | 8,7             |
| -Gelir Geçici Vergisi              | 963.127     | 1.002.404   | 4,1               | -4,8            | -5,0            |
| KURUMLAR VERGİSİ                   | 13.583.291  | 12.447.349  | -8,4              | -16,2           | -16,4           |
| - Beyana Dayanan Gelir Ver.        | 684.242     | 916.762     | 34,0              | 22,5            | 22,2            |
| -Kurumlar Vergisi Tevkifatı        | 155.078     | 225.159     | 45,2              | 32,8            | 32,5            |
| -Kurumlar Geçici Vergisi           | 12.743.971  | 11.305.428  | -11,3             | -18,9           | -19,1           |
| MÜLKİYET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER | 2.648.361   | 3.159.576   | 19,3              | 9,1             | 8,9             |
| -Veraset ve İntikal Vergisi        | 88.963      | 121.964     | 37,1              | 25,4            | 25,1            |
| -Motorlu Taşıtlar Vergisi          | 2.559.398   | 3.037.612   | 18,7              | 8,5             | 8,3             |

**Tablo 21 - devam**

|                                                      |            |            |       |       |       |
|------------------------------------------------------|------------|------------|-------|-------|-------|
| DAHİLDE ALINAN MAL VE HİZMET VERGİLERİ               | 61.011.974 | 68.986.168 | 13,1  | 3,4   | 3,2   |
| DAHİLDE ALINAN KDV                                   | 22.038.878 | 25.291.010 | 14,8  | 5,0   | 4,7   |
| -Beyana Dayanan Katma Değer Vergisi                  | 21.314.721 | 24.307.042 | 14,0  | 4,3   | 4,0   |
| -Katma Değer Vergisi Tevkifatı                       | 724.157    | 983.968    | 35,9  | 24,3  | 24,0  |
| ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ                                 | 33.621.775 | 37.102.948 | 10,4  | 0,9   | 0,7   |
| -Petrole ve Doğalgaz Ürünlerine İlişkin ÖTV          | 19.552.763 | 20.708.290 | 5,9   | -3,1  | -3,4  |
| -Motorlu Taşıt Araçlarına İlişkin ÖTV                | 4.284.992  | 4.152.358  | -3,1  | -11,4 | -11,6 |
| -Kolalı Gazoz, Alkollü İ ç. ve Tüt.Mamul İlişkin ÖTV | 9.063.084  | 11.263.042 | 24,3  | 13,7  | 13,4  |
| Dayanaklı Tüketim ve Diğer Mallara İlişkin ÖTV       | 720.936    | 979.258    | 35,8  | 24,2  | 23,9  |
| BANKA VE SİGORTA MUAMELLERİ VERGİSİ                  | 1.995.418  | 2.630.207  | 31,8  | 20,6  | 20,3  |
| ŞANS OYUNLARI VER.                                   | 312.325    | 358.769    | 18,1  | 8,0   | 7,7   |
| ÖZEL İLETİŞİM VERGİSİ                                | 3.043.578  | 3.593.234  | 18,1  | 8,0   | 7,7   |
| ULUS. TİC. ve MUAM.AL. VERGİLER                      | 21.838.289 | 27.579.814 | 26,3  | 15,5  | 15,2  |
| -Gümrük Vergileri                                    | 1.547.658  | 2.090.186  | 35,1  | 23,5  | 23,2  |
| -İthalde Alınan Katma Değer Vergisi                  | 20.224.772 | 25.432.537 | 25,7  | 15,0  | 14,7  |
| -Diğer Dış Ticaret Gelirleri                         | 65.859     | 57.091     | -13,3 | -20,7 | -20,9 |
| DAMGA VERGİSİ                                        | 2.569.516  | 3.167.277  | 23,3  | 12,7  | 12,5  |
| HARÇLAR                                              | 3.401.967  | 4.036.552  | 18,7  | 8,5   | 8,3   |
| -Tapu Harçları                                       | 1.254.550  | 1.629.293  | 29,9  | 18,8  | 18,5  |
| -Yargı Harçları                                      | 529.709    | 635.812    | 20,0  | 9,8   | 9,5   |
| -Noter Harçları                                      | 297.480    | 342.636    | 15,2  | 5,3   | 5,1   |
| -Pasaport ve Konsolosluk Harçları                    | 427.908    | 445.411    | 4,1   | -4,8  | -5,0  |
| -Trafik Harçları                                     | 447.011    | 464.484    | 3,9   | -5,0  | -5,2  |
| -Diğer Harçlar                                       | 445.309    | 518.916    | 16,5  | 6,6   | 6,3   |
| BAŞKAYERDE SINIFLANDIRMAYAN DİĞER VER.               | 45.572     | 161.279    | 253,9 | 223,7 | 222,9 |
| -Kaldırılan Vergiler Atıkları                        | 27.157     | 21.921     | -19,3 | -26,2 | -26,4 |
| -Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler       | 18.415     | 139.358    |       |       |       |

**Kaynak:** Gelir İdaresi Başkanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu

Türkiye’ de yapılan vergi denetimlerinde de incelenen matrahlarda ciddi matrah farkları tespit edilmiştir. Vergi türlerine göre yapılan inceleme sayısı ve bu incelemeler sonucu bulunan matrah farkları Tablo 22 ve Tablo 23’ de gösterilmiştir.

**Tablo 22: Vergi Türleri İtibariyle 2005 Yılı İnceleme Sonuçları**

| <b>Vergi Türü</b>     | <b>İnceleme Sayısı</b> | <b>İncelenen Matrah (YTL)</b> | <b>Bulunan Matrah Farkı (YTL)</b> |
|-----------------------|------------------------|-------------------------------|-----------------------------------|
| Gelir Vergisi         | 26.356                 | 1.290.660.027                 | 644.970.970                       |
| Kurumlar Vergisi      | 12.514                 | 5.462.496.748                 | 6.248.829.614                     |
| Katma Değer Vergisi   | 22.203                 | 15.740.798.929                | 2.970.576.544                     |
| Bank. Sig. Mua. Ver.  | 2.487                  | 8.451.418.433                 | 26.339.750.854                    |
| Veraset ve İnt. Ver.  | 90                     | 14.677.108                    | 29.692.314                        |
| Damga Vergisi         | 545                    | 213.005.449                   | 726.637.689                       |
| Kat. Değ. Ver. İadesi | 990                    | 54.058.493                    | 30.055.970                        |
| Geçici Vergi          | 7.066                  | 202.802.534                   | 630.634.470                       |
| Diğer                 | 32.327                 | 1.118.549.496                 | 1.094.205.733                     |
| <b>Toplam</b>         | <b>104.578</b>         | <b>32.548.467.217</b>         | <b>38.715.354.158</b>             |

**Kaynak:** Gelir İdaresi Başkanlığı 2005 Yılı Faaliyet Raporu

Tablo 22 ve 23’ deki veriler incelendiğinde Gelir İdaresi Başkanlığının yaptığı incelemelerde ciddi matrah farkları tespit ettiği görülmektedir. Tablo 22 ve Tablo 23’ de görüldüğü gibi Katma Değer Vergilerinde yapılan inceleme sayıları 2005 ve 2006 yıllarında oldukça yüksektir. 2005 yılında yapılan toplam 104.578 incelemenin 22.203 tanesi Katma Değer Vergisi matrahları üzerine yapılmış ve incelenen 15.740.798.929 YTL matrahta 2.970.576.544 YTL matrah farkı bulunmuştur. 2006 yılında ise yapılan 110.442 incelemenin 28.250 tanesi Katma Değer Matrahlara yapılmış ve 20.534.245.811 YTL matrahta 3.271.063.370 YTL matrah farkı bulunmuştur. 2005 ve 2006 yıllarında yapılan incelemelerde en yüksek matrah farkları Banka Sigorta Muameleleri vergisinde bulunmuştur. 2005 yılında 8.451.418.433 YTL matrah üzerinde yapılan 2.487 incelemede 26.339.750.854 YTL matrah farkı bulunmuştur. 2006 yılında ise, 15.840.630.088 YTL matrah üzerinde yapılan 1.395 inceleme sonucunda 32.969.836.717 YTL matrah farkı tespit edilmiştir.

**Tablo 23: Vergi Türleri İtibariyle 2006 Yılı İnceleme Sonuçları**

| <b>Vergi Türü</b>     | <b>İnceleme Sayısı</b> | <b>İncelenen Matrah (YTL)</b> | <b>Bulunan Matrah Farkı (YTL)</b> |
|-----------------------|------------------------|-------------------------------|-----------------------------------|
| Gelir Vergisi         | 27.378                 | 1.898.934.632                 | 2.018.374.839                     |
| Kurumlar Vergisi      | 10.480                 | 4.622.578.286                 | 4.405.318.870                     |
| Katma Değer Vergisi   | 28.250                 | 20.534.245.811                | 3.271.063.370                     |
| Bank. Sig. Mua. Ver.  | 1.395                  | 15.804.630.088                | 32.969.836.717                    |
| Veraset ve İnt. Ver.  | 110                    | 9.318.338                     | 9.327.936                         |
| Damga Vergisi         | 923                    | 417.986.292                   | 1.472.093.866                     |
| Kat. Değ. Ver. İadesi | 2.030                  | 2.130.438.291                 | 845.966.069                       |
| Geçici Vergi          | 11.133                 | 356.121.314                   | 1.928.576.127                     |
| Diğer                 | 28.743                 | 1.022.385.628                 | 498.925.619                       |
| <b>Toplam</b>         | <b>110.442</b>         | <b>46.796.638.680</b>         | <b>47.419.483.413</b>             |

**Kaynak:** Gelir İdaresi Başkanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu

Yapılan incelemeler sonucunda her iki yılda da incelenen matrahın %100' ünden fazla matrah farkı tespit edilmiştir. Bu da Türkiye' de vergi toplamadaki etkinsizliği bir kez daha ortaya koymaktadır. Bulunan matrah farkları dolayısıyla incelenen mükelleflere vergi cezaları kesilmiştir.

Maliye Bakanlığına bağlı Maliye Müfettişleri , Hesap Uzmanları ile Gelir İdaresi Başkanlığının Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Denetmenleri ile Vergi Dairesi Müdürlerince 01.01.2005- 31.12.2005 tarihleri arasında yapılan vergi incelemeleri ve diğer denetimlerde bulunan matrah farkları ve kesilen cezaların tutarları Tablo 24' de gösterilmiştir.

**Tablo 24: Yapılan İncelemelerin Vergi Türleri İtibariyle Dağılımı (2005) (YTL)**

| <b>Vergi Türü</b>    | <b>İncelenen Matrah</b> | <b>Bulunan Matrah Farkı</b> | <b>Tarhı İstenen Vergi</b> | <b>Kesilmesi İstenen Ceza</b> |
|----------------------|-------------------------|-----------------------------|----------------------------|-------------------------------|
| Yıllık Gelir Vergisi | 19.003.632              | 82.759.305                  | 23.246.261                 | 29.771.987                    |
| Gelir Ver.Muhtasar   | 63.217.619              | 105.014.561                 | 57.049.030                 | 97.070.540                    |
| Kurumlar Vergisi     | 516.441.597             | 1.297.700.622               | 85.511.505                 | 129.796.692                   |
| Kur. Ver. Stopajı    | 0                       | 56.215                      | 10.891                     | 16.742                        |
| K.D.V.               | 1.049.336.007           | 1.482.289.093               | 232.270.156                | 371.496.256                   |
| B.S.M.V.             | 7.648.432.225           | 25.912.036.494              | 28.951.895                 | 77.348.019                    |
| Gelir Geçici Vergi   | 1.364.959               | 15.672.322                  | 3.048.514                  | 3.768.325                     |
| Kurum Geçici Vergi   | 70.448.057              | 496.789.782                 | 63.172.422                 | 100.631.744                   |
| Damga Vergisi        | 71.849.399              | 30.201.700                  | 1.074.985                  | 506.816                       |
| Fon Payı             | 3.376.303               | 32.203.730                  | 3.243.630                  | 6.118.515                     |
| Eğitime Katkı Payı   | 67.825.408              | 97.452.626                  | 5.177.012                  | 4.155.560                     |
| Özel İşlem Vergisi   | 127.599.188             | 119.665.675                 | 38.786.744                 | 1.056.029                     |
| Damga Vergisi        | 48.560.397              | 418.218.670                 | 2.789.292                  | 5.403.152                     |
| Özel Usul.Cezası     | 3.731.880               | 334.538                     | 125.075                    | 7.777.182                     |
| Özel Tüketim Ver.    | 18.354.190              | 118.734.084                 | 28.595.689                 | 39.674.067                    |
| Veraset ve İnt.Ver.  | 8.988.687               | 25.644.199                  | 2.051.436                  | 370.553                       |
| Tapu Harcı           | 444.300                 | 4.064.997                   | 48.097                     | 65.234                        |
| <b>Toplam</b>        | <b>9.748.973.850</b>    | <b>30.233.835.613</b>       | <b>575.152.634</b>         | <b>875.027.413</b>            |

**Kaynak:** Gelir İdaresi Başkanlığı 2005 Yılı Faaliyet Rapor

Gelir Kontrolörleri tarafından 2006 yılı içerisinde 1.024 mükellef nezdinde vergi incelemesi tamamlanmış ve 3.414 adet vergi inceleme raporu düzenlenmiştir. Ayrıca 60 adet Vergi Tekniği Raporu ve 74 adet Kaçak Suçu Raporu düzenlenmiştir.<sup>114</sup>

<sup>114</sup> Gelir İdaresi Başkanlığı, 2006 Yılı Faaliyet Raporu

**Tablo 25: Yapılan İncelemelerin Vergi Türleri İtibariyle Dağılımı (2006) (YTL)**

| <b>Vergi Türü</b>      | <b>İncelenen Matrah</b>  | <b>Bulunan Matrah Farkı</b> | <b>Tarhı İstenen Vergi</b> | <b>Kesilmesi İstenen Ceza</b> |
|------------------------|--------------------------|-----------------------------|----------------------------|-------------------------------|
| Yıllık Gelir Ver.      | 36.155.769,52            | 834.488.383,38              | 82.374.342,36              | 79.224.824,40                 |
| Kurumlar Vergisi       | 381.244.134,10           | 877.826.391,52              | 238.379.077,283            | 338.061.967,27                |
| K.D.V                  | 1.746.829.449,93         | 507.541.737,23              | 58.810.446,25              | 122.999.785,15                |
| K.D.V. İadesi          | 1.766.643.728,13         | 788.979.345,25              | 975.026.837,37             | 424.549.708,12                |
| B.S.M.V.               | 15.560.775.669,87        | 32.006.882.814,09           | 39.891.625,11              | 40.013.424,12                 |
| Geçici Vergi           | 149.180.602,17           | 1.512.781.983,35            | 192.557.625,76             | 261.605.146,23                |
| Fon Payı               | 10.144.455,44            | 122.091.538,31              | 13.789.669,34              | 15.244.575,36                 |
| Damga Vergisi          | 854.251,02               | 445.684.369,86              | 2.387.254,11               | 3.449.772,83                  |
| Veraset ve İnt.Vergisi | 100.000,00               | 1.301.263,41                |                            |                               |
| Diğer                  | 95.620.147,29            | 102.703.107,22              | 31.914.109,33              | 54.304.739,02                 |
| <b>Toplam</b>          | <b>19.747.548.207,47</b> | <b>37.200.280.933,62</b>    | <b>1.635.157.986,91</b>    | <b>1.339.453.942,50</b>       |

**Kaynak:** Gelir İdaresi Başkanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu

Vergi incelemeleri sonucunda büyük miktarda vergi cezaları kesilmiştir. Fakat maalesef bu cezaların büyük kısmı tahsil edilememektedir. Bu cezaların tahsil edilememe nedenlerinden biri de tarhiyata konu olan vergi matrahlarına vergi idaresi tarafından uzlaşma komisyonları oluşturulması ve bu matrahlar üzerinden kesilen cezaların uzlaşma komisyonunda uzlaşma sağlanarak indirilmesidir.

## 10. TÜRKİYE’ DE KAYIT DIŞI EKONOMİK FAALİYETLERİN ÖNLENMESİ İLİŞKİN POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu gün Türkiye ekonomisinin içine düştüğü en önemli politikaların başında hiç kuşkusuz devletin gelir ile giderleri arasındaki dengesizlik yatmaktadır. Hazinenin yapmış olduğu giderlerini, vergilerle karşılayamaması ve buna bağlı olarak, iç ve dış borçlanmaya gitmesi, ülkeyi içinden çıkılması güç bir borç krizine sürüklemektedir.<sup>115</sup> Mevcut bütçe açıkları ve bunların doğurduğu iktisadi krizlerin çözümü kayıt dışı ekonominin önlenmesi ile gerçekleştirilebilir.

Kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik olarak şu tedbirler alınmalıdır.<sup>116</sup>

1. Ekonomik ve sosyal konulardaki düzenlemelerin, toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı ile, günümüz ihtiyaçlarını ve özelliklerinin dikkate alarak basitlik, adalet ve etkinlik ilkeleri doğrultusunda birbiri ile koordineli yapılması,
2. Çok sayıda ve çok farklı dilimlerde uygulanan vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi, sayısının ve oldukça yüksek olan oranların düşürülerek rekabetçiliği caydırmayacak en uygun vergi oranlarının belirlenmesi,
3. Kesimler arasındaki vergi yükü adaletsizliğinin, kayıt dışı faaliyetlere yol açmayacak şekilde giderilmesi ve ücretlilerin vergi yükünün düşürülerek, istihdam üzerindeki vergi ve benzeri kesintilerin azaltılması,
4. Yaygın olarak kullanılan vergi teşviklerinin ve muafiyetlerinin ve istisnaların gözden geçirilerek asgari bir seviyeye indirilmesi,
5. Verilemede üniter /tekil sistemden uzaklaştıran uygulamaların düzeltilmesi,
6. Belge ve kayıt düzenini bozan götürü ve benzeri usulde vergilemenin kapsamının daraltılması,

---

<sup>115</sup> Mehmet Karagül, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi”, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi** s.3 (1997):185.

<sup>116</sup> Ilgın, 2002, 152-154.

7. Herkese bir vergi numarası verilmesi uygulamasının yaygınlaştırılarak izlemenin işlevsel hale getirilmesi, hatta bunun vatandaşlık numarası, nüfus kağıdı, pasaport ve sosyal güvenlik numaraları ile aynı olacak şekilde düzenlenmesi,
8. Kredi kartı kullanımı arttırılmalıdır,
9. Vergi idaresinin yeniden yapılandırılarak tam olarak otomasyona geçişin sağlanması; idare ile mükellef arasındaki ilişkilerinde işlemlerin basitleştirilerek kırtasiyeciliğin azaltılması; vergi toplamada bankalar sisteminden daha yaygın olarak yararlanılması,
10. Vergi denetim birimleri ve diğer birimler arasındaki koordinasyon güçlendirilerek denetimlerin daha yoğun ve etkin bir şekilde yapılmasının sağlanması,
11. Vergi beyannamelerinin daha sağlıklı düzenlenmesi bakımından muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinden azami ölçüde yararlanılması,
12. Vergi yasalarının çok sık değiştirilmesini gerektirmeyecek ve karışıklıklara meydan vermeyecek şekilde düzenlenmesi,
13. Faturalı ve fişli alış-veriş düzeninin yerleştirilmesi ve düzenli denetimi; ticari defterlerin denetiminin sağlanması,
14. Vergiye dahil olmayan veya düşük vergili rant gelirlerinin vergi kapsamının genişletilmesi,
15. Vergi cezalarının caydırıcı olacak şekilde konulması ve sık sık af yoluna gidilmemesi gibi vergisel tedbirler,
16. Verimli istihdam imkanlarının arttırılması, kayıtlı çalıştırma denetimine etkinlik kazandırılması,
17. Esnek zamanlı ve kısmi zamanlı çalışma imkanları konusundaki hukuki boşluğun giderilmesi,
18. Tarım kesiminin kendine özgü çalışma ilişkilerini dikkate alacak şekilde, sosyal güvenlik kapsamının genişletilerek uygulanması için yasal düzenlemelerin işletilmesi,

19. İşgücü maliyetini arttıran ve kayıt dışı istihdamı teşvik eden yüksek sigorta prim kesintilerinin aşağı çekilmesinin sağlanması; sağlık sigortasının emeklilik sigortasından ayrılarak, her iki kaynağında kendi mantıklarına uygun ve karlı şekilde değerlendirilerek hizmet sunumunun arttırılması ,
20. Meslek eğitimi sisteminin piyasaya dönüklüğü, meslek standartları ve meslek belgelendirme sisteminin kurulması ve ömür boyu meslek eğitimine ulaşma yollarının açılması,
21. Çocuk işçi çalıştırılmasının ILO sözleşmesine Türkiye' nin attığı imza ile uyumlu olarak kararlılıkla ortadan kaldırılması,
22. Daha sonra erken yaşlardan itibaren, çıraklığın eğitim sistemiyle bağdaştırılmasının sağlanması,
23. Üretimde verimlilik artışına ve toplam kalite yöntemine yönelik düzenlemelerin yapılması,
24. Sosyal güvenlik kuruluşlarının etkin hizmet verebilmesi ve cazibelerinin arttırılması için, söz konusu kuruluşlarda norm ve standart birliğinin sağlanması, denetimlerin arttırılması,
25. Erken emekliliğin kaldırılması, bunun için uygulama boyutunun hızlandırılması için yeni düzenlemeler yapılması,
26. Herhangi bir kamu sigorta kurumundan emeklilik aylığı alırken, ayrı bir yerde ücretli kayıtsız çalışabilme ayrıcalığının kaldırılması,
27. Karlı iş kolları ve yerlerde iş kurma danışmanlığının düzenli şekilde başlatılması gibi çalışma hayatıyla ilgili tedbirler,
28. İş kurma ile ilgili işlemlerin azaltılması ve illerde aynı mercilerde toplanması,
29. Serbest ticaretin geliştirilmesi, komşu ülkelerle ticaretin açılması gibi kayıtlı istidamı arttırıcı tedbirlerin alınması,
30. Yasa dışı malların kaçakçılığının önlenmesine yeni yollarla yaklaşılması,

31. İstatistiklerin daha gerçekçi bir şekilde, kayıt dışı olarak yürütülen faaliyetleri de kapsayacak şekilde tutulmasını sağlamaya yönelik olarak, DİE' nin ulusal bilgi sistemi koordinatörlüğü fonksiyonuna kavuşturularak, kurumlar arası düzenli bilgi akışının sağlanması gibi tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonominin gelişip büyümesinde iktisadi ve sosyal faktörlerinde çok önemli bir payı vardır. Bu nedenle iktisadi ve sosyal alanda da bir takım tedbirlerin alınması gerekmektedir.<sup>117</sup> Bunlar;

1. Enflasyonla, işsizlikle ve yoksullukla mücadele edilmelidir,
2. KOBİ' leri devlet kayıtlarına alacak tedbirler alınmalıdır,
3. Köyden kente göçü azaltacak tedbirler alınmalıdır,
4. Nüfus artış hızı düşürülmelidir.

Alınacak tedbirlerin sonuç vermesi ancak halkın da katılımın sağlanması ve vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bu sebeple üretici ve tüketici eğitimi konusunun da ihmal edilmemesi gerekmektedir.

Alınacak her türlü tedbire rağmen kayıt dışılığı tamamen önlenebileceğini düşünmek aşırı iyimserlik olacaktır. Ortak ihtiyaçlar ve bu ortak ihtiyaçların gereği olarak kamu kesimi ve hükümetler var olduğu sürece, toplumsal yaşamın ve ortak ihtiyaçların finansman gereği olarak düşük düzeyde de olsa vergileme, düzenleme ve kısıtlamalar söz konusu olacağı için faaliyetlerini kayıt dışı olarak yürütmek isteyen kimseler ve kayıt dışılık her zaman söz konusudur.

Ayrıca, dış ekonomik rekabetin arttığı dönemlerde maliyetlerin bu yolla düşürülerek rekabet gücünün ve pazarların kaybedilmemesi gibi geçici faydaları da olabilen bu durum konjonktürel olarak ortaya çıkabilecektir. Bu açıdan, amaç, kayıt dışılığı tamamen yok etmek yerine boyutları topluma ve ekonomiye sorun oluşturmayacak bir seviyeye çekmek olmalıdır.<sup>118</sup>

---

<sup>117</sup> Yılmaz, 2006, 220

<sup>118</sup> Ilgın, 2002, 154.

## 11. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE MÜCADELE

Günümüzde dünyadaki kayıt dışı sektörün büyüklüğü 3 trilyon dolar olarak tahmin edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise kayıt dışı ekonomi, GSMH' nin yüzde10-15' i civarındadır. Türkiye' nin kayıt dışı ekonomide en kötü ülkeler olan Nijerya, Mısır ve Tunus' un (yüzde 68-76) hemen ardından gelmektedir.

Kayıt dışı Ekonominin Resmi GSMH'ya Oranı (Yüzde)

Gelişmiş Ülkeler Ortalaması : 15

Gelişmekte Olan Ülkeler Ortalaması : 30

Türkiye : 66

Ülkemizde art arda yaşanan ekonomik krizler kayıt dışı faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde, işsiz kitleler kayıtlı ekonomide bulamadıkları istihdam imkanlarını kayıt dışı faaliyetlerde aramaktadırlar. İşletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini kayıt dışı faaliyetlere yönelterek istihdam ve üretim maliyetlerini düşürmeye çalışmışlardır.

Özellikle sanayi sektöründe, teknolojik gelişmelerden dolayı emeğe dayalı üretim yerini makineye dayalı üretime bırakmıştır. Bu durum nitelsiz iş gücünün işsiz kalmasına neden olmuştur. İşsiz kalan bu işgücü de geçim kaygısıyla kayıt dışı faaliyetlere yönelmiştir.

Kayıt dışılıkla mücadelede başarı için kayıt dışılığın önemli boyutlarından biri olan kayıt dışı istihdamın azaltılması gerekmektedir. Avrupa Komisyonunun yaptırdığı çalışmalarda kayıt dışı istihdamla mücadelede önleyici ve engelleyici tedbirler ile caydırıcı yaptırımların beraber kullanılacağı bir yöntemin en iyi mücadele sistemiği olacağı vurgulanmaktadır.

Aşağıdaki Tablo 26' da AB' ye üye olan ülkelerde kayıt dışı istihdam ile mücadelede söz konusu olan uygulamalar ve hukuki düzenlemeler yer almaktadır.

**Tablo 26: Kayıt Dışı İstihdam ile Mücadelede Ülke Uygulamaları ve Düzenlemeleri**

| <b>Ülke Adı</b> | <b>Hukuki Düzenlemeler</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                            | <b>Uygulamalar</b>                                                                                                                                |
|-----------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Almanya 2003    | -Mevcut kontrol ve denetimlerin kuvvetlendirilmesi,<br>-Yasal düzenlemelerde basitleştirme<br>-Yasa dışı istihdam sağladığı tespit edilen işverenlerin devlet ihalelerine çağrılmamaları<br>-Eyaletler arası işbirliğinin ve eş güdümün sağlanması<br>-Özellikle inşaat sektöründe denetime özel ilginin gösterilmesi | -Mini-job uygulamasının başlatılması<br>-Yeni iş yeri açma işlemlerinin basitleştirilmesi<br>-Yeni açılan iş yerlerine finansal destek sağlanması |
| Almanya 2002    | -Hollanda, Danimarka, ve Çek Cumhuriyeti ile karşılıklı işbirliği ve eşgüdüm sağlanması                                                                                                                                                                                                                               |                                                                                                                                                   |
| Almanya 2001    | -Vergi ve istihdam otoriteleri tarafından kontrollerin arttırılması<br>-Çalışma mevzuatında değişiklikler yapılması<br>-Yaptırımların ağırlaştırılması                                                                                                                                                                | -Çek servisinin başlatılması<br>-Gelir vergisinin düşürülmesi ve temel vergi indirimlerinin arttırılması                                          |
| Avusturya 2003  | -Denetim kapasitesinin 94 kişiden 200 kişiye çıkarılması<br>-Yasa dışı göçmenlerin çalışmasını engelleyici komisyonun oluşturulması<br>-Sosyal sigorta için çipli kart uygulamasına geçilmesi                                                                                                                         | -İdari yüklerin azaltılması<br>-Düzenlemelerin basitleştirilmesi<br>-Vergi revizyonu ve indirimi<br>-Çalışma düzeninin esnekleştirilmesi          |
| Avusturya 2002  | -Kontrol birimlerinin Maliye Bakanlığı altında birleştirilmesi                                                                                                                                                                                                                                                        |                                                                                                                                                   |
| Avusturya2001   | -Çalışma düzeninde kontrollerin arttırılması                                                                                                                                                                                                                                                                          | -Düzenlemelerin basitleştirilmesi<br>-Esnek çalışma zamanlarının düzenlenmesi                                                                     |
| Belçika 2003    | -Kontrollerin arttırılması<br>-Yeni kontrol kriterlerinin getirilmesi                                                                                                                                                                                                                                                 | -hane halkı üretiminin kayıtlı olması için düzenlemeler yapılması<br>-Mevcut düzenlemelerin basitleştirilmesi<br>-Bürokrasinin azaltılması        |
| Belçika 2001    | -Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi                                                                                                                                                                                                                                                                               | -Yeni işe başlayanlarla ilgili düzenlemelerin basitleştirilmesi                                                                                   |

**Tablo 26- devam**

|                 |                                                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                                                                |
|-----------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Danimarka 2003  | -Sistematiik vergi kaçırmayı önlemek üzere kontrol mekanizmasının kuvvetlendirilmesi                                                                                                                                     | -Vergi revizyonu ve indiriminin yapılması<br>-Düzenlemelerin basitleştirilmesi                                                                                                                                                                 |
| Danimarka 2001  | -Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi                                                                                                                                                                                  | -Vergi revizyonu ve indiriminin yapılması                                                                                                                                                                                                      |
| Finlandiya 2003 | -Yatırımların artırılması<br>-Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                |
| Fransa 2003     | -Mevcut kontrol ve denetim birimlerinde eşgüdüm sağlanması<br>-Bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi<br>-Uluslararası boyutta eşgüdüm sağlanması                                                                   | -Özellikle turizm ve tarım piyasalarında mevsimsel işlerde istihdam piyasasının akıcılığının sağlanması<br>-Sektörel kontrol mekanizmasının oluşturulması<br>-Düzenlemelerin basitleştirilmesi<br>-Atipik çalışma düzenlemelerinin getirilmesi |
| Fransa 2002     | -Kaçak işçiliğın kontrolü için başka ülkelerle işbirliği yapılması (Almanya-Fransa anlaşması)                                                                                                                            | -Kayıt dışının yapısının anlaşılması için sektörel çalışmaların yapılması<br>-Kontrol ve denetim ölçütlerinin entegre edilmesi                                                                                                                 |
| Fransa 2001     | -Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi<br>-Yerel idareler arasında bilgi paylaşımının sağlanması                                                                                                                        | -Mevsimsel işlemler için düzenlemelerin basitleştirilmesi                                                                                                                                                                                      |
| Hollanda 2003   | -Denetim ve kontrollerin kuvvetlendirilmesi<br>-Yasa dışı göçmen transferlerinden maddi menfaat sağlayanlara ağır para cezalarının verilmesi<br>-Yolsuzluklarla mücadele için mecburi kimlik bildirimlerinin getirilmesi | -Yasal ve İdari düzenlemelerin basitleştirilmesi<br>-Beyan edilen temizlik işlerine doğrudan parasal destek verilmesi                                                                                                                          |
| Hollanda 2001   | -Mevcut kontrol ve denetim birimlerinin kuvvetlendirilmesi<br>-Yaptırımların ağırlaştırılması                                                                                                                            | -Emek yoğun hizmetlerde KDV indirimin yapılması<br>-İşverenlere daha yüksek oranlarda vergi indirimi sağlanması                                                                                                                                |

**Tablo 26- devam**

|                |                                                                                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                             |
|----------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| İngiltere 2003 | -Bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi<br>- Mevcut kontrol ve denetim birimlerinin kuvvetlendirilmesi<br>-Kayda geçiş için destek verilmesi                                  | -Yeni iş kurma sürecinin basitleştirilmesi ve destek sağlanması<br>-Kamunun içinde farklı bölümlerde yapılan çalışmalar arasında eşgüdümün kurulması                                        |
| İngiltere 2001 | -Kontrol ve denetimlerin kuvvetlendirilmesi                                                                                                                                        |                                                                                                                                                                                             |
| İrlanda 2003   | -Kayıt dışı çalışanların afişe edilmesi<br>-Denetim ve uygulama birimlerinin kuvvetlendirilmesi<br>-Sosyal güvenlik sisteminde yolsuzluk ve sahtekarlık ve istismarın engellenmesi | -İnşaat sektörlerine dikkat edilmesi<br>-Düzenli vergi ödeyen mükellefler e işlemsel kolaylıkların sağlanması                                                                               |
| İrlanda 2001   | -Kontrol ve denetimin artırılması<br>-Yaptırımların ağırlaştırılması                                                                                                               | -Kişisel vergilerin indirilmesi<br>-Sosyal güvenlik sistemi katkı paylarının azaltılması                                                                                                    |
| İspanya 2003   | -Ev işleri, geçici ve mevsimsel işler,turizm ve belli bazı coğrafi bölgelerde denetim ve kontrollerin yoğunlaşması                                                                 | -Çalışanların sosyal güvenlik ödemeleri ve vergi yüklerinin düşürülmesi<br>-Yeni kurulan şirketlerin vergi yüklerinin azaltılması<br>-İşverenlerin sosyal güvenlik ödemelerinin düşürülmesi |
| İspanya 2002   | -Mevcut kontrol ve denetimlerin kuvvetlendirilmesi                                                                                                                                 | -İdari yüklerin azaltılması, illegal göçmenlere yönelik uygulamalar                                                                                                                         |
| İsveç 2003     | -Kontrol mekanizmalarının daha verimli kullanılması<br>-Bilinçlendirme kampanyalarının yapılması<br>-İnşaat sektöründe vergi toplamak için yeni sisteme geçilmesi                  | -Hane halkı üretimi ile ilgili beyanlarda vergisel kolaylıklar sağlanması                                                                                                                   |
| İtalya 2003    | -İdare cezalarının artırılması                                                                                                                                                     | -Bölgesel komitelerin oluşturulması<br>-Danışmanlık hizmetlerinin verilmesi                                                                                                                 |

**Tablo 26- devam**

|                 |                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |                                                                                                                                          |
|-----------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| İtalya 2001     | -KDV, gelir ve kurumlar vergilerinin yeniden yapılandırılması<br>-Vergi ve iş gücü piyasası yetkilileri tarafından yapılan kontrollerin artırılması                                                                                                                                              | -Ücret ayarlama anlaşmalarının yapılması<br>-Kayıt dışı ile mücadelede ulusal bir komisyonun kurulması                                   |
| Lüksemburg 2003 | -Mevcut kontrol ve denetim birimlerinde eşgüdümün sağlanması                                                                                                                                                                                                                                     | -Hane halkı üretimi yapanları istihdam edenlere işlem ve vergi kolaylıkları sağlanması                                                   |
| Portekiz 2003   | -Mevcut denetim ve kontrol birimlerinin eşgüdümünün sağlanması ve kuvvetlendirilmesi<br>-Göçmen çalışma vizeleri ile ilgili yeni hukuki düzenlemelerin yapılması<br>-Bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi<br>-Kayıt dışı istihdamı takip etmek için temel bilgi sisteminin geliştirilmesi | -Kayıt dışı kalmanın faydasını azaltan vergisel ve idari yükümlülüklerin azaltılması<br>-Kayıt içinde kalmanın getirilerinin artırılması |
| Yunanistan 2003 | -Yunan Sosyal Güvenlik Sistemi Kurumu (IKA) ve İş Müfettişleri Birliği' nin (SEPE) modernize edilmesi                                                                                                                                                                                            | -Düzenlemelerin basitleştirilmesi<br>-Ulusal sigorta sisteminde reform yapılması                                                         |
| Yunanistan 2001 | -Mali denetimlerin artırılması<br>-Ceza ve yaptırımların artırılması<br>-Göçmen işçilerin statülerinde düzenlemelerin yapılması                                                                                                                                                                  | -Ücret dışı istidam yükümlülüklerinin azaltılması<br>-Küçük işletmeler için uygun vergi indirimlerinin yapılması                         |

**Kaynak:** Renooy, P., Ivarsson, O. van der Wusten-Gritsai ve R. Meijer, 2004, “Undeclared Work in an Englared Union: An Analysis of Undeclared Work: An In-Depth Study of Specific Items”, Son Rapor European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs

## 12. SONUÇ

Türkiye’ deki kayıt dışı ekonominin oluşmasına neden olan faktörleri tespit edip kayıt dışı ekonominin hacmini ve doğurduğu vergi kaybını tahmin etmeye yönelik olarak yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve yapılan tespitler şu şekilde özetlenebilir.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması ve boyutlarının genişlemesinde rol oynayan nedenler arasında; vergi denetimleri, vergi oranları, vergi ceza oranları ve vergi benzeri yükümlülük olarak sosyal güvenlik yükümlülüklerinden oluşan vergisel faktörler, devletin ekonomiye müdahaleleri, kamusal yasaklar ile hukuki ve idari nedenlerin oluşturduğu kamu kesiminden kaynaklanan nedenler, enflasyonun etkisi, ölçek büyüklüğü, krizler ve küreselleşmenin oluşturduğu ekonomik nedenler, sendikalar ücret esnekliği, sosyal güvenlik yükümlülükleri, işsizlik ücretlerin düşüklüğü ve çalışma saatlerinin oluşturduğu emek piyasasındaki nedenler, ekonomik gelişmişlik düzeyi, hızlı nüfus artışının oluşturduğu sosyo-ekonomik nedenler, ekonomik kesimlerin yapısal özelliği, üretim yapısı ve üretim yapısını belirleyen talebin özelliği gibi yapısal nedenler, yaş, medeni hal, cinsiyet, gelir seviyesi, eğitim seviyesi, eğitim düzeyi, etnik köken ve meslek, sosyal ya da kişisel çıkarların ön planda tutulması, toplumsal baskı, diğer mükelleflerin vergi kaçırma durumu, devlet harcamaları ile ilgili kanaat ve vergi sisteminin adaleti ile ilgili algılayışın oluşturduğu sosyolojik faktörler ve bu nedenlerin dışında teknolojik gelişmeler ve kayıt dışı ekonominin kendisi yer almaktadır.

Günümüzde ister gelişmiş ülke olsun, isterse gelişmekte olan ülke olsun, tüm ekonomilerin önemli problemlerinden biri olan kayıt dışı ekonomi; nedenleri sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında diğer ekonomik sorunlardan etkilendiğini son derece kompleks yapıli bir kavram olduğu görölmektedir. Fakat kayıt dışı ekonomi bünyesinde iktisadi faktörlerin dışında, sosyal, psikolojik, siyasi ve ahlaksal boyutları da barındıran, teorik olarak bir sürü çözüm önerisi getirilen ama bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamızda kayıt dışı ekonominin tahmin araçları olarak doğrudan ölçme yaklaşımı ve dolaylı ölçme yaklaşımı kullanılmıştır ve bu iki başlıktan dolaylı ölçme yaklaşımı başlığı da GSMH Yaklaşımı, İstihdam yaklaşımı, Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı ve Parasal Yaklaşım alt başlığı altında incelenmiş ve Parasal Yaklaşım da kendi içinde Sabit Oran Yaklaşımı, İşlem Hacmi Yaklaşımı ve Ekonometrik Yaklaşım alt başlıklarında incelenmiştir. Söz konusu ölçme yöntemleri ile Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin hacmi en düşük % 7.5, en yüksek ise % 137.8 olarak tahmin edilmiştir.

Özellikle son yıllarda, Türkiye’ de yaşanan kronik enflasyon, spekülative kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasına neden olmuştur. Ayrıca, Türkiye’ de tarımsal faaliyetler, inşaat imalatları, bazı imalat sanayi ve hizmetler sektöründeki faaliyetlerin büyük kısmının kayıt dışı yapıldığı göz önüne alındığında bu sektörlerin Türkiye ekonomisi içindeki boyutu ve kayıt dışı faaliyetlerin muhatabı olarak gösterilen KOBİ’ lerin Türkiye’ deki işletmelerin sayısal olarak %99,5’ini kapsadığı, sağladığı katma değer yönünden ise ülke üretiminin %57’ sini oluşturduğu dikkate alındığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel bir ifade ile GSMH’ nın %40-80’ i arasında değer taşıdığı tahmin edilmektedir.

Çok sayıda faktörün etkisiyle ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi vergi kaybı doğuran bir olgudur. Ekonomik anlamda vergi kaybı doğuran bu olgunun içinde yer alan değişik karakterdeki faaliyetlerin (beyan dışı ekonomi, enformel ekonomi, ve yasadışı ekonomik faaliyetler) Türkiye’ de vergi kaybı doğurduğu bir gerçektir. Bu vergi kaybı da kamu kesiminin finansman açığını daha da arttırmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin nedenleri sorgulanmalı uzun vadede kalıcı önlemler alınmalıdır. Ülkemiz açısından ciddi bir tehlike olan kayıt dışı ekonominin azaltılmasında Parlamentodan başlamak üzere vatandaşlar ve mükelleflere önemli görevler düşmektedir.

## KAYNAKÇA

### KİTAPLAR

Adaman, Fikret, Ali Çakoğlu, Burhan Şenatalar. **İş Dünyası Gözünden Türkiye' de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler**. İstanbul: TESEV Yayınları, 2004.

Aktan, Coşkun Can. **Temiz Toplum ve Temiz Siyaset**. İzmir: TOSYÖV Yayınları, 1994.

\_\_\_\_. **Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi**. Ankara: TOSYÖV Yayınları, 2000.

Altuğ, Osman. **Kayıtdışı Ekonomi**. İstanbul: Cem Ofset, 1994.

Aydemir, Şinasi. **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**. (Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi) Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul: Acar Matbaacılık, Aralık 1995.

Batırel, Ömer Faruk. "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri", Türkiye' de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, Panel, (Yayınlanmamış Tebliğ), İstanbul: T.C.M.Ü. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 14 Haziran 1989.

Bulutoglu, Kenan. **Kamu Ekonomisine Giriş, Kamu Hizmetlerinin İktisadi Tahlili**. İstanbul: Sermet Matbaası, 1971.

Carter, Michale. **Issues İn the Hidden Economy A Survey**, Economic ecord. Vol. 60, (1984): 209-221.

Cebula, R. J., 1997 'An Empirical Analysis of the Impact of Government Tax and Autiding Policies on the Size of the Underground Economy: The Case of the United States, 1993-1994', **American Journal of Economics and Sociology** ,56:2

Dışbank Yayınları. **Kara Para ve Şüpheli İşlemler**. Haziran, 2003.

Dornstein, Miriam. "Taxes: Attitues and Perceptions and Their Social Bases", Journal of Economics Pschology, (8) 1987.

Ekin, Nusret .**Kayıt Dışı Ekonomi Enformel İstihdam**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın, No: (17) 1995.

- Ercan, Metin. **Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü**. Ankara: Nurol Matbaacılık, 2006.
- Gaughan, P. Joseph, Louis A. Ferman, **Toward An Understanding of the Informal Economy**, Annals, AAPSS, 493, (September, 1987), 21. Ayrıca; **U.S. of America Department of Labor, The Underground Economy in the United States**, Occasional Paper, No:2, (September, 1992),
- Gershuny, J. I. **The Informal Economy, Its Role in Post- Industrial Society**, Futures, Vol:11, 1979.
- Korkmaz, Esfender. **Kayıt Dışı İstihdam**. 28 Haziran 2003.
- Kılıçbay, Ahmet. **Değişen Dünya’ da Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: 1995.
- Mead, Donald C. Christian Morrisson, **The Informal Sector Elephant**, World Development, Vol. 24, No:10, (1996):1611-1619.
- Önder, İzzettin. **Türkiye’ de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl .**Türkiye’ de Kayıt dışı Ekonomi**. Bağlam Yayınları, 1996.
- Quassolli, Fabio. **Migrants in the Italian Underground Economy, International Journal of Urban & Regional Research**, Vol. 23, Issues 2, (Jun 1999),
- Reuter, Peter. “The Irregular Economy and the Quality of Macro Economic Statistics”, The Underground Economy in the U.S. and Abroad, Ed. Vito Tanzi
- Schneider, Fredrich. **Illegal Activities And The Generation of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies**, Bulletin on Narcotics, Vol.LII, Nos.1/2, 2000.
- Sönmez, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, Ankara: İmge Kitapevi, 1998.
- Steven, E. Crane, Farrokh Nouzard, **Tax Rates and Tax Evasion; Evidence from California Tax Ammesty Data**, National Tax Journal, 1990.
- Topbaş, Ülker. “Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri”. Ankara: TES-AR Yayınları, No.26,1998.
- Yetim, Sedat. **Türkiye’ de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt dışı Ekonomi**. İstanbul:Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1999.

Yılmaz, Gülay Akgül. **Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı**. Doktora Tezi .MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul ,1996.

\_\_\_\_\_.**Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları**. İstanbul: İSMMM Odası, 2006.

Yitzhaki, S. “ **On the Excess, Burden of Tax Evasion**”, Public Finance Quartly, 1987:232-238.

### **SÜRELİ YAYINLAR:**

Abulak, Yavuz, A. Koray Tahtakılıç, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, **Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, s.468 ,Mart 2003.

Altuğ, Osman. Kayıt Dışı Ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı, **Görüş Dergisi**, s.14, Mart 1994: 63-72.

Çetintaş, Hakan, Hasan Vergil, Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, s:4 ,Ocak 2003: 15-30

Derdiyok, Türkmen. Türkiye’ nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini, **Türkiye İktisat Dergisi**, s.14,Mayıs,1993.

Dura, Cihan. “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, Mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, s. 124, Ocak-Nisan 1997.

Günay, Özge. “OECD Yaklaşımı Çerçevesinde Vergi Kaçırma ve Vergiden Kaçınma”, **Hesap Uzmanları Kurulu Vergi Dünyası Dergisi**, s.312, Ağustos 2007.

İlgin, Yılmaz. ”Kayıt Dışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye ‘de Durum”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, 2002: 145-155.

İzmirlioğlu, Akın. Gelir Dağılımı Sorunu Kronik ve Yapısal Özellikler Taşıyor, **İktisat Dergisi**, s.418-419, 2001:31-34.

Karagül, Mehmet “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’ deki Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi”, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, s.3, 1997.

Kıldış, Yusuf. Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal - Uluslararası Boyutları ve Çözüm Önerileri, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c.2, s.2, (2000): 1-15.

Kırkulak, Berna. Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi, **Vergi Sorunları Dergisi**, s: 132, Eylül, 1999.

McKinsey Global Institute (MGI), 2003, ‘**Türkiye - Verimlilik ve Büyüme Atılımının Gerçekleştirilmesi**’

OECD, 2004, Economic Survey-Turkey

\_\_\_\_\_,2002, ‘ Measurement of the Non-Observed Economy: A Handbook’

\_\_\_\_\_,OECD Revenue Statistics 2003-2004

\_\_\_\_\_,OECD in Figures: Statistics on Member Countries (2003,Supplememnt 1)

Nadiroğlu, Recep. ‘1923 Yılından Sonra Çıkarılan Vergi Af Yasaları, Kapsamları ve Değerlendirilmesi’, **Vergi Sorunları Dergisi**, s:2, 1991: 26-27.

Sarılı, Mustafa Ali. Türkiye’ de Kayıt dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gerekli Tedbirler, **Vergi Sorunları Dergisi**, s:167, Ağustos, 2002: 131-155.

Schneider, Fredrich. **Can the Shadow Economy be Reduced through Major Tax Reforms? An Empirical Investigation for Austria**, 1994:49

\_\_\_\_\_. “**Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries, Around the World**”, Avustralya Ulusal Vergi Merkezi’ ndeki bir çalışmada sunulan makale, ANU, Canberra, Avustralya

Şeker, Sakıp. Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri, **Yaklaşım Dergisi**, s:25 ,Ocak 1995: 87.

Us, Vuslat, **Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü,

Yılmaz, Ahmet. Popüler İktisat Tartışmalarında Kullanılan Bazı Kavram ve Yaklaşımlar Üzerine Notlar, **İktisat Dergisi**, s: 418-419, 2001:26.

Yılmaz, Gülay Akgül. Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile ilgili Yaklaşımlar ve Türkiye’ de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı, **MÜ İİBF Dergisi Özel Sayı Prof. Dr. Halil Nadaroğlu’ na Armağan**, c. XIV, s.1, 1998:483.

## İTERNET KAYNAKLARI

Kızılot, Şükrü Şafak Ertan Çomaklı, “Maliye Sempozyumu”, Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi,2004,

[http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2\\_2\\_s.kizilot-e.comakli.doc](http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/2_2_s.kizilot-e.comakli.doc),

Önder, İzzettin.**Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme**.İstanbul: İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm> [23.08.2007]

Yılmaz, Gülay Akgül. “Maliye Sempozyumu”, Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi, 2004, [http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/1\\_2\\_g.yilmaz.doc](http://www.uludag.edu.tr/~maliyesempozyumu/1_2_g.yilmaz.doc),

Devlet İstatistik Enstitüsünün Resmi İnternet Sitesi, <http://www.die.gov.tr>

Devlet Planlama Teşkilatının Resmi İnternet Sitesi,<http://www.dpt.gov.tr>

Gelir İdaresi Başkanlığının Resmi İnternet Sitesi, <http://www.gib.gov.tr>

T.C. Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu’ nun Resmi İnternet Sitesi, <http://www.masak.gov.tr>

T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi; <http://www.muhasebat.gov.tr>

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Resmi İnternet Sitesi; <http://www.hazine.gov.tr>

T.C. Merkez Bankası Resmi İnternet Sitesi; <http://www.tcmb.gov.tr>

T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi; <http://www.tuik.gov.tr> (16.01.2006)

## RAPORLAR

Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kayıtdışı Ekonomi Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, (Ankara, 2001)

Gelir İdaresi Başkanlığı 2005 Yılı Faaliyet Raporu

Gelir İdaresi Başkanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu

Renooy, P., Ivarsson, O. van der Wusten-Gritsai ve R. Meijer, 2004, “**Undeclared Work in an Englarged Union: An Analysis of Undeclared Work: An In-Depth Study of Specific Items**”, Son Rapor European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs

Türkoğlu, Güllü **Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri ve Öneriler**, Vergi Raporu, s.29, Haziran-Temmuz 1997.

## ÖZGEÇMİŞ

**Adı Soyadı** : Canan Ermiş

**Doğum Tarihi** : 02.01.1982

**Doğum Yeri** : Balıkesir

**Mezun Olduğu Üniversite** : İstanbul Üniveristesi İktisat Fakültesi

**Mezunuiyet Tarihi** : 2004

**Yabancı Dil** : İngilizce

**İş Deneyimi** : 01/06/2006-01/10/2007 Artı Değer Uluslararası  
Bağımsız Denetim ve S.M.M.M. A.Ş.  
12/10/2007- Akbank TAŞ